

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

AMERİKÂN BELGELERİNDE
II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI TÜRKİYE
(1945–1950)

Ahmet ARAS

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı İçin Öngördüğü
YÜKSEK LİSANS TEZİ
Olarak Hazırlanmıştır.

ANKARA–2007

BOŞ SAYFA

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

**AMERİKÂN BELGELERİNDE
II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI TÜRKİYE
(1945–1950)**

Ahmet ARAS

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı İçin Öngördüğü
YÜKSEK LİSANS TEZİ
Olarak Hazırlanmıştır.

ANKARA–2007

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Amerikan Belgelerinde II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye (1945-1950)” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla doğrularım.

/ /2007

Ahmet ARAS

H.Ü.

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü'ne

İşbu çalışma, jürimiz tarafından Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof.Dr. Mustafa YILMAZ (Danışman)

Üye : Prof.Dr. Adnan SOFUOĞLU

Üye : Doç.Dr. Fatma ACUN

Üye : Yrd.Doç.Dr. Kürşat GÖKKAYA

Üye : Yrd.Doç.Dr. Yonca ANZERLİOĞLU

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

/ / 2007

Prof. Dr. Mustafa YILMAZ
Enstitü Müdürü

ABSTRACT

In this study, the reflections of Turkish domestic and foreign policies on the records of U.S. Embassy to Ankara in the new world order appeared in the aftermath of World War II (1945-1950) is studied.

In this respect, records reported between American Embassy to Ankara, U.S. Department of State and other U.S. Embassies, Consulates, and Diplomatic Missions in the period of January 1945-December 1949 were scrutinized as the primary sources, and perceptions of the American authorities were tried to be put forward. These records include primarily political affairs, area reports, papers about interim Greece-Turkey Assistance Committee, monthly reports and special memoranda. Abovementioned reports are well worth scrutinizing to as they expose the developments in Turkish domestic and foreign policies.

In the first chapter of the study, the Soviet threat appeared after the World War II and Turkey and U.S. perception of this threat was examined. Especially, reports regarding developments in Turkish foreign policy such as Truman Doctrine, Marshall Plan, membership to the European Council and attempts to join NATO were taken into consideration.

In the second chapter, Turkish domestic political affairs on the way of multi party system and American diplomacy's expressions about these political affairs were studied.

Additionally, aside from reflecting American Embassy's point of view on Turkish domestic and foreign policy, this study also help to deduce the way to operation and reporting methods of American foreign agencies.

ÖZET

Bu çalışmada, II. Dünya Savaşı sonrasında (1945-1950) ortaya çıkan yeni dünya düzeni içerisinde oluşturulan Türk iç ve dış siyasetinin ABD Ankara Büyükelçiliği raporlarına yansımaları incelenmiştir.

Bu bağlamda, dönemin birincil kaynaklarından olan ABD Ankara Büyükelçiliğinin ABD Dışişleri Bakanlığı ve diğer ABD dış temsilcilikleri ile yapmış olduğu yazışmalar (günlük önemli olay bildirimleri, haftalık, aylık ve yıllık raporlar, özel memorandumlar vb.), 1945 yılı Ocak ayından itibaren 1949 yılı Aralık ayı sonuna kadar günü gününe incelenerek, ABD yetkililerince olayların algılanma şekli ortaya konulmuştur. Söz konusu yazışmaların, Türk iç ve dış siyasetinde yaşanan gelişmelerin dışarıya yansımalarını ortaya koyması açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde, II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan Sovyet tehdidi ve Türkiye ile ABD'nin bu tehdidi algılama şekilleri, Truman Doktrini, Marshall Yardımları, Avrupa Konseyine üyelik ve Atlantik Paktına giriş teşebbüsleri gibi Türk dış politikasında yaşanan gelişmelerle ilgili yazışmalar ele alınmıştır. İkinci bölümünde ise iç politikadaki çok partili hayata geçiş sürecinin Amerikan diplomasisindeki yansımaları incelenmiştir.

Çalışmada Türkiye'nin iç ve dış politikasının nasıl yansıtıldığının ortaya konulmasının yanında, ABD dış temsilciliğinin çalışma prensibine, araştırma, değerlendirme ve raporlama yöntemlerine yönelik izlenimler de elde edilmiştir.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
ÖNSÖZ.....	iv
KISALTMALAR.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BATI İTTİFAKINA GİDEN YOLDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI

1. II. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI	6
2. II. DÜNYA SAVAŞINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI	10
A. Türkiye'yi Savaşa Sokma Gayretleri ve Konferanslar.....	10
B. Sovyet Tehdidi ve Türkiye'nin Ulusal Güvenlik Sorunu	13
3. II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI DÜNYA VE TÜRKİYE.....	20
A. Uluslararası Bloklama ve Soğuk Savaşın Başlangıcı	20
B. ABD'nin Değişen Türkiye Politikası.....	31
C. Truman Doktrini ve Marshall Planı	41
D. Türkiye'nin NATO'ya Girme Teşebbüsleri.	74

İKİNCİ BÖLÜM

II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI TÜRKİYE'DE İÇ POLİTİKA

1. TOPLUMSAL VE SİYASAL ORTAM.....	86
A. Demokrasiye Geçişte İç Etkenler.....	87
B. Demokrasiye Geçişte Dış Etkenler	98
2. ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ SÜRECİ.....	101
A. CHP'de Parti İçi Muhalefet	105
B. Muhalif Partilerin Ortaya Çıkışı	114
C. 1946 Genel Seçimleri ve CHP'deki Değişim Çabaları.....	123
D. 12 Temmuz Beyannamesi ve Sonrası	136
E. 1950 Seçim Yasasının Kabulü ve Seçimler	153

SONUÇ.....	155
BİBLİYOGRAFYA.....	161
EKLER.....	178

ÖNSÖZ

Bir başka toplum ile iletişim ihtiyacı, iki toplum arasında düzenli ilişkinin kurulmasının ana gerekçesidir. Bu bağlamda, modern zaman öncesinde ticaret antlaşmaları, sınır sorunları, ittifak arayışı ya da savaş olasılığı gibi nedenlerle başlatılmış olan uluslararası ilişkilerin amacı, karşı tarafı kendi istekleriniz doğrultusunda davranışa sevk etmek olmuştur. Temsilciler ya da diplomatlar aracılığı ile sürdürülen bu iletişim, devletlerin çıkarlarını korumayı ve çatışmayı azaltmayı hedefler.

Günümüzde devletler adına, temsilcilikleri vasıtasıyla bu faaliyetleri sürdüren *dışişleri bakanlıkları*, dış politikaya yönelik seçenek ve olasılıkları hazırlamak, görüş bildirmek, alınan kararları uygulamak ve takip etmek gibi görevleri ile dış politikanın üretildiği ana kaynak olmuşlardır. Dışişleri bakanlıkları, devletlerine “diğeri”nin ne istediği konusunda ipuçları vererek, kararların bu bilgiler ışığında verilmesini sağlamaktadırlar.

Devletlerin resmi temsilcilerinin maharetiyle bu kapsamda sürdürdüğü iletişimin yürütme biçimi ise genel olarak *diplomasi* olarak adlandırılmaktadır. Diplomasi ve diplomatik faaliyetler, dünya düzeni üzerinde ve dolayısıyla toplumlar üzerinde yarattıkları etkinin doğal sonucu olarak da tarih ve uluslararası ilişkilerin temel konusunu oluşturmaktadırlar.

Diplomasi ve diplomatik faaliyetler, tarih ve uluslararası ilişkilerin temel araştırma konusu olurken, bu kapsamda yürütülen faaliyetlere ait belgeler ise yapılan araştırmaların ana kaynağını teşkil etmektedir.

Bu bağlamda, yakın dönem Türk tarihi incelendiğinde, Türkiye’nin iç ve dış siyasetinde yarattığı sonuçlar sebebiyle, etkili aktörlerden birisi olan Amerika Birleşik Devletleri’ne ait belgeler de ayrı bir önem arz etmektedir.

Bu çalışmada, Türk-Amerikan ilişkilerinin birincil kaynaklardan olan ABD’nin Türkiye Büyükelçiliğinin 1945-1950 yılları arasındaki ABD Dışişleri Bakanlığı ve diğer ABD dış temsilcilikleri ile yapmış olduğu yazışmalar incelenecektir.

II. Dünya Savaşı sonrası Soğuk Savaş yıllarının başlangıcını oluşturan 1945-

1950 yılları arasındaki dönem, her iki ülke açısından da önemli değişimlerin yaşandığı bir milat niteliği taşıması açısından önemli addedilerek seçilmiştir.

ABD'nin kıtasının dışına çıkarak bir dünya aktörüne dönüştüğü ve Dünya üzerinde 44 yıl sürecek olan bir gerginlik döneminin başlangıcını oluşturan bu yıllar aynı zamanda Dünya üzerinde birçok uluslararası teşkilatın da kuruluşuna tanıklık etmiştir.

Türkiye'de ise Osmanlı'dan miras kalan ve II. Dünya Savaşına kadar sürdürülmüş olan denge politikalarından ayrılarak Batı ile ittifaka dönüşen dış siyasetin başlangıcını oluşturması ve Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren kısa süreli denemelere rağmen bir türlü gerçekleştirilememiş olan batı tipi demokrasiye yani çok partili düzene geçiş sürecini içine alan 1945-1950 yılları arasındaki dönem Türkiye'nin yakın tarihindeki en önemli evrelerinden birini oluşturmaktadır.

ABD ile Türkiye Cumhuriyeti arasında yürütülen diplomatik faaliyetlerin bir ittifaka dönüştüğü dönemin, diplomasi ve uluslar arası ilişkiler açısından daha iyi anlaşılabilmesine yardımcı olacağı değerlendirilerek yapılan çalışmamızda, II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'de meydana gelen iç ve dış gelişmelerin Büyükelçilik yazışmalarına yansıtılma ve ABD yetkililerince algılanma şekli ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu çalışmanın amacı bir dönemi değerlendirmekten ziyade, çalışılan dönem üzerinden dış politikayı oluşturan aktörlerden birisi olan dış temsilciliklerin rollerine yönelik çıkarımlar elde etmek ve Büyükelçiliğin süreçteki izleri ile değerlendirmelerini ortaya koymaktır. Çalışmamızda, ABD-Türkiye ilişkilerinin neden ve sonuçlarına yönelik bir değerlendirme yapılmayacaktır sadece bu bağlamda değerlendirmeler içeren belgelerden elde edilen izlenimler ortaya konacaktır.

Büyükelçilik kütüphanesindeki mikrofilm arşivinden, 1945 yılı Ocak ayından başlanarak 1949 yılı Aralık ayı sonuna kadar tüm yazışmalar günü gününe incelenerek hazırlanmış olan tezimizle, bir ABD dış temsilciliğinin çalışma prensibine, araştırma, değerlendirme ve raporlama yöntemine yönelik değerlendirmeler de yapılabilecektir.

Yaptığım bu çalışmaya beni yönlendiren ve çalışmam boyunca desteğini esirgemeyen değerli hocam Prof.Dr. Mustafa YILMAZ'a, çalışmamın kaynağını oluşturan belgelere ulaşmakta gösterdikleri yardımlardan dolayı ABD Ankara Büyükelçiliği kütüphanesinden Betil GÜRÜN hanımefendiye ve bana gösterdikleri

sabır ve anlayışlarından dolayı eşim Banu ve oğlum Kadir Kubilay'a da Őukranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

Saygılarımla.

Ankara 2007

Ahmet ARAS

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri.
a.g.e.	: Adı geçen Eser.
a.g.m.	: Adı geçen Makale.
A.Ü.H.F.	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi.
A.Ü.S.B.F.	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi.
Bkz.	: Bakınız.
CIA	: Central Intelligence Agency (Amerikan Merkezi Haber Alma Teşkilatı).
CHF/P	: Cumhuriyet Halk Fırkası/Partisi.
Çev.	: Çeviren.
DP	: Demokrat Parti.
HF	: Halk Fırkası.
H.Ü.A.İ.İ.T.E.	: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü).
NY	: New York
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası.
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği.
T.	: Türkiye.
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
TCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası.
TDK	: Türk Dil Kurumu.
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği.
TTK	: Türk Tarih Kurumu.
U.S.	: United States (Amerika Birleşik Devletleri)
Yay.	: Yayınları.
Vb.	: Ve benzerleri.
Vd.	: Ve diğerleri.
Vs.	: Vesaire.

Volume	: Vol.
VVK	: Varlık Vergisi Kanunu.
Unclassified	: Tasnif Dışı.
Unrestricted	: Kısıtsız.
Restricted	: Hizmete Özel.
Confidential	: Özel.
Secret	: Gizli.
Top Secret	: Çok Gizli.

GİRİŞ

Türk Amerikan ilişkileri resmen, Amerika ile Osmanlı Devleti arasında Mayıs 1830'da imzalanan "Ticaret ve Seyr-i Sefain Antlaşması" ile başlamışsa da bazı kayıtlara göre Amerikan ticaret gemilerinin İstanbul'u daha 1786'da ziyaret ettikleri bilinmektedir. Türk-Amerikan ilişkileri, Osmanlı Dönemi'nde genelde ekonomik sahada gelişmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde ise 1947'ye kadar iki devlet arasında çok fazla bir yakınlaşma söz konusu değildir. Başlangıçta, Milli Mücadele Döneminde izlediği tutumdan dolayı Türkiye'de Amerika'ya karşı bir sempati doğmuştur. Ancak Lozan Antlaşmasındaki azınlık hakları ve kapitülasyonlar konusundaki kararlar nedeniyle, Ermeni Lobisinin de etkisiyle ABD Senatosu tarafından Lozan Antlaşması onaylanmamıştır.¹ Lozan Antlaşmasının imzalanmasından 1927 yılında kurulan resmi temaslara kadar geçen süreç, bunun olumsuz etkisi altında geçmiştir. 1927 yılında açılan resmi temsilciliklerle temelleri atılan ilişkiler, ülkelerin kendi ekonomik sorunları ile meşgul olmalarından dolayı fazla bir gelişme gösterememiştir.² İkinci Dünya Savaşı ile iki ülke arasındaki ilişkilerde başlayan hareketlilik 1947 yılından itibaren müttefiklik boyutlarına ulaşarak zaman zaman kopma noktasına gelse dahi ortak menfaatler nedeniyle bu paralelde günümüze kadar sürdürülmüştür.³

İlişkilerin müttefiklik boyutlarına ulaştığı İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönem, hem Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin hem de Türkiye'nin iç ve dış politikalarında çok büyük değişiklikler meydana geldiği yıllar olmuştur. ABD, kurulduğu günden itibaren ısrarla takip etmiş olduğu eski Avrupa Kıtasının yol ve yöntemlerinden tecrit etme politikasını terk edip, yeni dünya gücü olarak ilgi alanını tüm Dünya'yı kapsayacak şekilde genişletmeye başlamıştır. Diğer taraftan Türkiye Cumhuriyeti de kurulduğu günden II. Dünya Savaşı sonrasına kadar tarafsızlık politikaları çerçevesinde ittifaklardan uzak durmasına ve kolektif dünya barışının

¹ Bruce W. Jentleson, **Encyclopedia of U.S. Foreign Relations**, Vol. 4, Oxford University Press, New York, 1997, s. 220.

² Bkz.: Allan Nevin, Henry Steele Commager, **ABD Tarihi**, Çev. Halil İnalçık, Doğubatu Yay., Ankara, 2005.

³ Bkz.: Fahir, Armaoğlu, "Yarım Yüzyılın Türk Amerikan İlişkileri 1947-1997", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç Sempozyumu'nda Sunulan Tebliğler**, TTK, Ankara, 1999, .s. 422; Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, TTK, Ankara, 1991.

tesisine olan inancını sürdürmesine rağmen, oluşan zorlayıcı şartlar neticesinde ittifak arayışlarına girmiştir. Bu değişikliklerin yarattığı ortam içerisinde stratejik çıkarlarının örtüştüğünü düşünen iki devlet, önce ikili antlaşmalarla daha sonra ise NATO çatısı altında geliştirecekleri ilişkilerle bir ittifak oluşturmuşlardır.

Bizim çalışmamızı da içine alan 1945–1950 yılları arasındaki ve devamındaki 1950’li yılların sonuna kadar olan dönem, Türk-Amerikan ilişkilerinin birinci evresi olarak, yeni kurulmasının heyecanı ve büyük oranda örtüşen ortak düşman ve tehdit algılaması ile pek nadir görülebilecek bir yakınlık, samimiyet ve iyimserlik havası içinde sürdürülmüştür.

Sovyetler Birliği’nin, II. Dünya Savaşı’nın sonlarına doğru başlayan ve 1945 yılında Boğazların statüsünün yeniden görüşülmesi ve Doğu Anadolu’dan toprak talepleri ile iyice ortaya çıkan yayılmacı politikaları, Türk yöneticilerindeki savaşın sonlarına doğru oluşmaya başlamış olan kaygıları haklı çıkarmış ve onları tedbir almaya yöneltmiştir. Bu durumda denge unsuru olarak ilk akla gelen İngiltere, savaşın yaratmış olduğu yıkım nedeniyle gerekli desteği sağlayabilecek durumda değildir. Diğer alternatif ise ABD’dir. Ancak savaştan tek galip güç olarak çıkan ABD, başlangıçta Sovyet tehdidini algılamakta tereddütlü davranmıştır. Fakat müttefiki Sovyetlerin savaş sonrası izlediği politikalardan yavaş yavaş rahatsız olmaya başlayan ABD, Truman’ın başkan olması ile birlikte politikalarında değişiklik yapmaya başlamıştır. Sovyet nüfuzunun tüm Doğu Avrupa ülkelerinde kurulmasıyla birlikte Amerikan yöneticileri, dünyanın diğer ülkelerindeki Sovyet yayılmacılığı girişimlerine karşı daha dikkatli ve kararlı olmaları gerektiğine inanmışlardır.⁴ ABD’nin yeni tehdit algılamasına göre, hemen hemen her yerde nüfuzunu artırmak isteyen Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), Balkanlar ve Ortadoğu için en büyük tehdittir ve Türkiye burada kilit bir noktada durmaktadır.

Sovyetler Birliği’ni çevreleme ve durdurma politikasının önemli bir halkası olarak, ABD, Sovyetler Birliği’nin Doğu Akdeniz ve Ortadoğu’ya yayılma yolları üzerinde bulunan iki devlet olan Yunanistan ve Türkiye’ye ekonomik ve siyasi destek sağlama kararı almıştır.

Alınan bu kararla başlayan ABD-Türkiye ittifakını yaratan nedenler ve ortam,

⁴ Jentleson, **a.g.e.**, s. 220.

yapılan birçok araştırma ve incelemede detaylı olarak ortaya konulmuştur. Bu çalışmalarda, Türkiye'nin Batılılaşma politikası, ekonomisini geliştirmek ve savunmasını güçlendirmek için dış yardıma ihtiyaç duyması, ABD'nin tüm dünya üzerindeki çıkarlarının ve stratejilerinin önemi, uluslararası sistem, ittifak anlayışları ve teorileri gibi bu ittifakı etkileyen konuların üzerinde durulmuştur.⁵

Türk-Amerikan ittifakının kuruluş nedenlerini *ittifak teorileri* ile inceleyen kaynaklara göre, Türkiye'nin ittifak kurma sebebi genel olarak üç başlık altında toplanmaktadır; *güvenliğini sağlamak, askeri ve ekonomik yardımlarla ülkesini kalkındırmak ve batı tipi devlet yapısı güçlendirmek*. Amerika Birleşik Devletleri'nin ittifak sebepleri ise Ortadoğu'daki çıkarlarına ve SSCB'yi çevreleme politikasına dayanmaktadır.

Bütün araştırmalara göre ortak dış tehdidin varlığı, ittifak kurmanın temel nedenini oluşturmaktadır. Uluslararası sistemde kendisinden çok daha güçlü bir dış tehditle karşılaşan daha zayıf olan ülkeler kendi güvenliklerini sağlayamayacaklarından o güce karşı denge oluşturabilecek daha güçlü devletlerin ittifak ve yardımlarını elde etmeye çalışırlar. Daha zayıf bir devletle ittifak kuran büyük bir devlet ise bu yolla nüfuzunu stratejik yerlere doğru yaymak ve temel düşmanın küçük devletlerin kaynaklarına sahip olmasını engellemek ister.

II. Dünya savaşı sonrasında Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye'yi global Sovyet yayılcılığının önünü kesebilecek en önemli engel olarak görmüş ve Türkiye'ye askeri, ekonomik ve siyasi destek sağlamışlardır. Bu destek sağlanmadığı takdirde Türkiye, Sovyetler Birliği için Yakın ve Ortadoğu'ya atlama tahtası işlevi görecektir.

İttifak kurma gerekçelerinden birisi de ekonomik ve askeri gerekçelerdir. Savaş yıllarının yaratmış olduğu tahribattan sonra savaşın sona ermesine rağmen Sovyet tehditleri karşısında terhis edilemeyen çok büyük bir ordu, Türk

⁵ Bkz.: Nasuh Uslu, **Türk Amerikan İlişkileri**, 21.Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2000; Stephen Walt, **The Origin of Alliance**, Ithaca and London, Cornell University Press, 1987; Zeynep Dağı, **Uluslararası Politikayı Anlamak**, Alfa Yay., İstanbul, 2007. Bu alanda yapılmış olan tezler için bkz.: Mehmet Atay, **İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dünya Siyasal Ortamında Türkiye'nin İttifak Arayışları ve NATO'ya Giriş Süreci**, İstanbul Üniversitesi Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul, 1997; Banu Eligür, **Turkey's Quest For A Western Alliance (1945-1952): A Reinterpretation**, Bilkent Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1999; Yusuf Sarıay, **Türkiye'nin Batı İttifakına Yöneliş ve NATO'ya girişi (1939-1952)**, H.Ü.A.İ.İ.T.E Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1985.

ekonomisinin ihtiyaçlarını daha da artırmıştır. Bunun yanında Türk Silahlı Kuvvetlerinin o zamanki yapısı ile Sovyet tehdidine karşı bir varlık gösterecek durumda değildir. Acilen yeniden yapılandırılması ve modern araç ve gereçle donatılması gerekmektedir.

Diğer bir teori ise küçük bir devletin tehditkar bir gücün coğrafi olarak yakınında bulunması, coğrafi ve stratejik konumu gereği diğer devletler açısından önem arz eder. Zayıf devlet onun doğal yayılma alanı içinde olduğu için bu bölgesel gücü dengeleyebilmek için daha güçlü bir devletin desteğini sağlamaya çalışabilir.

Sovyetler Birliği'nin doğal etki ve yayılma alanı içinde bulunan Türkiye, kaderine terk edilmemiş ve ABD tarafından gerekli destek sağlanmıştır. ABD'nin dış politikasını etkileyen faktörlerin başında hiç kuşkusuz birinci sırayı Sovyetleri sınırlandırma politikası almaktadır. Diğer etken ise hür dünyanın lideri olarak gördükleri ABD'nin dünya devletlerine karşı sorumluluğunu yerine getirmesi gerekmektedir.

Savaş sonrası Sovyet tehditleri karşısında dış destek arayışındaki Türkiye'nin 1945 yılından itibaren bu bağlamda takip edeceği dış politika, çalışmamızın birinci bölümünde değerlendirilecektir.

İttifak arayışlarında ortak veya benzer ideolojiler de belirli bir öneme haizdir. Yukarıda belirtilen gerekçeler kadar ön planda olmasa da devletler, kendileri ile benzer ideoloji yada kültürel değerlere sahip olan ülkelerle ittifak kurmayı tercih etmektedirler. Böyle ittifaklar daha az sorunlu ve uzun süreli olmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin yöneticileri, kurulduğu günlerden itibaren Türkiye'nin Batı dünyası ile ortak değerlerini paylaşan, demokratik ve laik bir ülke olduğunu vurgulamışlardır. Türk yöneticiler baştan itibaren, Batı ile olan ilişkilerde ideolojiye daha fazla önem vermiş ve batılı ülkelerle kurulacak olan ittifakın ülke içerisinde Batılılaşma politikalarının hayata geçirilmesinde yardımcı olacağını düşünmüşlerdir. Ancak Amerika açısından bu gerekçenin pek bir değer taşıdığı düşünülmemektedir.

Ortak ve benzer ideolojilerle ifade edilmek istenen aslında iç siyasette yaşananlardır. Bazen hükümetler ya da yöneticiler, iç politikada yaptıkları hataları örtmek ve içeride istikrarı sağlamak amacıyla da başka devletlerle ittifak kurmak yoluna gitmektedirler. Güçlü ve uluslar arası alanda saygın bir yere sahip olan bir devletin desteğini sağlayan hükümetler, içeride halkın gözünde prestij kazanarak

hatalarını kapabileceklerini zannetmektedirler.

Türkiye’de de yöneticiler Batı ile kurulan ittifakları, Türkiye’nin siyasi ve demokratik gelişmesinin onaylanması ve Batı devletleri ayarında bir öneme sahip olmak olarak yorumlamışlardır.

Müttefiklerin oluşturduğu *demokrasi cephesinin* galibiyeti ve savaş sonrası Dünya üzerinde yaratmak istedikleri *yeni düzen* arayışı; savaş sonrası düzene yönelik Müttefikler arasında başlayan ayrışma; İngiltere’nin ekonomisinde ve etki alanına hâkimiyet konusunda yaşadığı sıkıntıların hepsi birden Türkiye üzerinde büyük etkiler yaratmıştır. Bunlardan en önemlisi de iç siyasette yaşanmıştır.

Cumhuriyetin başlarından itibaren başarısız denemelere rağmen sürdürülen batı tarzı demokrasiye geçiş isteği uygun şartların oluşmasıyla veya zorlamasıyla bu dönemde hayata geçirilmiştir. Çok partili hayata geçiş sürecine tanıklık eden 1945-1950 arasındaki yıllar, ikinci bölümde Büyükelçilik belgelerinin iç siyasal hayata dair değerlendirmeleriyle birlikte ortaya konacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BATI İTTİFAKINA GİDEN YOLDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI

1. II. Dünya Savaşı Öncesi Türk Dış Politikası

Cumhuriyet döneminin başlarında Türkiye'nin büyükelçi ve elçilerinin üçte biri Osmanlı hariciyesinden gelmekteydi.⁶ Bu kadro kuşkusuz Osmanlı hariciyesinin geleneklerini de Cumhuriyet Türkiye'sine taşımaktaydılar. Dünyanın çok önemli stratejik bölgelerini denetimi altında tutan ve çok farklı etnik ve dini grupları içerisinde barındıran Osmanlı İmparatorluğu, çöküş döneminde büyük güçleri birbirine karşı kullanarak ayakta kalmıştır. Milli Mücadele döneminde elde edilen başarılar da, Atatürk ve arkadaşlarının büyük devletler arasındaki çekişmeleri iyi analiz etmeleri ve varolan bu çatlakları daha da genişletmeleri ile elde edilmiştir.

İki savaş arası dönemde ve II. Dünya Savaşının ortalarına kadar da aynı siyaset sürdürülmüştür. Bu süreçte ki Atatürk döneminde, kendine güvenmeyi esas alan, barışçı ve tam bağımsızlığa dayanan bir siyaset izlemiştir. Bütün büyük devletlerle bağlayıcı askeri ittifaklardan kaçınılmış ve komşu devletlerin tümünde Türkiye'den bir zarar gelmeyeceği hususunda tam bir güven yaratılmıştır. Bu çevre ülkeler arasında en önemli olanı ve emperyalist bir kuşatma ve savaş kâbusu içinde yaşayan Sovyetler Birliği ile de dış siyasette karşılıklı güvene dayalı sıkı bir işbirliği yapılmış ve Türk Boğazları ile topraklarının başka devletler tarafından Sovyetler Birliği'ne karşı kullanılmayacağı güvencesi verilmiştir.⁷ Balkanların, büyük devletler egemenliği dışında tarafsız bir barış ve özgürlük bölgesi yapılması için her türlü çaba

⁶ Bilal Şimşir, **Bizim Diplomatlar**, Bilgi Yay., Ankara, 1996, s. 24.

⁷ Nitekim bu yakınlaşmanın bir sonucu olarak 1925 Aralık ayında bir Türk-Sovyet dostluk ve saldırmazlık antlaşması imzalanmıştır. Antlaşma metni için bkz.: İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, C-I, TTK, Ankara, 1983, s. 264.

gösterilmiştir.⁸

Türkiye'nin izlediği bu politikalara paralel olarak dünya üzerinde de geçici bir barış düzeni tesis edilmiş ve bu düzen Milletler Cemiyetinin artan prestiji ile birlikte 1930'lu yıllara kadar sürdürülebilmiştir. Ancak E.H. Carr'ın belirttiği gibi, savaş sonrası sağlanan bu geçici barış düzeni bundan sonra İkinci Dünya Savaşına kadar meydana gelecek olan her türlü uluslararası olayın doğrudan ya da dolaylı gerekçesini oluşturacaktır.⁹

I. Dünya savaşı sonrasında uluslararası politikada ortaya çıkan en belirgin özellik revizyonistler ile statükocuların arasındaki kutuplaşmadır. Yeni dünya düzeninin kurucuları olan *galipler* her ne pahasına olursa olsun kurulan düzenin muhafazasını savunurken, *mağlup devletler* ise kendilerine dikte ettirilen ağır şartların değiştirilmesi için mücadele etmeye başlamışlardır.¹⁰ Bu düzen içerisinde Türkiye ise mağluplar arasında olmasına rağmen revizyonistlerden farklı olarak mevcut düzenin korunmasından yana bir politika izlemiştir. Bunun gerekçesi ise Sevr Antlaşmasından sonra giriştiği mücadele ile kendisine dikte ettirilen şartları zaten değiştirmiş olan Türkiye'nin ilave bir talebinin olmamasıdır. Türkiye revizyonist politikayı Sevr ile Lozan arasındaki dönemde takip etmiştir.

İki savaş arasındaki bu suni barış dönemi, dünya üzerinde ülkeler arasında güvenin tesis edilemediği ve karşılıklı art niyetlerle ikinci bir dünya savaşının hazırlıklarının yapıldığı yıllar olmuştur.¹¹

1933'te Hitler'in iktidara gelmesi ve artan İtalyan tehditleriyle yaklaşan savaşa karşı tedbir almak isteyen Türkiye, birinci grup ile ilişkilerini güçlendirerek

⁸ Doğan Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi (1838'den 1995'e)**, C-4, Tekin Yay., İstanbul, 1976, s.1601; Ayrıca bkz.: Mehmet Gönübol, "Atatürk'ün Dış Politikası: Amaçlar ve İlkeler", **Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu (Tarihi Gelişmeler İçinde: Dün-Bugün-Yarın)**, TTK, Ankara, 1992, s.19.; "The Times"ın 9 Ağustos 1938'deki Türkiye özel sayısında; 'Türkiye'nin on beş yıllık akılcı ve ılımlı politikası ile bölgesinde barış için çok değerli katkılar yaptığını; böylece yeni Türkiye'nin, Osmanlı İmparatorluğundan kopan topraklarla ve "İdeolojik sınırları" ile ilgilenmeyerek, eski dönem politikaları ortadan kaldırdığını.' söylüyordu. "İngiltere ile dostluk ve iyi ilişkiler içinde olmak, Rusya ile karşılıklı menfaatlere dayalı ticaret ilişkileri ve Balkanlarda ve Ortadoğu'da barışı, antlaşmaları ve barışı desteklemek, Türk Dış Politikasının temel çizgisidir" demektedir. Mustafa Yılmaz, **İngiliz Basını ve Atatürk'ün Türkiyesi**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2002, s. 174.

⁹ E.H. Carr, **International Relations Between The Two World Wars (1919-1938)**, Macmillan Co.Ltd., New York, 1965, s. 3.

¹⁰ Detaylı bilgi için bkz.: Carr, **a.g.e.**

¹¹ Mustafa Yılmaz, "İnönü Dönemi Türk Dış Politikası", **Selçuk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı: 8, Konya, 1999, s. 13.

bir ittifak arayışına girmiştir.

İtalya'nın Balkanlar'da tehditkâr bir politika izlemeye başlaması sonucunda, 1934 Şubat ayında Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya aralarında Balkan Antantı'nı imzalanmışlardır. Bu birliğin amacı Balkanların politik ve ekonomik bütünlüğünü devam ettirmektir.¹²

Balkan Antantı'nın imzalanmasından hemen sonra Mussolini'nin, İtalya'nın geleceğinin Afrika ve Asya'da olduğunu belirten konuşması Türkiye'deki tedirginliği ve tepkileri iyice artırmıştır. İtalya'nın bu açıklamalarına İngiltere ve Fransa'nın tavır almayışı Mussolini'yi cesaretlendirmiş ve 1935 Ekim ayında Habeşistan İtalyanlar tarafından işgal edilmiştir.¹³

1935'te İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesi ve Almanların Ren havzasında güç gösterilerinde bulunması üzerine Türkiye, özellikle Boğazlar bölgesinde gelişebilecek durumları önlemek amacıyla Milletler Cemiyetine müracaat etmiş ve boğazların statüsünün belirlenmesini istemiştir. Nihayet 1936'da düzenlenen Montrö Konferansı ile Boğazlar Türkiye'nin yönetimine verilmiştir.¹⁴

Boğazlar sorununun çözülmesine rağmen İngilizlerin denizlerdeki hâkimiyetinden dolayı Türkiye-İngiltere arasındaki yakınlaşma gayretleri sürdürülmüştür. Türkiye'nin 1937 yılında Akdeniz ülkeleri toplantısında alınan karar gereği Yunanistan ile beraber Ege kıyılarını savunacak olması ve Akdeniz ticaret yollarının korunması için İngiltere ve Fransa'ya destek vermesi Türkiye'yi bölgesel işbirliğinden, uluslararası işbirliği içine sokmuştur.

İngiltere ile başlayan yakınlaşma, İtalya'nın 1939 Nisan'ında Arnavutluk'u işgal etmesi sonrasında, 12 Mayıs 1939'da bir Türk-İngiliz bildirisinin yayımlanması ile sonuçlanmıştır. Bu bildiri ile iki devlet, hiçbir devlete karşı olmayacağı açıklanan bir bağlaşma anlaşması imzalayacaklarını ve bu anlaşma imzalanana kadar Akdeniz güvenliği tehlikeye düşerse, işbirliği yapmaya başlayacaklarını açıklamışlardır.

¹² A.Haluk Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)", **A.Ü.S.B.F. Dergisi**, XXIII., 1968, s. 250; Antant hakkında detaylı bilgi için bkz.: Mustafa Türkeş, "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Bölgesel Dış Politikaları (1923-1938)", **Atatürkçülük ve Modern Türkiye**, SBF Yayınları, Ankara, 1999. s. 129-142; Soysal, **a.g.e.**, s. 447.

¹³ Coşkun Üçok, **Siyasî Tarih (1789-1960)**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975, s. 255.

¹⁴ Montrö için bkz.: Sadık Erdaş, **Osmanlı'dan Cumhuriyete Türk Boğazları**, H.Ü.A.İ.İ.T.E Doktora Tezi, Ankara, 2000; Soysal, **a.g.e.**, s. 493.

Türkiye ile Fransa arasındaki Hatay sorununun tümüyle çözülmesinden sonra Fransa'da 23 Haziran 1939'da aynı nitelikte bir bildiri yayımlamış ve Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında artan bu yakınlaşma neticesinde 19 Ekim 1939'da Ankara'da Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında bir bağlaşma anlaşması imzalanmıştır.¹⁵

Türkiye, İngiltere ve Fransa ile görüşmelere girişirken, Sovyetler Birliğinin de bu devletlerin yanında yer alacağını ummaktaydı.¹⁶ Ancak işler beklendiği gibi gitmemiş ve Sovyetlerin beklenmedik Almanya ittifakı tüm planları suya düşürmüştür.¹⁷ Pakt bütün dünyada büyük bir şaşkınlık yarattığı gibi, Türkiye'yi de çok güç bir durum ve zor bir seçim karşısında bırakmıştır. 1939 yılına gelinceye kadar Sovyetler Birliğini karşısına almamaya özellikle dikkat eden Türkiye, kuzeyindeki komşusunun her eylemini iyi karşılayarak Moskova'nın kredisini temin etmeye çalışmıştır.¹⁸ Ancak bu anlaşma Sovyetler ile Türkiye ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur.

İngiltere ve Fransa ile sağlanan ittifak anlaşmasıyla başlayan ve savaş süresince devam eden Müttefiklerden yana ama Almanya ile ticaretini de doludizgin devam ettirerek savaş dışı kalmayı başaran Türkiye, ülkeler arasındaki ayrışmaları ustaca kullanarak denge politikasını bu dönemde de sürdürmesini bilmiştir. Kuşkusuz bunda en büyük pay, ihtiyatlı ve dengeli tavrı ile Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nündür. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki "*kalkınma öncelikleri*" sonucunda silahlı kuvvetleri zayıf kalan Türkiye, bu ve benzeri gerekçelerle dışında kaldığı savaşın sona ermesiyle bölgesinde bütün sorunlarıyla birlikte tek başına kalmıştır.

Türkiye'nin bu dönemdeki tek güvencesi Ekim 1939 tarihli üçlü ittifak antlaşmasıdır. Ancak Churchill'in Moskova ziyareti sırasında Stalin'in Möntrö'nün

¹⁵ Bu dönemdeki Türk-İngiliz ilişkileri hakkında detaylı bilgi için bkz.: Erdoğan Karakuş, **İngiliz Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk-İngiliz İlişkileri 1938-1939**, 3.Baskı, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 2004; Mahmut Yargıç, "*II. Dünya Harbi Öncesi, Harp Esnası ve Sonrasında Türkiye'nin Milli Politikası ve Milli Askeri Strateji*", **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II (20-22 Ekim 1997)**, Genelkurmay Yay., Ankara, 1999, s. 471-472.

¹⁶ "Nitekim, İngiltere ile Türkiye arasında görüşmeler devam ederken, 1939 Nisan-Mayıs aylarında, Sovyet Dışişleri Bakan yardımcısı Potemkin Ankara'ya gelmiş ve bu görüşmelerden haberdar edilmiştir. Potemkin'in ziyareti sonunda yayınlanan ortak bildiriye, iki komşu ülke arasında uluslar arası konularda tam bir görüş birliği olduğu belirtilmektedir." Ülman, *a.g.m.*, s. 258-259.

¹⁷ Baskın Oran, "*Türkiye'nin Kuzeyindeki Büyük Komşu Sorunu Nedir? (Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1970)*", **A.Ü.S.B.F.Dergisi**, C-XXV, Mart-1970, No:1, s. 49.

¹⁸ Oran, *a.g.m.*, s. 48.

yeniden düzenlenmesi konusundaki taleplerine yeşil ışık yakması savaş sonrası çıkacak olan Boğazlar sorununun tetikleyicisi olmuştur.¹⁹

2. II. Dünya Savaşında Türk Dış Politikası

A. Türkiye'yi Savaşa Sokma Gayretleri ve Konferanslar

Sovyetlerin de dahil olacağı düşüncesiyle Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile oluşturulan ittifaka rağmen, savaş yılları boyunca Türkiye'nin dış politikada izleyeceği tek yol “*ne pahasına olursa olsun savaş dışı kalmak*” olmuştur.²⁰

Türkiye'nin tarafsızlığı, savaşan devletlerin menfaatlerine uygun olamadığı için her iki taraf da Türkiye'yi yanına çekmek istemektedir.²¹ 1943 yılı sonrası durumun Müttefikler lehine dönmesiyle birlikte savaşı bir an önce sona erdirmek ve savaş sonrası meydana gelecek olan yeni düzeninin esaslarını tespit etmek amacıyla yapılan temas ve konferanslarda, Müttefik devletler bu yönde niyet ve çabalarını ortaya koymuşlardır.

Müttefik Devletler birbiri ardına düzenlenen konferanslarda kendi aralarındaki problem sahalarını inceleme altına alırken diğer yandan da hemen hemen her konferansta Türkiye'nin hal tarzları üzerine görüşmeler yapmışlardır.²² Almanlara karşı açılacak olan ikinci cephenin ve Sovyetlere yardımın geçiş adresi olarak seçilen Türkiye'nin “*savaşa dahil edilmesi*” bütün görüşmelerin gündem maddeleri arasında yerini almıştır.

Bu bağlamda 1943 yılı Ağustos'una kadar girişimlerine devam eden

¹⁹ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası, C-1**, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 471.

²⁰ Bu ilkenin belirleyicisi ve uygulayıcı olan kadro (başta İnönü olmak üzere), Osmanlı geleneğinden, Cumhuriyetin kuruluşu aşamasındaki mücadele yıllarında edindikleri tecrübelerden ve Atatürk dönemi uygulamalardan edindikleri bilgi ve birikimleriyle fakat Meclis, parti ve kamuoyundan habersiz olarak dış politikayı yürütmektedirler. Yılmaz, “*İnönü Dönemi ...*”, s. 17.

²¹ “Balkanların Alman işgali altına düşmek üzere olduğunu gören Sovyetler Türkiye'nin Almanya'ya karşı göstereceği mukavemetin kendileri için arz ettiği önemi fark etmişler ve 25 Mart 1941'de Türkiye'ye başvurarak, 1925 tarihli tarafsızlık ve saldırmazlık paktını teyit etmişlerdir. Türkiye'nin Almanya'ya karşı savaşa girmesi halinde, Sovyetlerin tam bir tarafsızlığına güvenebileceğini bildirdiler.” Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi(1914-1980)**, C-1, T. İş Bankası Yay., Ankara, 1991, s.409; Oran, **a.g.e.**, s. 437.

²² Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s. 389.

Churchill, 30 Ocak 1943 tarihinde Adana'ya gelerek İnönü ile bir görüşme yapmıştır. Churchill, Adana görüşmelerine temel teşkil edecek olan yazılı bir belge verdiği İnönü'ye; “Yetersiz silah ve teçhizat sebebiyle Türkiye'nin savaşa girmemesini anladığımı, fakat bu devreden sonra savaşa girilmesi gerektiği ve bu durumda ABD'nin ve İngiltere'nin askeri yardımlarını büyük oranlarda artıracakım” söylemiştir.²³ Türkiye ise Sovyetlerin Balkanlarda izlediği politikalarından duyduğu rahatsızlığı dile getirmiş ve askeri yönden ihtiyaçlarını ortaya koyarak bu konuda Müttefik yardımının önemini Churchill'e anlatmıştır.²⁴ Savaştaki rolü ve savaş sonrası için politik güvencelerinin neler olacağını tam olarak belirlemeden savaşa girme taraftarı olmayan Türkiye, “yeterli askeri yardımı” ön şart olarak ileri sürmüştür.²⁵

Sovyetler Birliği'nin niyetlerinden endişelenen, İngiltere'ye karşı da tam bir güven duyamayan Türkiye, kendi güvenliğini ABD'nin ittifakında görmekte ve ona yaklaşmak istemektedir. İnönü, daha Kahire Konferansında iken Roosevelt'ten yakınlık görmüş ve Türkiye'yi yeterli hazırlığı olmadan savaşa sokmak için çaba harcayan Churchill'e karşı destek aramıştır. İnönü, Roosevelt ile yapılan özel toplantılarda Churchill'in konferanstaki tutumundan şikâyet ederken; “Korkumuz şudur ki, bizi hazırlıksız ateşe atmak istiyorlar” demiş ve konferansta Türkiye'ye karşı göstermiş olduğu iyi niyetten dolayı kendisine teşekkür ettikten sonra sözlerine şunları eklemiştir: “Sizin şahsiyetinizin bana ve Türk Milletine telkin ettiği sevgiden ve hayranlıktan dolayıdır ki ben buraya geldim. Ümit ederim ki bizi bırakmazsınız.” Dışişleri Bakanı Menemencioğlu da Roosevelt'e açıkça ittifak teklif ederek, “Biz de

²³ Gündüz Uluksar, “*İkinci Dünya Savaşı Öncesi ve Savaşın Devamında Türk-Rus İlişkileri*”, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II (20-22 Ekim 1997)**, Genelkurmay Yay., Ankara, 1999, s. 400.

²⁴ Selim Deringil, **Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1994, s. 191; Mehmet Gönübol, A. Şükrü Esmer, vd., **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 3. Baskı, A.Ü.S.B.F. Yayınları, Ankara, 1974, s. 171; **Türkiye'nin Dış Politikasında 50 Yıl, II. Dünya Savaşı Yılları**, Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara, 1973, s. 165-166.

²⁵ Kamuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)**, A.Ü.S.B.F. Yay., Ankara, 1983, s. 105-106. “Türkiye, İngiltere'nin taleplerini askeri hazırlık seviyesinin ve yapılan yardımların yetersiz olduğu gerekçesi ile kabul etmemektedir. Türkiye istenen malzemelerin gönderilmediği ya da gönderilenlerin kusurlu, çürük ve kullanılmaz durumda olduğundan şikâyet ederken; İngilizler malzemelerin eksiksiz gönderildiğini ve Türklerin kullanım hataları yüzünden sıkıntılar çıktığını iddia etmektedirler.” Mustafa Gül, “*İkinci Dünya Savaşı Sırasında Müttefikler Arasında Yapılan Önemli Toplantılarda Türkiye*”, **Altıncı Askeri Tarih Semineri II**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999, s. 41.

sizinle, Teşkilat-ı Esasiye'mizin müsaade ettiği şekilde ittifak haline girmek istiyoruz.” demiştir.²⁶ Kahire’de Türkiye, İngiltere ve ABD arasında yüksek seviye de bağlar kurulmuştur. Türkiye’nin buradaki politikası, savaş sonunda Sovyetlere karşı tehlikeli bir yalnızlığa düşmeyi önlemeye çalışmaktır. Bu sebeple Müttefiklerle samimi ilişkiler içine girerken, Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini de düzeltmeye gayret etmektedir.²⁷

Ancak İngiltere’nin isteklerine verilen olumsuz yanıtlar neticesinde İngiltere Şubat 1944’de Türkiye ile ilişkilerini dondurduğunu bildirmiş ve ABD’den de aynı yolu izlemesini istemiştir. 7 Şubat’ta Amerika da İngiltere’yi izlemiş ve 1944 ilkbaharında Türkiye’ye yapılmakta olan Amerikan ve İngiliz yardımları kesilmiştir. Bundan sonra araya giren güven bunalımı Müttefiklerle Türkiye arasındaki ilişkilerin gelişmesini engellemeye başlayacaktır.²⁸

Türkiye’nin Almanya’nın baskılarına dayanamayarak Haziran 1944’de Boğazlardan Karadeniz’e gizlice Mihver savaş gemilerinin sızdırılmasına göz yumması, Sovyetlerin zaten duydukları güvenlik endişesinin daha da artmasına yol açmış ve bu gelişme 1945–1946 gerginliğinin doğmasında önemli bir rol oynamıştır.²⁹ Bu olay sonunda Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu istifa etmiştir.³⁰

İngiltere tarafından baştan itibaren Alman taraftarı olarak gösterilen ve tarafsızlık politikasının mimarı olan Menemencioğlu’nun istifası Türk Dış Politikasında bir değişimin işareti olmuştur. Bu istifa, değişen dengeler gereği Türkiye’nin ABD ve İngiltere’ye yönelmesinin bir sonucudur.³¹

Müttefiklerin baskıları sonucu Nisan’da Almanya’ya yapılan krom ihracatını

²⁶ 11 Mart 1941’de Ödünç Verme-Kiralama Yasasıyla ABD Kongresi, Başkanına “ABD’nin savunması için korunmasını çok önemli saydığı bir ülkeye, yiyecek maddeleri de dahil tüm savaş maddelerini ikmal etme yetkisi vermiştir. Oran, *a.g.e.*, s. 411. Bu kapsamda, ABD, Türkiye’yi güçlendirmek amacıyla yardıma başlamış, “Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu” ile Türkiye’ye 95 milyon dolarlık silah vermiştir. 7 Mayıs 1946’da Ankara’da imzalanan bir antlaşma ile de ABD 4,5 milyon dolar karşılığı bir borcu silmiştir. **Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl...**, s. 200.

²⁷ Uluksar, *a.g.m.*, s.401.

²⁸ Oran, *a.g.e.*, s. 465.

²⁹ Ülman, *a.g.m.*, s. 265.

³⁰ Deringil, *a.g.e.*, s. 238. Bu dönemde yaşanan Krom sorunu ve Ödünç Verme ve Kiralama Yardımı ile ilgili ABD yaklaşımı için bkz.: Gül İnanc Barkay, **ABD Diplomasisinde Türkiye 1940-1943**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 1999.

³¹ Yılmaz, *a.g.m.*, s. 23.

durduran Türkiye, yine aynı baskıların sonucu ve Mihverin çökmesi karşısında 2 Ağustos 1944'de de Almanya ile diplomatik ilişkilerini ve daha sonra 6 Ocak 1945'te de Japonya ile diplomatik ve ticari ilişkilerini kesmiştir.³²

Roosevelt, Churchill ve Stalin, 11 Şubat 1945'te Yalta'da toplandılar. Konferansta Stalin, Montrö anlaşmasının eskimiş olup, yenilenmeye tabi tutulması gerektiğini söylemiş ama ilave bir talepte bulunmamıştır. Bu toplantıda müttefikler ileride yapılacak bir toplantıda Sovyetler Birliği'nin ayrıntılı taleplerini öğrenip uygun bir zamanda Türkiye'ye bildirmeyi kararlaştırmışlardır.³³

Daha önceleri de gündeme gelen ve uzun süre gündemde kalmaya devam edecek olan Boğazlar sorunu, Sovyetler Birliği'nin bu deniz yolunun kullanımını düzenleyen 1936 tarihli Montrö Sözleşmesi'ni tek taraflı olarak kendi yararına değiştirme arzusundan; bu bölgeyi kontrol etmek için askeri üs talep etmesinden ve doğal olarak da Türkiye'nin ulusal egemenliğine ve güvenliğine aykırı bu talepleri reddetmesinden doğmuştur. Boğazlar sorunu ekseninde Sovyet tehditleri, bundan sonra Türk Dışişlerinin bir numaralı gündem maddesini ve ulusal güvenliğin tehdit algılamasında ilk sırayı oluşturacaktır.

Türkiye, 23 Şubat 1945'te Almanya'ya savaş ilan ederek San Francisco'da BM örgütünün kurulması için toplanan konferansa katılmaya karar vermiştir. San Francisco konferansına resmen çağrılan Türkiye, böylece Birleşmiş Milletler örgütünün kurucu üyeleri arasında yer almıştır.

Ancak savaşın sona ermesine rağmen tarafsız Türkiye'nin mücadelesi sona ermemiştir. Sovyetler, toprak taleplerini, bu kez daha açık ve saldırgan bir tavırla tekrarlama hazırlığındadır.

B. Sovyet Tehdidi ve Türkiye'nin Ulusal Güvenlik Sorunu

Türkiye, kendisini savaşa sokmak için yapılan tüm baskılara rağmen, savaş dışı kalmayı başarmıştır.³⁴ Türkiye için başarı sayılan bu durum müttefik devletler ve

³² Deringil, *a.g.e.*, s. 242.

³³ Uluksar, *a.g.m.*, s. 401.

³⁴ 17 Ağustos 1945 günlü *Cumhuriyet Gazetesi*; savaştan gücünü ve itibarını artırarak çıkan Türkiye'nin iradesi, ileri görüşlülüğü ve dürüst politikaları sayesinde kan ve gözyaşı dökmeden ulusal

Sovyetler için ise bir başarısızlıktır. Her türlü ısrara rağmen fiilen savaşa girmemiş olan Türkiye, büyük yangının sona erdiği günlerde galip devletlerin safında yer alarak, onlarla birlikte San Francisco Konferansı'na gitmeyi planlamaktadır. Böylece Türkiye, savaş sonrası dünyada kurulacak yeni düzende rol sahibi olacağı gibi, Birleşmiş Milletlerin kurucu üyesi sıfatıyla o topluluk içinde yerini ele alacaktır. Türkiye'nin savaş dışı kalma politikasının, Sovyet cephesinde yarattığı etkilerin neticesinde oluşan Türkiye aleyhtarlığı ile son anda Almanya'ya savaş ilan edilmesiyle elde edilecek olan kazanımların hazmedilmemesi, Stalin'in yayılcı politikalarına zemin hazırlamış ve Türkiye'yi hedef haline getirmiştir. 1943 sonlarından itibaren, Türkiye'ye karşı düşmanca bir tavır takınmaya başlamış olan Sovyetler Birliği, savaşa girmemekte ısrar eden Türkiye'yi gittikçe artan bir şiddetle eleştirmekte ve onu suçlayarak yalnızlığa doğru itmektedir.³⁵

ABD Ankara Büyükelçiliği'nin Şubat ayı Türkiye "Politik Raporu"na göre; Yalta Konferansında Balkanların ve Türkiye'nin kaderi hakkında üç büyükler arasında kararlar alındığı, konferans öncesinde ve sonrasında Roosevelt ve Churchill'in İnönü ile önemli görüşmeler yaptığı ve İnönü'nün Yakınoğu'ya

bağımsızlığını koruduğunu yazarken, *Tasvir Gazetesi* ise Türkiye'nin savaşa girdiği taktirde Polonya ve Yugoslavya benzeri bir durumda olacağını; ekonomisi çökmüş ve en az dört milyon vatandaşının hayatını kaybedeceğini belirtmekte ve İnönü'nün izlediği politikalar yüceltilmektedir. Bu başarıyı gösteren İnönü'nün bundan sonra "*daha fazla demokrasi*" yolunda da gelecek olan zorlukların üstesinden geleceğini olan inanç belirtilmektedir. Bkz.: 17 Ağustos 1945 **Cumhuriyet**; 17 Ağustos 1945 **Tasvir**.

³⁵ Türkiye'nin savaş sonrası konumuna ilişkin *Times*'da çıkan bir makale Türkiye'deki rejim eleştirilmektedir: Almanya ile yakın ilişkilerin Türkiye'deki rejim üzerinde çok fazla olumsuz etkileri olduğu ve demokratik bir yapının gelişimini engellediğinin belirtildiği makale "*Türkiye'nin Dünya üzerinde anti-demokratik yapısını muhafaza eden birkaç ülkeden biri*" olduğunu söylemektedir. Türkiye'nin savaş süresince Almanya'ya göstermiş olduğu yakınlık ve Sovyetler Birliğine mesafeli tavırı eleştirilmektedir. Türkiye tarafsızlığı sayesinde Balkanlardaki Alman birliklerini korumuş ve Mihver devletlerinin Boğazlardan geçişine müsaade etmiştir. Böylece Almanlara, peyklerinin/müttefiklerinin bile yapamayacağı katkıları yapmıştır. Böylece yüzyıllardır bağlarının olduğu Balkanlarda ve Araplar nezdinde itibar kaybına uğramıştır. 1 Kasım 1945 (11'inci sayı) **Times**'a atfen **Microfilm**, ROLL 1, November 7, 1945 (Restricted). Aynı tarihlerde eski Lübnan Emiri Abdullah ile *Tasvir* gazetesi yazarı Kamuran Çelebi'nin yaptığı mülakat 27 Ekim ve 29 Ekim 1945 tarihlerinde yayımlanmıştır. Emir Abdullah, Arapların güçlü bir Türkiye'nin liderliğine aşırı derecede ihtiyacı olduğu halde Türkiye'nin Arapları önemsemez bir tavır halinde olduğunu belirtirken Türkiye'ye olan bağlılığını "... eğer Türkiye savaşa girseydi Türk Ordusuna katılmak için ilk gönüllü ben olurum..." diyerek ortaya koymaktadır. Ve "Sovyetlerin boğazlara ve Kars, Ardahan'a yönelik isteklerini duyduğumda sanki kendi ülkemden bir parça kopacakmış gibi dehşete düştüm..." diyerek devam ettiği konuşmasında Türk gençliğinin, Arapların, Türklerin dünyadaki en yakın dostları olduğunu anlamaları gerektiği söylemektedir. Arap Birliği'nin kuruluşuna yönelik heyecanını belirten Emir, Büyük Suriye'nin artık kurulması gerektiği ve "Fertile Crescent" (Türkiye ve Irak'ı içine alan hilal şeklindeki bir toprağı kapsayan ve tarım alanı olarak kullanılan verimli bir saha)'in hayata geçirilmesinin zamanının geldiğini söylemiştir. **Microfilm**, ROLL 1, November 19, 1945 (Restricted).

yönelik görüşmelere katılmasının istendiği yönünde duyumların olduğu ancak görüşmeler neticesinde açıklanan sonuç bildirgesinde Türkiye'ye yönelik bir karar çıkmayınca Churchill'in, Stalin'i Türkiye topraklarına ve Çanakkale Boğazına yönelik niyetlerinden vazgeçmeye ikna ettiği sonucuna varılmıştır. Raporda, Akdeniz'deki hayati menfaatlerinin farkında olan bir İngiltere'nin Türkiye ve Yunanistan'ı Sovyet etkisine ve hâkimiyetine bırakmayacağına birçok gözlemci tarafından belirtildiği ifade edilmiştir. Churchill'in konferans sonrası hemen Atina'yı ziyareti de bu yönde yorumlanarak, İngiltere'nin Doğu Akdeniz'i Sovyet etki alanına bırakmama konusundaki kararlılığının bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir.³⁶

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında baş gösteren gerginlik 1945 yılının baharında en yüksek noktasına varmıştır. Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Yalta Konferansından hemen sonra 19 Mart 1945 tarihinde bir nota ile Türkiye'ye, 7 Kasım'da geçerlilik süresi dolacak olan 20 yıllık Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasının artık yenilenmeyeceğini bildirmiştir.³⁷ Sovyetler Birliği, savaş sonrası ile ilgili niyetlerini yavaş yavaş ortaya koymaya başlamıştır. Molotov, Türk Büyükelçisi Selim Sarper'e, "Sovyetler Birliği ile anlaşmak isteyen bir Türkiye'nin Sovyet isteklerini kabul etmesinin gerektiğini belirtmiş ve Antlaşmanın yenilenmesi için aşağıdaki maddeleri ön şart olarak sürmüştür".³⁸

(1) Türkiye, Berlin Kongresinde Sovyetler Birliği tarafından kazanılan fakat Birinci Dünya Savaşından sonra tekrar Türklere verilen Kars ve Ardahan'ı Sovyetler Birliği'ne bırakmalıdır,

(2) Montrö Antlaşması, Sovyetler Birliği'ne bu suların ortak savunmasına katılma imkânını ve savaş halinde üsler kurmasına imkân verecek şekilde yeniden gözden geçirilmelidir.

19 Mart 1945 tarihinde Sovyet notasını alan Türkiye, Sovyetler Birliği ile uygun bir antlaşma zemini aramaya başlamış, ancak çok geçmeden Türkiye'nin, egemenlik ve bağımsızlık haklarından feragat etmeden Sovyetler Birliği ile

³⁶ **Microfilm**, ROLL 1, March 10, 1945 (Confidential). Ankara'daki Amerikan Büyükelçiliği Kütüphanesindeki microfilm arşivinin "M 1292" sayılı "**Records of The Dept. of State Relating to The Internal Affairs Of Turkey, 1945-1949**" konulu kısımdan alınan belgeler, kaynakçada *rulo (Roll) numarası* ve *evrakan tarihi* ile *gizlilik derecesi* verilerek sunulacaktır.

³⁷ Antlaşmanın tam metni için bkz.: Soysal, **a.g.e.**, s. 265.

³⁸ George McGhee, **The US-Turkish-NATO-Middle East Connection**, St. Martin's Press, New York, 1989, s. 14.

anlaşabilmesinin mümkün olmayacağı anlaşılmıştır.³⁹

Türkiye, 19 Mart 1945 tarihli Sovyet notasını aldıktan sonra, yani bu devletin resmen baskı ve tehdidi ile karşılaşınca, ilk olarak müttefiki İngiltere'nin diplomatik desteğini aramıştır.

ABD Büyükelçiliği yetkililerinin 2 Haziran 1945 tarihinde, dönemin önemli İstanbul gazetelerinden biri olan Akşam gazetesi editörü ve TBMM'nin Dış İlişkiler Komitesi Üyesi olan ve ilerleyen yıllarda Dışişleri Bakanı olacak olan Necmettin Sadak ile mevcut dünya sorunlarına yönelik olarak Ankara Palas otelde yaptığı söyleşinin notlarında gelişmelere yönelik izler bulunmaktadır.⁴⁰

Bu söyleşide birinci gündem maddesi, Suriye ve Lübnan'dır: Fransızların bölgedeki askeri varlığını güçlendirmesini çok büyük bir hata olarak gördüğünü söyleyen Sadak, her ne kadar Türklerin Araplara karşı bir sempatisi olmasa da veya her iki ırk arasındaki karşılıklı soğukluğa rağmen, Türkiye'nin bu ülkelerden tamamen vazgeçmediğini söylemiştir. Türkiye'nin başka imparatorlukların parçası olsunlar diye bu topraklardan çekilmediğini aksine Türkiye'nin komşularını bağımsız birer ulus olarak görmek istediğini belirtmiştir.

İkinci madde ise uluslararası kuruluşlardır; Sadak, "San Francisco Konferansına yönelik adımları olumlu bulmakla birlikte Güvenlik Konseyi Üyelerinin veto hakkının demokrasilere yakışır bir tercih olmadığını" beyan etmektedir.

Üçüncü gündem maddesi; Türkiye'nin Rusya'nın niyetlerine yönelik mevcut güvensizliğidir. Sadak, Demokratik cephenin savaşa Almanya'nın hegemonyasını Sovyetlere devretmek amacıyla girmediğini belirttikten sonra "*fanatik*" Stalin'in hala amacının "*dünya devrimini gerçekleştirmek*" olduğunu; istekleri tüm dünyayı kapsayan Stalin'in, Avrupa'da bir yaşam alanı isteyen Hitler'den daha tehlikeli olduğunu; Polonya, Bulgaristan, Romanya ve Çekoslovakya halklarının halen, Almanya işgalinden farksız olarak Rus birliklerinin işgali altında olduğu ve bunun da

³⁹ **Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl...**, s. 216. SSCB'nin Türkiye'ye yönelttiği eleştiriler için bkz.: Rıfıkı Salim Burçak, **Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri** (26 Eylül 1939-16 Ekim 1939), Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu Yay., Ankara, 1983, s. 171-172.

⁴⁰ Bu görüşlerin, her ne kadar gayri resmi dahi olsa, Sadak'ın Türk Dışişleri Bakanlığının sözcüsü niteliğinde olduğu için önemli olabileceği belirtilmektedir. Sadak'ın gizli biyografisinin 2 Şubat 1945'de gönderilmiş olduğu da ayrıca eklenmektedir. **Microfilm**, ROLL 1, June 2, 1945 (Restricted).

kabul edilebilir bir durum olmadığı; Rusların kendilerine gösterilecek en ufak bir *uzlaşma* tavrını bile karşı tarafın *güçsüzlüğü* olarak algılayacağından, gelecekteki muhtemel bir savaşın ancak İngiltere'nin ve ABD'nin sağlam bir duruşu ile engellenebileceğini" beyan etmiştir.

Gelişmelere paralel olarak 2 Haziran 1945'de TBMM'ne, Türkiye'nin kuzeybatısındaki altı vilayetinde sıkıyönetimin altı ay daha uzatılmasına yönelik yapılan talep, Sovyetler Birliğine yönelik tehdit algılamasına bağlanmıştır.⁴¹

25 ve 27 Nisan 1945'de Dışişleri binasında Dışişleri Bakanı Vekili M. Nurullah Sümer ile Amerikan Büyükelçisi'nin yaptığı bir mülakatta E. L. Parker'ın Türk-Rus ilişkileri ile ilgili sorusuna M. N. Sümer, "Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması ile ilgili Türkiye'nin cevabına Rusya cephesinden bir tepki gelmediği ve Molotov'un San Francisco'dan dönüşüne kadar da bir cevap gelmesini beklemediklerini" söylemiştir.⁴² Bu raporda, San Francisco Konferansı devam ederken ve savaş sonrası sular tamamen durulmadığı için her attığı adımı iyi bir şekilde planlamaya çalışan ABD'nin bölgeye yönelik politikalarının izleri görülmektedir.

Farklı bir gündem maddesinde E. L. Parker '*müttefik*' Türkiye'nin planlı uçuşların dışında bir başka Amerikan uçağının inişine müsaade etmemesine anlam veremediğini belirtmesi üzerine M. N. Sümer daha '*müttefik*' olmadıklarını ama bunun başarılabilmesini umduğunu söylemiştir. Amerika'nın niyeti ve Türkiye'nin algılaması bakımından '*müttefiklik*' ile ilgili yapılan yorumlar ilgi çekicidir.

Türk Hükümeti'nin Sovyet isteklerini reddetmesi üzerine, Sovyet radyo ve gazeteleri bazı Türk illerinin, Sovyetler Birliği'ne bırakılması yolunda yayımlar yaparak 1945 yılının ortalarından başlayarak Türkiye üzerindeki siyasi baskıyı

⁴¹ **Microfilm**, ROLL 1, June 4, 1945 (Restricted).

⁴² Görüşmenin devamında, Türkiye'nin ABD ile ekonomik ilişkilerini geliştirmek istediğini; endüstrileşmeye yönelik ihtiyaç duyulan malların temininde krediye gereksinin olduğu; ABD'nin de Türkiye'den tütün ve kuru meyve dışında başka mallar alabileceğini ve son olarak kendisinin hükümette olduğu sürece ABD ile ekonomik ve ticari bağların gelişmesi için çabalayacağını söylemiştir. E. L. Parker ise cevabi olarak, fiyatlarda aşırı bir indirime gidildiği takdirde krom ve bakır alımının ve Türkiye'ye kredi verilmesinin mümkün olabileceğini söylemiştir. Ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi maksadıyla ABD'ye bir heyet göndermeyi planlayan Sümer'e bunun için erken olduğunu söyleyen Parker, yakın zamanda artırılmış yetki ve finansal kaynaklarla Export-Import Bank'ın Türkiye'ye özel krediler ve finansal yardım temin etmesinin muhtemel olduğunu söylemiştir. **Microfilm**, ROLL 1, April 30, 1945, s. 4.

artırmaya başlamışlardır.

O zamana kadar her şeye rağmen Sovyetlerle dost kalmak çabası gösteren Türkiye'ye karşı yapılan bu istekler Türkiye'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne karşı doğrudan bir tehdit oluşturmuştur. Bu baskılardan anlaşılmaktadır ki, Sovyetlerin politikası 1921 öncesine dönmektedir. Türkiye, Sovyet saldırısına uğradığı takdirde, tek başına da olsa, bu saldırıya karşı koymaya kararlı olduğunu çeşitli yollardan dünya kamuoyuna duyurmaya başlamıştır.⁴³ Ancak Türkiye iktisadi ve askeri gücünü göz önünde tutarak, Sovyetler Birliği karşısında yalnız kalmak istemediği için 1939 yılından beri ittifak bağı ile bağlı olduğu İngiltere'nin ve İkinci Dünya Savaşı sonunda en kuvvetli devlet olarak bilinen ABD'nin desteğini kazanmaya çalışmaktadır.⁴⁴ Fakat söz konusu bu iki ülke, Potsdam konferansı öncesinde konunun üzerinde fazla durmamışlardır.

Moskova'nın güney komşusu üzerindeki bu ağır baskısı ve haksız isteklerine rağmen Batı dünyası tam bir umursamazlık içindedir. San Francisco'daki Türk delegasyonunda bulunan Nihat Erim, Molotov'un istekleri üzerine, ABD ve İngiltere'den destek talebinde bulunulduğunu ancak verilen cevaplarda: Savaştan yorgun çıkılması ve artık bütün silâhındaki askerlerin terhis olmak istedikleri öne sürülerek, "Ruslarla Anlaşın" denildiğini aktarmaktadır.⁴⁵ O tarihlerde Moskova'da Büyükelçi olan Harriman ise "Batılı diplomatlar toplanıp sabaha kadar, Sovyet Ordularının sınırı aşmasını bekledik." sözleri gelişmelerin ciddiyetini gözler önüne sermektedir.⁴⁶ O günlerde, İngiliz İstihbarat Servisinin en önde gelen kişilerinden olan Kim Philby, Truman Doktrini'nden sonra dahi, Türkiye'nin korunmasının

⁴³ Mehmet Gönübol-Halûk Ülman, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, C-1, Alkım Kitabevi Yay., Ankara, 1990, s. 192-193; Gürün, **Dış İlişkiler...**, s. 196.

⁴⁴ Muzaffer Erendil, **Tarihte Türk-Rus İlişkileri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1975, s. 118.

⁴⁵ 1947 yılında CHP içerisinde yaşanan bölünme hareketinin başını çekecek olan *Nihat Erim* ile ilgili olarak Büyükelçiliğin 28 Temmuz 1947 tarihli bir raporunda, yurt dışında liberal bir eğitim aldığı belirtilen Erim'in; eski kafalı, Doğu zihniyetli otoriter yapıları kabul edemediğini ifade ettikten sonra bunu değiştirmek için en uygun yolun İnönü'ye yakın olmak olduğunu anladığını ve bunu da uyguladığını söylediği aktarılmaktadır. İnönü'ye daha liberal ve yenilikçi fikirler sunduğunu söyleyen Erim, bu dönemde İnönü'nün çok değerli bir konumu olduğunu vurgulamaktadır. Raporun sonunda, yabancı devletler ve uluslar arası siyaset hakkındaki engin bir bilgi seviyesine sahip olan N. Erim'in Türkiye'nin modernizasyonuna yönelik samimi bir ilgisi olduğu söylenmektedir. Siyasal arenada genç Türk politik figürler arasında önemli bir yere sahip olan N. Erim'in ileride devlette üst seviyede bir mevkie hazırlanmaktadır; özellikle de Dışişleri Bakanlığı için... **Microfilm**, ROLL 4, July 28, 1947 (Confidential).

⁴⁶ Nihat Erim, "Türkiye'nin Dış Politika Sorunları", **Yön Dergisi**, Sayı: 156, 25 Mart 1966.

düşünülmediğini, işgalden sonra gerilla savaşı hazırlığı yapıldığını açıklamaktadır. Bu amaçla 1947 yazında Türkiye'ye gelen Philby, şöyle yazıyor: "Anglo-Amerikan planının böyle bir savaş patlar patlamaz Türkiye'yi kendi kaderine terk etmek olduğu, Türklere açıklanamazdı. Kesin olarak inanılıyordu ki, Türkler, bu planlar hakkında en küçük bir kuşku duyarlarsa, Batıya karşı güvenleri kalmayacaktır."⁴⁷ Kendisini büyük bir yalnızlık içerisinde hisseden Türkiye de kaygılı ve endişeli günler geçirmektedir. Türkiye'nin eski müttefikleri ile ilişkileri savaşa fiilen katılmamış olması sebebiyle giderek soğumuş, ABD ile de henüz bir dostluk ve yakınlık kurulmamıştır. Fakat Türk-Sovyet ilişkilerindeki bunalım doruk noktasına çıkmakta ve Türkiye çok tehlikeli bir durumun içine girmektedir. İnönü, Sovyet taleplerinin Türkiye için ortaya çıkardığı tehlikeyi Metin Toker'e sonradan şu sözlerle anlatır: "Boğazları beraber savunacaktık. Yani Sovyet kuvvetleri gelip Boğazlara yerleşeceklerdi. Sonra, ortak savunmanın icabı diye Türkiye'den her şeyi isteyeceklerdi. Doğu Avrupa'da ele geçirdikleri ülkelerde hangi statüye sahipse bizde de o statüde bulunacaklardı. Kararımı derhal verdim: Cevabımız "Hayır" olacaktı. Bu kararımı verirken kendimizden başka hiç kimseye güvenmiyorduk. Fakat Anglosaksonların da Sovyetlerin Akdeniz'in kapısını tutmasını istemeyeceklerini biliyordum."⁴⁸

Bu dönemde ABD'nin Ankara Büyükelçisi Edwin C. Wilson, hükümetine gönderdiği bir raporda, Sovyet istekleri savaş sonrası uluslararası işbirliği ilkelerine tamamen aykırı olduğu için, Washington'un bu konu ile yakından ilgilenmesi gerektiğini belirtmektedir. Ancak ABD, herhangi bir teşebbüste bulunmadan önce konferansın sonucunu beklemenin daha doğru olacağı görüşündedir.⁴⁹

Beklendiği şekilde Konferanslar sonrasında, Müttefikler arasında başlayan görüş ayrılıkları yavaş yavaş su yüzüne çıkmaya başlamıştır. ABD ve İngiliz yöneticileri, Sovyetlerin Yalta Konferansı'nda alınan kararlara aykırı davranışlarından dolayı bu devletin savaş sonu emellerinden kuşku duymaya başlamışlar ve 1945 yılının ilk yarısının sonlarına doğru, savaş sonu işbirliğinin devamı konusunda da bütün ümitlerini kaybetmişlerdir.

⁴⁷ Kim Philby'nin Hatıraları, **Milliyet Gazetesi**, 6 Nisan 1968.

⁴⁸ Metin Toker, **Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu**, Akis Yay., Ankara, 1971, s. 105.

⁴⁹ Gönlübol-Ülman, **a.g.e.**, s. 194

3. II. Dünya Savaşı Sonrası Dünya ve Türkiye

A. Uluslararası Bloklaşma ve Soğuk Savaşın Başlangıcı

Dünyadaki etki unsurlarının el değiştirmesiyle oluşmakta olan yeni güç merkezleri, kendi coğrafyalarına uygun yeni jeopolitik düşünceler kabul ettirme gayretine girmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce savaşı başlatma önceliğini elinde bulunduran Almanya'nın coğrafi konumunun da etkisiyle benimsediği kara hâkimiyet teorisinin yerine yeni dünya güçlerinin jeopolitik konumları gereği kenar kuşak teorisi ön plâna çıkmaktadır.⁵⁰ Savaş sonrası Avrupa ve Asya'daki güçler dengesinde meydana gelen büyük boşlukları, savaş sonrası güçlü olarak ayakta kalabilenler Avrupa'ya göre iki "kenar" devlet, yani ABD ile Sovyetler Birliği dolduracaktır.

Savaş, bir yandan ABD ve Sovyetler Birliği'ni Avrupa'nın kaderine yön verecek duruma getirmiş, diğer yandan geleneksel uluslararası düzende çok önemli değişikliklere yol açmıştır.⁵¹

Askeri ve iktisadi açıdan, iki büyük devletin yani Almanya ve Japonya'nın yenilgisi, Sovyetler Birliği'nin batı ve doğusunda geniş bir boşluk yaratmıştır. Savaşta Sovyetler Birliği'nin müttefiki olan Batılı demokrasiler, savaştan sonra da barışı müşterek kurmak arzusundadırlar. Fakat savaş yıllarında başlayan küçük anlaşmazlıklar savaşın sona ermesiyle yavaş yavaş daha da büyümüş ve karşılıklı güvensizlik ortamının doğmasına sebep olmuştur.⁵² Bu anlaşmazlıklardan en önemlisi, Sovyetler Birliği'nin tarihi tecrübeleri sonucunda stratejik noktalarından birisi olarak gördüğü Polonya'nın kendi kontrolü altında olması isteğidir. Stalin

⁵⁰ Bkz.: Suat İlhan, **Jeopolitik Duyarlılık**, TTK, Ankara, 1989, s. 117.

⁵¹ İlter Turan, **NATO İttifakının Stratejik ve Siyasi Sorunları**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1971, s. 3.

⁵² II. Dünya Savaşının esasında temel olarak Alman-Sovyet savaşı olduğu göz önünde bulundurulacak olursa, Sovyetlere nefes aldırarak rahatlatılacak olan ikinci cephenin açılması ile ilgili Sovyet taleplerinin 8 Temmuz 1941'de başlamış olmasına ve 1942 yılında açılacağı yönünde verilen söze rağmen bu cephe ancak Sovyetlerin Almanları püskürmesi sonrası 6 Haziran 1944 tarihinde açılmıştır; Müttefiklerin Kuzey Afrika çıkarması ve İtalya'yı düşürme öncelikleri Sovyetlere hiçbir fayda sağlamamıştır; İtalya ile teslim anlaşmasını sadece ABD ve İngiltere imzalamıştır. Bunlar Sovyetleri şüpheli bir yaklaşıma itmiştir. Türkkiye Ataöv, " 'Soğuk Harb'in doğuşu: San Francisco'dan Mihver Barış Toplantılarına", **A.Ü.S.B.F. Dergisi**, C-XXIII/1, (Mart-1968), s. 311.

Yalta'da "...son dokuz yılda düşmanlarımız olan Almanlar bu koridordan iki kez geçtiler. Polonya'nın güçlü kuvvetli ve bu koridorun kapısını kendi elleriyle kapatacak durumda olması Rusya'nın yararınadır." demiştir.⁵³

Yalta'da alınan aksi kararlara rağmen Sovyetler, kendisine göre haklı sebepler öne sürerek Polonya yönetimindeki yandaşlarını destekleme yönündeki ısrarcı politikalarına devam etmiş ve yine Yalta'da Pasifiklerdeki savaşa katılmasına yönelik alınan karara rağmen son ana kadar beklemiş ve ancak 8 Ağustos 1945'de Japonlara savaş açmıştır.⁵⁴ Ayrıca San Francisco'da Arjantin'in ve Polonya'nın Birleşmiş Milletler (BM)'e üyeliği konusunda karşılıklı restleşmelerle tamamlanan konferans, uluslararası işbirliği için toplanmasına rağmen daha çok ayrılıkları ortaya çıkarmaya yaramıştır.⁵⁵

San Francisco Konferansından sonra yapılan Potsdam Konferansı ise üç büyüklerin savaş üzerine yapacakları son görüşme olmuştur.

Savaş sonrası meselelere çözüm bulmak için yapılan Potsdam konferansı 17 Temmuz–2 Ağustos 1945 tarihleri arasında toplanmıştır. Potsdam konferansında, genel olarak Avrupa sorunları görüşülmüş ve Avrupa'ya şekil verilmeye çalışılmıştır. Toplantının 6. oturumunda Churchill, Sovyet taleplerinin ve Bulgaristan'da bulunan Sovyet kıtalarının Türkiye'yi tedirgin ettiği ve Türkiye'yi fazla telaşlandırmamak gerektiği belirtmiş ve boğazlar meselesinin sadece iki ülke arasında çözülmesinin yanlış olacağını söylemiştir.⁵⁶ Bu değerlendirmelere cevap veren Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, 1921'de Türkiye sınırları içinde kalan arazinin bir kısmının Sovyet Ermenistan'ından, bir kısmının ise Sovyet Gürcistan'ından koparıldığını iddia etmiş ve Türkiye ile bir ittifak yenilemek için önce bu sorunun çözülmesi gerektiğini söylemiştir. İkinci sorun ise Boğazlardır; zayıf bir askeri güce sahip olan Türkiye'nin Boğazlarda gerekli garantiyi sağlayamayacağını iddia eden Molotov, Boğazların Türkiye ile birlikte ortak savunulması gerektiğini ileri sürmüştür.⁵⁷ Bunun üzerine

⁵³ James Byrnes, **Speaking Frankly**, New York, Harper, 1947, s. 295'den naklen Türkkaya Ataöv, "Soğuk Harb'in doğuşu: San Francisco'dan Mihver Barış Toplantılarına", **A.Ü.S.B.F. Dergisi**, C-XXIII/1, (Mart-1968), s. 314.

⁵⁴ Ataöv, *a.g.m.*, s. 325.

⁵⁵ Cordell Hull, **Memories**, C-II, New York, Mcmillan, 1948, s.1408'den naklen Ataöv, *a.g.m.*, s. 318.

⁵⁶ *a.g.m.*, s. 334.

⁵⁷ Gürün, **Dış İlişkiler...**, s. 291-292.

yapılan görüşmelerden bir netice elde edilemeyince, konferans sonrasında her devletin kendi görüşünü Türkiye'ye bildirmesine karar verilmiştir.⁵⁸

Potsdam'da yaşanan bu yoğun tartışmalar ve pazarlıklar, karşılıklı işbirliği konusunda kafalarda soru işaretleri yaratmıştır. Potsdam'ın en önemli sonucu, Amerikalı liderlerin savaşın devam ettiği bir zamanda meydana gelmemesi için özen gösterdiği, “*Avrupa'nın iki nüfuz bloğuna bölünmesi*” sürecinin başlangıcını teşkil etmesidir.⁵⁹

Potsdam kararlarının ilanından birkaç gün sonra, Truman'ın Potsdam görüşmelerinin birinci gününde Stalin'e haber verdiği yeni silah ‘*atom bombası*’ 6 Ağustos 1945'de Hiroşima'da ve 9 Ağustos'ta Nagasaki'de kullanılmıştır. Atom bombasının kullanılmasından iki gün sonra Sovyetler Japonya'ya savaş ilan etmişlerdir.⁶⁰

İkinci Dünya Savaşında birlikte mücadele etmiş olan Batı ile Sovyetlerin dostluk ve ittifaklarının, barış şartlarında devam edemeyeceği kısa zamanda anlaşılmıştır. Zira Moskova, savaşın başlarında giriştiği yayılma siyasetini savaş sonunda daha da genişleterek Doğu Avrupa, Balkanlar, Orta ve Uzak Doğu ülkelerine rejimi ile birlikte yayılmaya ve nüfuz etmeye başlamıştır. Bu gelişme, savaş sonrası dünyada büyük bir korku yaratmıştır.⁶¹

Sovyetler, savaş sonrasında bir yandan Türkiye ve Yunanistan üzerindeki istek ve girişimleri ile Doğu Akdeniz ve Ortadoğu bölgesinde yayılmaya çalışırken diğer yandan Avrupa'da işgali altında bulunan ülkelerde komünist rejimleri yerleştirerek bir Sovyet bloğu oluşturma çabası içindeydi.⁶² Ayrıca Uzakdoğu'da da

⁵⁸ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (Seri No:4)**, Harp Akademileri Komutanlığı Yay., İstanbul, 1985, s. 628.

⁵⁹ Henry Kissinger, **Diplomasi**, (Çev: İbrahim H. Kurt), T. İş Bankası Yay., 3. Baskı, İstanbul, 2002, s. 417.

⁶⁰ Ataöv, *a.g.m.*, s.342.

⁶¹ Rıfkı Salim Burçak, “*Türk-Sovyet İlişkilerine Genel Bakış*”, **Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu (Tarihi Gelişmeler İçinde: Dün-Bugün-Yarın)**, TTK, Ankara, 1992, s. 211.

⁶² Lord Ismay, **NATO-İlk Beş Sene (1949-1954)**, TTK, Ankara, 1956, s. 3; “Sovyetler Birliği önce Balkan devletlerini hükmü altına alarak Macaristan, Avusturya, Polonya, Doğu Almanya'yı da peyk (uydu) devlet haline getirmiştir.” Oral Sander, **Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1956)**, A.Ü.S.B.F. Yay., Ankara, 1969, s. 23. “Savaş sonunda Romanya, Bulgaristan, Macaristan, Çekoslovakya, Polonya, Yugoslavya, Arnavutluk ve Doğu Almanya'dan oluşan sekiz Doğu Avrupa ülkesi sosyalist rejime geçerken, Litvanya, Letonya ve Estonya gibi Baltık ülkeleri de Sovyetler Birliği'ne katılmışlardır.” Salih Polatkan, **Doküman ve Fotoğraflarla 1. ve 2. Dünya Savaşları Özeti**, Eko Yayınları, İstanbul, 1972, s. 409.

Sovyet yayılcılığı artmıştı. Dikkat edilirse bu üç yön geleneksel olarak İngiltere'nin hayati ilgi ve çıkar alanlarıdır. Her üç bölge de, İngiltere'nin Sovyetler Birliği'ne karşı 19. yüzyılda en hassas noktaları olmuştur. Fakat İkinci Dünya Savaşı İngiltere üzerinde öyle bir tahribat yapmıştı ki, artık İngiltere'nin bu bölgeleri savunmak için Sovyetler Birliği'nin karşısına çıkacak gücü yoktur ve İngiltere'ye göre, yeniden canlanan Sovyet emperyalizminin karşısına dikilebilecek tek kuvvet ABD'dir.⁶³

ABD Dışişleri Bakanı James Byrnes, 1945 Eylül ayında Dışişleri Bakanları Toplantısı sonrasında SSCB Dışişleri Bakanı Molotov ve genel Sovyet yaklaşımı hakkında şu yorumu yapmaktadır: "...Bir yıl önceki Rusya'dan tamamen farklı bir Rusya ile karşı karşıya idik. Savaşta bize ihtiyaçları olduğu ve bizim onlara gerekli malzemeleri verdiğimiz müddetçe iyi ilişkilerimiz vardı; fakat şimdi savaş sona erdiğinden saldırgan bir tavır alıyorlardı ve savunulamayacak politik toprak sorunları üzerine ayak diriyorlardı."⁶⁴

Potsdam kararlarına göre, her üç devletin Boğazlar hakkındaki görüşlerini Türk Hükümeti'ne bildirmeleri gerekmektedir. Bu karara ilk uyan ABD, 2 Kasım 1945'te Türk Hükümeti'ne verdiği notada bu konudaki görüşlerini açıklamıştır. Bu görüş esasen ABD'nin Potsdam'da belirttiği görüşlerin aynısıdır. ABD, Boğazlarda ticaret gemileri için tam serbesti, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerinin geçişi için geniş serbesti ve Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerinin ise sınırlı büyüklükte ve Karadeniz devletlerinin izniyle geçiş hakkına sahip olmasını istemektedir.⁶⁵ Hemen aynı nitelikteki İngiliz görüşü de 21 Kasım 1945'de Türk Hükümeti'ne bildirilmiştir.

Artan Sovyet baskılarının sonucunda Türk Halkının tepkileri de artmaya başlamış ve gösteri ve mitinglerle bu ortaya konulmaya başlanmıştır. 4 Aralık günü İstanbul'da yapılan komünizm karşıtı gösterilerin birinde patlak veren olaylarda Beyoğlu'ndaki Sovyet yayınları satan iki dükkân ve Sovyet yanlısı yazıları ile bilinen

⁶³ Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s. 441.

⁶⁴ "Stalin'in kafasındaki yenedünya düzeni, komünist ideoloji ile kuvvetlendirilmiş Panslavizm'dir." Kissinger, **a.g.e.**, s. 417.

⁶⁵ **Ayın Tarihi Dergisi**, Sayı: 144, Kasım 1945, s. 71.

Tan gazetesi basılarak hasara uğratılmıştır.⁶⁶

Bu olay üzerine Sovyet Büyükelçisinin Dışişleri Bakanı Saka'ya verdiği notada şu ifadeler bulunmaktadır: “4 Aralık İstanbul gösterilerinde topluluğun Sovyet aleyhtarı sloganları ve Sovyet yayınlarını satan iki kitapçının basılması Sovyet karşıtı bir harekettir. Bunlar aslında, protestocuları destekleyen polislerin mukavemet göstermemelerinden kaynaklanmıştır. Sovyet Hükümeti bu tür Sovyetler Birliği karşıtı kışkırtıcı hareketleri izlemekle kalmayacaktır ve bu hareketlerin sorumlusunun Türk Hükümeti olduğu bilinmelidir.” Dışişleri Bakanı Saka, ABD'nin Ankara Büyükelçisi Wilson'a bu notayı göstermiş ve aralarında geçen diyalogu Wilson'a aktarmıştır. Raporda belirtildiğine göre Saka, Sovyet Büyükelçisine, “...Gösterilerin, Türkiye’de yasaklanmış bir faaliyet olan komünizme karşı yapılan bir miting olduğu ve gösterinin Sovyet karşıtı olmadığını; bunun tamamen Türk iç siyasetine yönelik bir hareket olduğunu; kitapçıların zararlarının devlet tarafından karşılandığını ve notaya cevabın detaylı bir inceleme neticesinde verileceğini” söylemiştir. Saka, Sovyet Büyükelçisi Vinogradov'a ayrılırken son olarak: “Eğer bu tür olaylarda düşmanca tavırlar aranıyorsa, Türk Hükümeti de her akşam Türk kurumlarına ve kişiliğine yönelik saldırılarla dolu Moskova Radyosunu dinlemektedir ve İstanbul Olaylarına yönelik asıl bunların değerlendirilmesi gerekmektedir. Yine de Türk Hükümeti bu ifadeleri düşmanca bir tavır olarak algılamamayı tercih etmektedir” demiştir. Sovyetlerin bu işi kolay kolay kapatmayacağını düşünen Saka, bunun daha sonra kullanılmak üzere bir yerlere not

⁶⁶ Olayların muhtemel sebepleri olarak şunlar gösterilmiştir: “1. Sovyetlerin talepleri karşısında su yüzüne çıkan tarihi Rus karşıtı duygular, 2. La Turquie ve *Tan* gazetelerinde Serteller'in Sovyet yanlısı görüşlerini yüksek sesle dile getirmesi, 3. Sovyet yanlısı *Yeni* ve *Görüşler* adlı iki yeni derginin daha ortaya çıkması, 4. Moskova Radyosunun son günlerde Türk Hükümeti ve liderlerine yönelik yaptığı yorumlar, 5. Bir çok gazete yazarı tarafından Sertel'lerin Sovyet ajanı olarak damgalanması, 6. Türk gençliğinin ve üniversite öğrencilerinin aşırı milliyetçi olarak yetiştirilmesi.” **Microfilm**, ROLL 1, December 4, 1945 (Restricted). **Zekeriya ve Sabiha Sertel**: 1915'te evlenmişlerdir. 1919 yılında birlikte ABD'ye giden Sertel'lerden Sabiha Sertel Sosyoloji, Zekeriya Sertel ise Gazetecilik (Colombia Üniversitesi) okumuştur. Yurda döndükten sonra Resimli Ay dergisini çıkarmışlardır (1924-1931). Dergide yazdıkları makalelerde işçi sınıfını savunmuş, sosyal ve politik düzeni eleştiren yazılar yazmışlardır. 1936'da İstanbul'da İş Bankası tarafından çıkartılan *Tan* gazetesini Ahmet Yalman'la birlikte satın alarak yeni biçimde yayınlamaya başlamışlardır. *Tan* 2. Dünya Savaşı sırasında, etkili bir gazete haline gelmiştir. Sertel'lerin ismiyle özdeşleyen *Tan* gazetesi (1936) özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında faşizme, militarizme karşı yayımları nedeniyle geniş yankı uyandırmıştır. 1945'te *Tan* gazetesi bir kışkırtma sonucu basılıp yakılmış ve bu olaydan ve sonraki davalardan oldukça yıpranan çift, 1950'de yurtdışına çıkmıştır. Bkz.: http://www.ata.boun.edu.tr/chronology/kim_kimdir/sabiha_sertel.htm

edildiğini; İran'daki hedeflerini garanti altına aldıktan sonra Türkiye'ye sıra geldiğinde bu olayların da kullanılacağını söylemiştir. Ayrıca İran'da Sovyet destekli “demokratların” faaliyetlerinde artış olduğu ve bu gelişmenin Dışişleri Bakanları Toplantısı öncesinde duyurulmasının bir rastlantı olmadığını belirten Saka, bunun, bu tür toplantıları sekteye uğratmak maksadıyla uygulanan eski bir Rus taktiği olduğunu da eklemiştir.⁶⁷

ABD Büyükelçiliğinin İstanbul'daki Amerikan muhabirlerine dayanarak yaptığı incelemeye göre Sovyet iddialarına Saka'nın verdiği cevaplar doğruyu yansıtmaktadır.⁶⁸ Protestolar ülke içindeki komünist faaliyetlere ve onun Türkiye'deki temsilcisi Serteller'edir.⁶⁹

Bu gelişmeler neticesinde bir değerlendirme yapan ABD'nin Türkiye

⁶⁷ **Microfilm**, ROLL 1, December 8, 1945 (Secret). 11 Aralık 1945 tarihli İzvestiya gazetesinde de Sovyet notasında belirtilen ifadeleri içeren ve Türk yetkilileri suçlayan bir yazı çıkmıştır. **Microfilm**, ROLL 1, December 11, 1945 (Plain).

⁶⁸ 3 Aralık 1945 **Tanin**'e atfen **Microfilm**, ROLL 1, December 4, 1945 (Restricted). ABD'nin İzmir Konsolosluğu'nun bölgesel raporunda İstanbul olaylarının kendiliğinden oluşmadığı aksine tamamen devlet tarafından planlanmış ve önceden hazırlanmış bir gösteri olarak algılandığı ve bu gösteri için Ankara Polis Koleji öğrencilerinin İstanbul'a götürüldükleri iddia edilmektedir. Hükümetin bu olaylarla halkın dikkatini iç işlerinden başka bir alana çektiği ve gündemi değiştirmeyi planladığı tahmin edilmektedir. **Microfilm**, ROLL 1, January 7, 1946 (Confidential).

⁶⁹ **Microfilm**, ROLL 1, December 17, 1945 (Confidential). 9 Kasım günü Serteller hayatlarının tehdit altında olduğu gerekçesiyle ABD İstanbul Konsolosundan sığınma talebinde bulunmuştur. Ancak İstanbul'daki mevcut şartlar altında bunun mümkün olmadığı kendilerine bildirilmiştir. **Microfilm**, ROLL 1, December 10, 1945 (Confidential). Sertel'lerin damadı Amerikan vatandaşı Frank O'Brien da görevli bulunduğu Bükreş'ten ABD Büyükelçiliğine bir mektup yazarak adaletin ve demokrasinin savunucusu ABD'nin Sertel'lere yardımcı olması gerektiğini anlatmıştır. Mektubun sonunda da ABD'ne gitme taleplerini iletmektedir. **Microfilm**, ROLL 1, December 26, 1945. Sertel'lerin hayati tehlikeleri olmadığı için siyasi sığınmayı kabul etmeyen Büyükelçi, ABD Dışişlerine gönderdiği yazıda Sertel'lerin ABD'ye gelme taleplerinin kabul edilebileceği ancak kesinlikle devlet/hükümet işlerinde çalıştırılmaması gerektiğini not etmektedir. Tespitlerine güvenilen bir kaynaktan alınan şu sözlerle devam etmektedirler: “Zekeriya Sertel, Ruslar tarafından bir maşa gibi kullanıldığının farkında bile olmayacak kadar liberal görüşe sahip, inancında samimi ama zayıf karakterli, hatta aptal bir kişilik ve hırslı ve kurnaz, Sovyet sempatisini karısının etkisi altında olan kişidir”. **Microfilm**, ROLL 1, January 7, 1945 (Secret). 17 Aralık 1945 tarihli *Ulus* gazetesinde, yedi profesörün (Sabahattin Ali, Niyazi ve Mediha Berkes, Pertev Boratav, Behice Boran, Adnan Cemgil, Kemal Bilbaşar) gazetelere siyasal içerikli makaleler yazmaktan Milli Eğitim Bakanlığındaki görevlerinden uzaklaştırıldıkları bildirilmektedir. Gazetede hangi yazılarından dolayı cezalandırıldıkları yazılmasa da 1 Aralıkta çıkmaya başlayan *Görüşler* dergisinde bu yedi profesörün ismi kapakta yazar ismi olarak verilmektedir (Aynı kapakta Bayar'ın, Menderes'in, Köprülü'nün ve Koraltan'ın da ismi bulunmaktadır ancak bunlar reddetmişlerdir.). Uzaklaştırmanın gerekçesinin bu olduğu tahmin edilmektedir. Bu olay rapor edilirken ilginç bir tespit yapılmaktadır: Üniversite eğitimini ABD'de alan Berkes'ler ve Behice Boran'a yönelik olarak bir Türk gizli polisinin şu ifadesi aktarılmaktadır: “ABD'ye sosyoloji ve psikoloji okusun diye gönderilen öğrenciler komünist olarak dönüyorlar. ABD'deki Sovyet ajanları oradaki yabancı öğrencileri kolay hedef olarak seçiyorlar. Bu ajanlar, öğrencilerin yabancı bir ülkede kendi ülkelerinden daha uygar bir yaşam içinde oldukları kompleksinden istifade etmektedirler.” **Microfilm**, ROLL 1, December 18, 1945 (Secret).

Büyükelçisi Wilson, 1946 ilkbaharında Ortadoğu’da Türk-Sovyet ilişkileri merkezinde büyük bir kriz beklemektedir. Sovyetlerin Mart ayında Dostluk Antlaşmasını yenilememesi; Haziran ayındaki toprak talepleri ve Boğazların durumunun yeniden değerlendirilmesi isteği; Ermenistan’ın toprak talepleri ve Moskova radyosu ve basınında devamlı olarak Türk kurumlarına yönelik “gerici”, “faşist” ifadeleri ile yıpratma çabaları gibi Sovyetlerin genel taciz politikaları, Büyükelçinin bu çıkarıma ulaşmasına sebep olmuştur. ABD’nin Montrö Sözleşmesine yönelik vermiş olduğu notaya yönelik hiçbir Sovyet tepkisinin gelmemesini de bu yönde yorumlayan Wilson: “Rusların derdi Montrö Sözleşmesi falan değil, onların derdi Türkiye’yi baskı altına alarak Türkiye üzerinde kontrolü sağlayabilmektir. Sovyetler ilkbaharla birlikte İran’daki konumunu güçlendirdikten sonra Türkiye’ye yönelecek.” tespitini yapmaktadır. Çözüme yönelik ipuçları da verilen söz konusu raporda, Sovyetlerin de tıpkı Naziler gibi niyetlerini açık olarak ortaya koydukları ve bunu gerçekleştirmek için uygun şartların oluşmasını bekledikleri; Türklerin ise tek başlarına kalsalar dahi bağımsızlıklarından ve toprak bütünlüklerinden vazgeçmeyerek sonuna kadar mücadele edeceklerini; çözüm yolunun İngiltere ve ABD’nin Birleşmiş Milletler prensiplerine bağlılığı konusundaki kararlılığının Sovyetler tarafından ne kadar algılanabileceğine bağlı olduğu belirtilmektedir.⁷⁰

Bir rapora göre ise Türkiye’deki gözlemciler, bu gelişmeler karşısında ABD ve İngiltere’nin tepkisiz kalmasını, (atom bombasının artısına rağmen) ya savaş için mevsim şartlarının uygun olacağı bahar aylarının beklenmesine ya da ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği’nin dünyayı kendi aralarında etki alanlarına bölerek paylaştıkları bir anlaşma sağlamalarına bağlanmaktadır.⁷¹

21 Aralık 1945’te başlıca Moskova gazetelerinde yayımlanan bir Gürcü profesörünün mektubuna göre, Giresun, Gümüşhane ve Bayburt’a kadar olan Doğu Anadolu’nun, Gürcistan toprakları olması nedeniyle, bu bölgelerin Gürcistan Cumhuriyetine iadesi gerekmektedir.⁷²

Şubat Ayı İzmir Bölgesi Aylık Raporunda bu gelişmelere paralel olarak

⁷⁰ **Microfilm**, ROLL 1, December 19, 1945 (Secret).

⁷¹ **Microfilm**, ROLL 1, January 7, 1946 (Confidential).

⁷² Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s. 427.

muhtemel bir Rus saldırısına yönelik Boğazlarda tedbirler alındığı, seferberlik faaliyetlerinde bulunulduğu ve tekrar silah altına alınan yedek subayların Doğu'ya ve Boğazlara gönderildiği bildirilmektedir.⁷³ Ayrıca 1939'dan beri İzmir'de bulunan 12'nci Kolordu'nun Çanakkale Boğazına konuşlandırıldığı ve İnönü'nün Çanakkale Boğazında cepheleri dolaştığı da belirtilmektedir.⁷⁴

1946 yılı başlarına gelindiğinde, Batılı devletler ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerde değişiklikler iyice belirlemeye başlamıştır. Nitekim 5 Mart 1946'da, Winston Churchill, Fulton, Missouri'de ABD Başkanı'nın da bulunduğu bir toplantıda, demokrasilere gereksinimlerini anımsatmaya çalışan kişi olarak, "*Baltık'taki Stettin'den Adriyatik'teki Trieste'ye kadar bir Demir Perde*" inmiştir diyerek sınırlarını koyduğu taraflardan Sovyetler Birliği'ni açık ve kesin olarak suçlamış ve vakit kaybedilmeden bir düzenlemeye gidilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁷⁵ Böylece Avrupa'nın, "*Demir Perde*"nin önünde ve arkasında bulunanlar olmak üzere iki bölüme ayrıldığını belirtmiştir.

Churchill, Sovyetler Birliği'nin yayılma tehlikesini görmüştür. 1946 yılı içerisinde Avrupa'nın yanı sıra geleneksel olarak İngiltere'nin başlıca ilgi alanlarını teşkil eden Doğu Akdeniz ve Ortadoğu üzerindeki Türkiye, Yunanistan ve İran yoluyla artan Sovyet baskısı İngiltere'nin endişelerini daha da artırmıştır. Yunanistan'da, Moskova'dan yönetilen Yugoslavya, Bulgaristan ve Arnavutluk'taki komünist rejimler tarafından da resmen desteklenen iç savaş ve özellikle Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den resmen ve açıkça Boğazlarda üs; Doğu Anadolu'dan toprak istemeleri, Sovyet tehdidinin şekil ve niteliğinin belirtmesi yönünden ayrıca önem taşımaktadır. Ancak İngiltere'nin Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'da büyük çıkarları ve sorumlulukları olmasına rağmen, İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra, bu bölgede

⁷³ 29 Aralık tarihli raporda, İstanbul'da yaşanan gerginlikler üzerine dört bin Ermeni'nin Rusya'ya iltica için İstanbul Baş Konsoloslukuna başvuruda bulunduğu Sovyet yetkililerce ilan edildiği ancak isimler açıklandığında ise iltica talebinde bulunanların sayısının binden az olduğunun görüldüğü bildirilmektedir. Bunun sebebi olarak da Sovyet yetkililerin bu sayıyı yüksek göstererek Ermenileri, Boğazların muhtemel bir işgalinde sabotajlara ve ayaklanmaya yöneltmek istediği tahmin edilmektedir. Artan tehditler karşısında Hükümetin aldığı tedbirlerle yönelik İstanbul'daki ABD Askeri (Deniz) Ataşesinin verdiği bilgiye göre İstanbul garnizonundan 2 Tugay 24 Aralıkta Karadeniz sahillerini kuvvetlendirmek için Ağva-Şile arasına sevk edilmiştir. **Microfilm**, ROLL 1, December 29, 1945 (Secret).

⁷⁴ **Microfilm**, ROLL 1, April 12, 1946 (Confidential).

⁷⁵ Kissinger, **a.g.e.**, s. 423.

baş gösteren Sovyet tehlikesine karşı çıkacak ve Türkiye ile Yunanistan'ı destekleyebilecek gücü kendinde bulamamıştır.⁷⁶

Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın Londra'daki teşebbüslerine yönelik olarak gerçekleştiği tahmin edilen 25 Şubat 1945 tarihli Sovyet Büyükelçisi Vinogradov ile Dışişleri Bakan Vekili Sümer'in yaptığı görüşmede Büyükelçi, bu teşebbüslerin Sovyetlere karşı İngiltere ile Türkiye'nin birleşmesine yönelik olduğunu iddia etmiştir. Sümer ise; İngiltere Dışişleri Bakanı Ernest Bevin'in Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bir dostluk antlaşmasının imzalanmasının İngiltere, Türkiye ve SSCB arasında güveni tekrar tesis edeceğini ifade ettiğini belirtmiştir. Daha sonra Vinogradov, Molotov'un Doğu Bölgelerine yönelik taleplerine Ermenistan'ın ihtiyacı olduğu ve eğer Türkiye bunu kabul ederse, Türkiye'nin bu kayıpların başka bir yerde daha iyi şartlarla telafi edilebileceğini söylemiştir. Bu beklenmedik teklif karşısında Sümer, Türkiye'nin ne toprak vermeye ne de almaya niyeti olmadığını belirtmiştir.⁷⁷

Sovyetler, Türkiye'nin tutumu karşısında Türkiye üzerindeki emellerine yönelik değişik baskı vasıtalarını kullanmaktadır. Bunlardan birisi de gazete ve radyolardan Türkiye'nin hassas olduğu noktalarla ilgili yayın yapmaktır. Bulgaristan'ın en büyük gazetesi olan Trud'da I. Vasilyev'in 15 Haziran 1946'da çıkan "Türkiye'de Kürt Sorunu Var mı?" başlıklı yazı buna bir örnektir. Bu makale Moskova temsilciliği tarafından ilgili ülkelerdeki temsilciliklere gönderilmiştir. Yapılan yorumda bu makalenin daha çok Irak Kürtleri üzerinde etkili olacağını tahmin edildiği belirtilmektedir.⁷⁸

Makalede: Ülkede belirli sayıda Rum, Ermeni, Yahudi, Çerkez ve Kürt yaşamasına rağmen Türk Devletinin ve basının her fırsatta Türkiye'de herhangi bir

⁷⁶ "İngiltere dünya deniz gücünü elinde bulundurduğu dönemlerde herhangi bir devletin Avrupa'ya tek başına egemen olmasını engellemiş, sırasıyla Fransa, Almanya ve Sovyetler Birliği'nin yayılmalarını, her seferinde diğerleriyle ittifak yaparak önlemiştir. ABD ise Avrupa'da Almanya ve Sovyetler Birliği'nin, Pasifik'te ise Japonya ve Çin'in siyasi niyet ve düşüncelerine karşı, her seferinde diğerini yanına alarak bir denge politikası tesis etmiştir." Armaoğlu, **Belgelerle...**, s. 152.

⁷⁷ Boğazlar konusunda da Molotov'un Haziran ayındaki taleplerini ortaya koyan Vinogradov bu konular üzerine daha sonra da görüşmek istediğini belirtmiş ancak bunun Dışişlerinde olamayacağını mümkünse bir yemekte olabileceğini belirtmiştir. Sümer daha sonra bu konuşma hakkında ABD Büyükelçisi ile bir görüşme yapmış ve konuşmayı aktarmıştır. **Microfilm**, ROLL 1, March 1, 1946 (Secret).

⁷⁸ **Microfilm**, ROLL 1, June 17, 1946(Plain).

milliyetçilik sorunu olmadığını ve topraklarında yaşayan herkesin Türk olduğunu iddia ettiği vurgulanmaktadır.

“Aşırı Milliyetçilik duygularına sahip olan 600,000 Iraklı Kürt genel olarak Irak’ın kuzeyindeki dağlık arazide bir arada yaşamaktadır ve ülkeyi yönetmekte olan Araplara da hiçbir saygıları yoktur. Son üç yıldır bağımsızlık yolunda büyük bir güç elde edebilmek için yoğun bir çaba içindedirler ve her fırsatta İngiltere ile ABD’nin desteğini aramaktadırlar. Türkiye, İran ve Suriye’deki Kürtlerle birleştikleri takdirde topraklarının tarım ve petrol yönünden zenginliğinin yanında su zenginliği ve üç milyondan fazla nüfusa sahip olacaklarını iddia etmektedirler. Rusların kendilerine bu yolda destek olabileceğini düşünmektedirler. Daha önce bu yönde herhangi bir destek ortaya koymayan Ruslar, *Trud* Gazetesinde çıkan yazı ile Ortadoğu’da tercih ettiği çözülmeye yönelik kampanyasının Irak ayağını hedeflemiştir. Ancak birçok Kürt bağımsızlık yolunda gelen Rus desteğine karşı tereddütlüdür. Iraklı Kürtler arasında meydana gelecek bir çalkalanma İngiltere’nin bölgede kanun ve nizamı tesis etmesinde sıkıntılar yaratacaktır. Irak’taki ve Mısır’daki İngilizlerin güçlerini çekmesi yönündeki talepler; Lübnan ve Suriye’deki güçlerini Fransa ile ilişkilerini bozmadan muhafaza edememesi; Yahudiler ile Araplar arasında artan gerilim İngilizlerin Ortadoğu’daki pozisyonunu zayıflatmaktadır. Bu şartlar altında meydana gelecek bir Kürt ayaklanması İngiliz güçlerini zayıflatacak ve Ortadoğu’da güvenlik zafiyeti yaratacaktır.”⁷⁹

Seçimlerden sonra ise yine aynı gazetenin 21 Temmuz 1946 tarihli baskısında çıkan bir başka makale daha Ankara’ya bildirilmiştir. Bu makalede; ekonomik bozukluğun, yoksulluğun ve zor hayat şartlarının tek sorumlusu olan CHP’nin halk nezdinde hiçbir itibarının kalmadığı; bunun sebebinin savaş zamanında Almanya’ya dayalı olan ekonomik politikalar olduğu belirtilmektedir. Yazara göre Türkiye tarafından “*Büyük*” Atatürk’ün politikalarının aksine Alman uçaklarının ve ajanlarının Sovyet topraklarına sızmasına göz yumarak Sovyet karşıtı tavır ortaya konmuş ve Alman ve İtalyan gemilerinin boğazlardan geçişine müsaade edilmiştir. Partinin iflas ettiğini iddia eden yazar birçok ilerici yazarın hapislerde olduğu; parti kurulmasına müsaade edilmesine rağmen önlerine de birçok engelin konulduğunu;

⁷⁹ **Microfilm**, ROLL 1, June 19, 1946.

Demokratların seçmen isimlerini dahi kontrol etmelerine müsaade edilmeyecek tarzda baskı politikalarına devam edildiğini eklemektedir.⁸⁰

Bu kapsamda yürütülen Sovyet faaliyetlerine paralel diğer bir gelişme ise ABD cephesinden gelmektedir. ADB Dışişleri Yakınoğu ve Afrika Dairesi Başkanı Loy W Henderson'a "Muhteşem Süleyman"ın yaşamı ve "Türklerin Yükseliş" ile ilgili bir kitap yazmayı planladığını söyleyen (imzasından ismi çıkarılamamıştır) bir kişiden şahsi bir mektupta gelmiştir. Bu mektupta eski Kürt dostları ile hala yazıştığını belirten yazar eline iki gün önce Kahire'de bir "Kürdistan" haritası geçtiğini belirtmekte ve bu haritanın kapsadığı bölge olarak güneyde Bakhtiari'ye kadar inerek makul bir duruma gelmiş olduğunu söylemektedir. Ve devamında Henderson'a "Sen Kürtlerin, Musul'un gerilerine kadar götürülmesine yönelik herhangi bir misyondan haberdar mısınız?" diye sorarak mektubunu bitirmektedir.⁸¹

İran ve Irak'taki Kürt isyanlarının ardından Türkiye'deki Kürt'lere yönelik olarak ABD Hükümetinin değişik temsilcileri tarafından hazırlanarak Büyükelçilikçe bölge ile ilgili derlenen raporda ise, yasaklar ve bölgeye ulaşımında yaşanan sıkıntılar sebebiyle güvenilir ve istatistiki bilgilere ulaşmanın güçlüğüden bahsedilmektedir. İlkel bir yaşam süren Kürtlerin lider yetiştirmekten ve milli bilinçten yoksun olduğunun belirtildiği rapor, sonunda dört madde altında Kürtlerin durumunu özetlemektedir: (1)Türkiye genel olarak Türkiye Kürtlerine karşı askeri güvenlik çerçevesinde tedbirler almaktadır; (2)Türkiye Kürtleri, sınırlardan uzaklaştırılarak dağıtılmışlardır; (3)Güçlü bir liderleri yoktur ve komşu ülkelerdeki Kürtlerle irtibatları kopuktur; (4)Bağımsız bir Kürdistan için herhangi bir organizasyonun mevcut şartlarda Türkiye'de başarılı olması mümkün gözükmemektedir.⁸²

Sovyet cephesinden olduğu kadar ABD tarafından da Türkiye'nin hassas noktalarının tespiti için çalışmalar yapıldığı görülmektedir.

⁸⁰ **Microfilm**, ROLL 1, July 23, 1946(Plain).

⁸¹ Yazarın ifadesinden bu yönde bir çalışmanın mevcudiyetinin beklendiği görülmektedir. **Microfilm**, ROLL 4, February 25, 1948.

⁸² **Microfilm**, ROLL 1, April 4, 1946(Confidential).

B. ABD'nin Değişen Türkiye Politikası

İkinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkan ABD, ülkesinin doğrudan savaş alanı olmamasının da avantajı ile dünyanın en büyük askeri ve iktisadi gücü olarak belirginleşmiştir. Uluslararası sistemde ABD ile Sovyetler Birliği liderliğinde bir kutuplaşma ortaya çıkmış, giderek Batı ve Doğu blokları oluşmaya başlamıştır. Her iki kutbun önderliğini yapanlar, kendi dünya görüşlerinin uygulanmakta olduğu alanların genişlemesini, hiç olmazsa daralmamasını istemektedirler. Nitekim Başkan Truman'ın 1946 yılı Ocak ayında hazırladığı bir muhtıradaki şöyle denilmektedir: “Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi istilâ ederek Boğazlar bölgesini ele geçirmek istediğine artık şüphem kalmadı. Eğer bu gidişe demirden bir yumruk uzatıp ‘Dur’ demezsek, yeni bir savaş çıkacaktır. Sovyetler Birliği yalnız bir sözden anlıyor: “Kaç tümeniniz var?”⁸³

Bu sırada ABD yöneticilerine Sovyet davranışlarının tehlikeli bir durum almaya başladığı gerçeğini gösteren ve bu devleti Ortadoğu bölgesi ile daha yakından ilgilenmeye zorlayan iki olay vardır. Bunlardan birincisi Sovyetler Birliği'nin 1945 Aralık ayında iki Gürcü profesörünün iddialarına dayanarak Türkiye'nin doğusundaki bazı illerin kendisine bırakılması için açtığı kampanyayı şiddetlendirmesi, ikincisi de 1945–46 yılları boyunca dünya siyaset sahnesinde en ön yeri işgal eden İran olayıdır. 5 Nisan 1946'da, Başkan Truman, “Ordu Günü” münasebetiyle Chicago'da yaptığı bir konuşmada, ABD'nin dış siyasetine yeni bir yön vereceğini açıklamıştır. Başkan, bu konuşmasında, güçlü bir devlet olmanın ABD'ne büyük sorumluluk yüklediğini, bu sorumluluklardan kaçmanın uluslararası güvenliğe büyük bir ihanet olacağını ve ABD dış siyasetinin evrensel olması gerektiğini söylemiştir. Başkan Truman'ın bu konuşmasının Türkiye'de en çok dikkati çeken kısmı, şüphesiz, Ortadoğu ile ilgili olanıdır. Truman, Ortadoğu konusunda şöyle diyordu: “Gözlerimizi Yakın ve Ortadoğu'ya çevirdiğimiz zaman, vahim meseleler arz eden bir bölge ile karşılaşırız. Bu bölgede geniş doğal kaynaklar bulunmaktadır. En işlek kara, hava ve deniz yolları buradan geçmektedir. Bu bakımdan büyük iktisadi ve stratejik önemi vardır. Fakat bu bölgedeki ulusların

⁸³ Gönlübol-Ülman, a.g.e., s. 201.

hiçbiri ne yalnız ne de beraberce, kendilerine yöneltilecek bir saldırıya karşı koyabilecek kadar güçlüdürler. Yakın ve Ortadoğu'nun bu bölgenin dışındaki büyük devletlerin arasında önemli bir rekabet alanı olacağını ve bu rekabetin birden bire bir çatışmaya yol açabileceğini kestirmek güç değildir. Yakın ve Ortadoğu'da küçük ya da büyük hiçbir devletin, Birleşmiş Milletler kanalıyla, diğer devletlerin çıkarlarıyla uzaklaşamayacağı hiçbir meşru çıkarı yoktur. Birleşmiş Milletler'in Yakın ve Orta Doğu ülkelerinin egemenlik ve toprak bütünlüklerinin baskı ya da sızma yoluyla tehdit edilmemesi konusunda ısrara hakkı vardır.”⁸⁴

Başkan Truman'ın konuşmasını yaptığı gün *Missouri* ve *Providence* adlı ABD gemileri de İstanbul limanlarına yanaşmaktadır. Konuşmanın ve gemilerin Türkiye ziyaretinin, Sovyetler Birliği'ne yöneltilmiş açık bir ihtar olduğuna şüphe yoktur. Bu bakımdan, Türk basını tarafından bu iki girişim çok olumlu karşılanmıştır.⁸⁵

Batı devletleriyle Sovyetler Birliği arasında kuşku ve güvensizlik arttıkça Türkiye, içine düşmüş olduğu tehlikeli yalnızlıktan yavaş yavaş sıyrılarak Batı'ya doğru kaymış, daha doğrusu, Sovyet yayılması karşısında Türkiye'nin önemini kavrayan Batı, onu kendi kaderi ile baş başa bırakmanın doğru olmayacağı görüşünü benimseyerek Türkiye'ye yaklaşmıştır. Cumhurbaşkanı İnönü bu gelişmeyi 10 Mayıs 1946 günü Cumhuriyet Halk Partisi'nin olağanüstü kurultayını açarken şu sözlerle anlatmıştır. “Dış siyasette memleketimiz durumunun türlü güçlükler geçirdiğini bütün vatandaşlarım bilirler. Memleketin emniyet ve selâmeti bakımından bugün çok daha iyi bir durumda bulunduğumuzu da vatandaşlarım fark etmişlerdir. Cihan harbi sonunda, bize karşı beliren haksız istekler ve propagandalar karşısında bir aralık, insanlık âleminin kadir bilir ve adalet tanır zihniyetinden şüphe eder bir halde idik. Yalnızlık havası, vatandaşlarımızı üzüntü içerisinde bırakıyordu. İnsanlık âlemi Türkiye'nin haklı durumunu süratle kavradı. Bugün Birleşmiş Milletlerin şerefli bir üyesi, Büyük Britanya'nın hiçbir şüpheye mahal bırakmayan müttefiki, ABD'nin yakın dostuyuz.”⁸⁶

⁸⁴ A.g.e., s. 202-203.

⁸⁵ Necdet Ekinci, **II.Dünya Savaşından Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997, s. 337.

⁸⁶ Burçak, **Moskova...**, s. 189.

Türk-Sovyet ilişkilerinin bu gergin durumu 1946 yazına kadar devam etmiştir.⁸⁷ Fakat 1946 yazında yeniden şiddetini artırarak bir buhrana dönüşmüştür. Ancak bu dönemde muhalif Demokrat Parti liderlerinden ve milletvekili Fuat Köprülü ile yapılan bir söyleşide kendisi, bunun bir seçim taktiği olduğunu belirterek, durumun Hükümetin abarttığı kadar da vahim olmadığını söylemektedir.⁸⁸

Potsdam kararlarına uygun olarak Sovyetler, Boğazlar hakkındaki görüşlerini, Türk Hükümeti'ne 7 Ağustos 1946'da verdikleri bir nota ile açıkladılar. Notada, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında Boğazlardaki yetkilerini kötüye kullandığı ve Mihver Devletlerinin savaş gemilerine geçiş izni verdiği belirtildikten sonra, yeni Boğazlar rejiminin alması gereken şeklinin esasları belirtilmektedir:⁸⁹

- (1) Ticaret gemilerinin barışta ve savaşta tam geçiş serbestisine sahip olması,
- (2) Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerine her zaman geçiş serbestisi tanınması,
- (3) Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemileri için, istisnai bazı haller dışında barışta ve savaşta geçiş yasağı konulması,
- (4) Yeni Boğazlar rejiminin yalnız Karadeniz'e kıyısı olan devletler tarafından düzenlenmesi,
- (5) Ticaret ve geliş-geçiş serbestliği ile Boğazların güvenliğinin en ziyade ilgili ve bu işe en liyakatli devletler olan Sovyetler Birliği ile Türkiye tarafından ortak vasıtalarıyla sağlanması.

Sovyetler Birliği'nin, Montrö Sözleşmesi'nin değiştirilmesi ile Boğazların savunulmasına ortak olmak istemesi ve bunda ısrar etmesi, bu defa ABD'nin, o günlerdeki uluslararası durumla Sovyet davranışını da göz önünde tutarak, bu konuda kesin bir tutum takınmasına ve Türkiye'yi desteklemeye karar vermesine neden olmuştur. Ortaya çıkan bu politika değişikliğinin izlerine veya gerekçelerine dair ABD Büyükelçiliği'nin yapmış olduğu yazışmalarda herhangi bir belgeye rastlanılmamıştır. Ancak Gönülbol ve Ülman'ın ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı

⁸⁷ Bkz.: Kâmuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, TTK, Ankara, 1991; Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara Matbaası, Ankara, 1968, s. 318.

⁸⁸ **Microfilm**, ROLL 1, August 6, 1946(Unrestricted).

⁸⁹ Erkin, **Türk-Sovyet...**, s. 415.

Acheson'dan aktardıklarına göre bu şekilde davranılmasının nedeni, Türkiye'nin, Sovyet egemenliği altına girmesi, kısa bir süre sonra Yunanistan'ın da aynı akıbete uğramasından çekinilmesidir. Türkiye ile Yunanistan'ın Sovyet egemenliğine girmesi ise, bütün Akdeniz ve Ortadoğu dengesinin bozulmasına ve bu bölgedeki yolların tehlikeye düşmesine neden olacaktır. Bu nedenle, silahlı bir çatışma pahasına da olsa ABD, bu Sovyet isteklerine karşı kesin bir tutum takınmalı ve Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yerleşmesine engel olmalıdır. Sovyetler Birliği'nin Boğazlar sorununu Türkiye ile karşılıklı olarak çözümlenmek ve Boğazlarda üs elde etmekte ısrar etmesi üzerine ABD Hükümeti, Sovyetler Birliği'nin yalnız Boğazları Sovyet ticaret ve savaş gemilerine açmak değil, aynı zamanda ABD ve İngiliz deniz ve hava kuvvetlerine kapamak isteğini açıkça görmüştür ve yeniden Türkiye'nin yanında yer alma kararını vermiştir.⁹⁰

Bunun için ABD, 19 Ağustos 1946'da Sovyet Hükümeti'ne verdiği bir nota ile, 4 ve 5. maddedeki Sovyet isteklerine itiraz ederek, kendisinin bunu kabul edemeyeceğini bildirmiştir. İngiltere de 21 Ağustos'ta Sovyet Hükümetine verdiği notada 4 ve 5. maddedeki Sovyet isteklerini kabul etmemiş ve “Boğazlardaki yegâne kara kuvveti olması hasebiyle, Türkiye Boğazların kontrol ve savunmasının sorumlusu olarak kalmakta devam etmelidir.” diyerek niyetini ortaya koymuştur.⁹¹

Sovyetler Birliği'nin 7 Ağustos tarihli notasına, Türk Hükümeti 22 Ağustos 1946 günü cevap vermiştir. Cevapta, İkinci Dünya Savaşı'nda Boğazların statüsünün Türkiye tarafından iyi korunmadığına dair ithamlar çürütüldükten sonra, Sovyet isteklerinin 4 ve 5. maddeleri reddedilerek, 5. madde hakkında, bu Sovyet teklifinin, “Türkiye'nin hiçbir bakımdan feragat edemeyeceği ve kısıtlanmasını kabul edemeyeceği egemenlik haklarına ve güvenliğine aykırı” olduğu bildirilmekte ve bunun “Türkiye'nin güvenliğinin imhası” demek olacağı belirtildikten sonra şöyle devam edilmektedir: “Tarih Türkiye'nin dahil olup, Türk Milletinin memlekete karşı vazifesini yapmadığı hiçbir savaş misali kaydetmemiştir.” Bu son cümle, Türkiye'nin Sovyet tehdidine karşı açık bir meydan okumasıdır. Bununla şu kararlılık anlatılmak istenilmiştir, Sovyetler Birliği, Boğazlar üzerindeki ihtiraslarını gerçekleştirmek için

⁹⁰ Gönlübol- Ülman, *a.g.e.*, s. 220.

⁹¹ *Aydın Tarihi Dergisi*, Sayı: 153, Ağustos, 1946, s. 74-75.

kuvvete başvuracak olursa, Türk Milleti buna aynı şekilde karşı koymaktan kaçınmayacaktır. Bu, Türk Hükümeti'nin Sovyet tehdidine, her ne şekilde olursa olsun, karşı koyma azminin bir ifadesidir.⁹²

Sovyetler Birliği 24 Eylül 1946'da Türkiye'ye verdiği ikinci bir notayla, boğazlar rejiminin sadece Karadeniz devletleri arasında tespit edilmesi ve Boğazların ortaklaşa savunulması fikrindeki ısrarını devam ettirmiştir.

Türkiye, Sovyetlerin 24 Eylül tarihli notasında ABD ve İngiltere'yi haberdar etmiş ve Truman, İngiltere ve Türkiye ile görüşükten sonra Sovyet liderine bir nota göndererek, Boğazlar rejiminin Türkiye ve diğer güçleri de içerdiğine dikkati çekerek Boğazların savunulmasının yalnızca Türkiye'nin sorumluluğunda olması gerektiğini belirtmiştir. Bu notada, "Eğer boğazlar üzerindeki Sovyet tehdidi konu olmaya devam ederse bu uluslararası güvenlik için bir tehdit oluşturacağından Güvenlik Konseyi'nin harekete geçeceği bir konu olacaktır." denilmektedir.⁹³ Türkiye'de ABD ve İngiltere'nin kendisini desteklediğini görmüş, 18 Ekim 1946 tarihli notası ile Sovyet isteklerini bir kez daha reddetmiştir.

Sovyetler bu notaya cevap vermemiş, konferans toplanmasını da talep etmemiştir. Normal süresi geldiğinde sözleşmeyi feshedeceğini de bildirmemiştir. Bu tarihten itibaren Türk Sovyet ilişkilerini, zaman zaman Sovyetlerin Türkiye'ye verdiği protestolar ve bunların cevaplanmasıyla, karşılıklı nota değişimi dönemi diye nitelemek mümkündür.⁹⁴

Bundan sonra, Türkiye dış politikasında büyük bir değişiklik yaparak Sovyetler Birliği karşısında bağımsızlığını korumak ve savaş sonrasında iyice kötüleşen ekonomik durumunu iyice güçlendirmek amacı ile ABD'nin, doğrudan askeri ve ekonomik desteğini sağlamak amacı ile faaliyetlerini artırmıştır.⁹⁵

⁹² Erkin, *Türk-Sovyet...*, s. 422; *Aynı Tarihi Dergisi*, Sayı. 155, Ekim, 1946, s. 58.

⁹³ McGhee, *a.g.e.*, s.17.

⁹⁴ Gürün, *Türk-Sovyet...*, s. 308.

⁹⁵ Bu dönemde basın üzerinde Hükümetin tam bir kontrolü olduğu düşünüldüğünde yabancıların ülke içerisindeki seyahat etmeleri ve incelemeler yapmaları çok zordur. Ancak ABD ile yakınlaşma isteğinin bir tavizi olsa gerek ABD Ankara Büyükelçiliğinin ikinci sekreteri 21 Eylül ile 19 Ekim 1946 tarihleri arasında tüm Güneydoğu bölgesini karış karış dolaşmış, hatta Tunceli bölgesine dahi girebilmiş, seyahatleri boyunca tüm yetkililerle görüşebilmiş ve seyahatlerine askerler nezaret etmiştir. Güneydoğu ve Erzurum ile ilgili hazırlanan iki inceleme raporu o dönemin şehirlerinin tasvirine yönelik ilgi çekici bilgiler içermektedir. Detaylı bilgi için bkz.: **Microfilm**, ROLL 1, December 17, 1946 (Confidential). Türk Hükümetinin ABD'ye karşı ne kadar müsamahalı davrandığının bir göstergesi olan bu seyahate karşılık sol eğilimli *Ses* gazetesi ve *Marko Paşa*

Bu dönemde Rauf Orbay ABD'dedir. ABD Ankara Büyükelçisi'nin daha önceden ABD Dışişlerine haber verdiği bu gezi Orbay'ın kişisel seyahatidir. Fransa'dan başlayan sonra İngiltere ve ABD ile devam eden seyahatin asıl amacının ne olduğunun anlaşılamadığını belirten seyahate yönelik rapor, ABD Dışişlerinden 3 Ekim 1946'da Ankara'ya gönderilmiştir. Washington'daki ABD Dışişleri temsilcisi ile üç saat süren mülakatında R. Orbay iç siyasete yönelik: Ermeniler, Kürtler, Ortodokslar ve komünizm ile ilgili Türkiye'nin hiçbir problemi olmadığı ve bunların beşinci kol faaliyetleri kapsamında Ruslar tarafından kullanılmalarının da mümkün olmadığını; herhangi bir savaş durumunda Arap Birliği ülkeleri arasında büyük bir prestiji olmasına rağmen, Türklerin Araplardan bir beklentisi olmadığı ve kısıtlı askeri olanakları ile Arapların herhangi bir katkı yapmalarının da zaten mümkün olmadığını; Türkiye'deki hayat standartlarının devamlı hazır tutulmak zorunda kalınan silahlı kuvvetler nedeniyle çok düşük seviyede olduğu ve bunun da askeri tehditler sürdüğü müddetçe ortadan kalkamayacağını; bu şartlar altında Türkiye'de herhangi bir siyasal karışıklığın önlenmesi için Batının acil olarak ekonomik ve endüstriyel desteğine ihtiyaç duyulduğunu ve eğer yardım edilmezse böyle bir çalkantının komünizmin tohumlarını yeşerteceğini söylediği Ankara'ya aktarılmaktadır.⁹⁶

R. Orbay'ın dış siyasete yönelik sözleri ise ABD Dışişleri raportöründe hayranlık uyandırmıştır. Türklerin diğer ülkeler tarafından söz verilen hiçbir vaade, antlaşmaya ve pakta güvenmeyecek kadar tecrübe yaşadığı; sözlerin verildiği zamanla ihtiyaç hasıl olduğu zaman arasında çok şeyin değiştiğini; Osmanlının

dergisine karşı gösteriler yapılmakta ve 16 Aralık 1946'da *Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisinin* ve Türkiye Sosyalist Partisinin fikirlerini yaymaktan dolayı *Ses* gazetesi gibi altı gazete dergi ile Komünizm taraftarı sakıncalı faaliyetleri sebebiyle iki parti de kapatılmaktadır. Tefik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s. 450. Amerikalıların rahatça seyahat edip inceleme yaparken Türk basını yasaklarla mücadele etmektedir. Bu dönemde basın üzerindeki baskılarla ilgili bkz.: Mustafa Yılmaz, "*Cumhuriyet Döneminde Bakanlar Kurulu Kararı ile Yasaklanan Yayınlar 1923-1945*", **Kebikeç**, Yıl: 3, Sayı: 6, 1998, s. 53-80.

⁹⁶ **Microfilm**, ROLL 1, October 3, 1946 (Secret). İnönü Cumhurbaşkanı olduktan hemen sonra hükümet ve parti üzerindeki otoritesini tesis etmeye çalışırken aynı zamanda Atatürk ile görüş ayrılıkları nedeniyle siyasal hayatta yer alamamış olan R. Orbay, K.Karabekir ve A.Fuat Cebesoy gibi Atatürk dönemi muhalifleri ile yakınlaşarak, geçiş döneminde muhtemel rakipleri yanına çekmiş muhalefet endişesini ortadan kaldırmaya çalışmıştır. İlerleyen dönemlerde de İnönü'nün söz konusu kişilerle yakın ilişkisi ve karşılıklı destekleri sürecektir. Cemil Koçak, "*Siyasal Tarih (1923-1950)*", **Türkiye Tarihi-4**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 124.

küllerinden yaratılan topraklarda Türklerin *bağımsızlık* konusunda ayrı bir hassasiyetleri olduğu ve bu uğurda son Türk kalana kadar savaşmaya hazır olduğunu; ancak bu esnada yardım etmek isteyen olursa onları kabul edeceklerini belirten R. Orbay'ın “*Şeker Amca'dan (ABD)*” yardım talep eden diğer ülke temsilcilerinden farklı bir güven ve vakurluğu olduğu not edilmektedir.⁹⁷

Raporda aktarılan R. Orbay göre, Anglo-Amerikan birlikteliği dünya barışı için bir zorunluluktur. Tecrübeli ve dünya üzerinde büyük bir etki alanına sahip İngiltere ile genç, dinamik, varlıklı ve sorunsuz bir ABD birlikteliği güçlü ve yararlı bir müttefiklik doğuracaktır.

Sovyetler Birliği üzerine ABD Dışişleri temsilcisinin sorduğu bir soruyu cevaplandırarak R. Orbay, Rusya'da aşırı milliyetçi bir yapısı olan Gürcülerin çok ciddi bir muhalif güç olduğunu ve Rusların (Çarlık ya da Sovyet) sıkı ve baskıcı denetimlerinden dolayı huzursuz olduklarını; bir Gürcü olan Stalin'in devlet başkanı olmasının bile Gürcülerin bağımsızlık isteklerini kırmadığını ve hatta Stalingrad'da Almanlar tarafından yakalanan birçok Gürcü bağımsızlık vaadi ile Ruslara karşı savaşırıldığını söylemektedir. Ancak savaş sonrası Batılı Devletler tarafından yakalanan bu mahkûmlar Ruslara teslim edilmişlerdir. Rauf Orbay, Batının Gürcüleri daha sonra Ruslara karşı kullanmak maksadıyla elinde tutabilecekken Rusya'ya iade etmesini büyük bir hata olarak görmektedir. Halen İtalya'da Rusya'ya iade edilme korkusu içinde yaşayan çok sayıda Gürcü olduğunu belirten Orbay bunlardan istifade edilmesini şiddetle tavsiye etmektedir.

R. Orbay'ın muhtemel bir Sovyet saldırısına yönelik öngörüsünün de aktarıldığı rapor: Rusların ana stratejisinin İran'da durumunu muhafaza ederek, Türkiye'nin o bölgeye askeri yığınak yapmasını, Batılı Devletlerin petrol bölgelerindeki varlıklarını sonlandırmayı ve son olarak da Balkanlardan yapacağı asıl saldırıya hazırlık yapabileceğini belirterek sona ermektedir.

ABD Dışişleri Ortadoğu Masasının Türkiye'ye yönelik ABD politikaları

⁹⁷ The Daily Telegraph'ın 1928 yazında özel bir mülakat için Türkiye'ye gönderdiği muhabirlerinden E. Ashmead Bartlett Türkiye'de edindiği izlenimi: “Bu insanlar yaşadıkları değişim sürecinde hiç kimseyi yanlarında görmek istemiyorlar. Bir gün “biz kendi ülkemizi organize edebiliyoruz, bizi kendinizle eşit tutmalısınız.” deyinceye kadar susmayı ve hatta yaptıklarını kendilerine saklamayı tercih ediyorlar.” diye ifade etmektedir. R. Orbay tarafından sergilenen tavır genel olarak aynı paraleldedir. Yılmaz, a.g.e., s. 160.

üzerine hazırladığı 21 Ekim 1946 tarihli memorandum ise ABD cephesinin bu süreçte izleyeceği yol haritasını ortaya koymaktadır. Rapora göre, Sovyetlerin çevresinde bulunan ülkelerden Sovyet uydusu haline getirilemeyen birkaç ülkeden biri olan Türkiye, uluslararası arenada hayati bir önem kazanmıştır. Ancak Sovyetlerin Türkiye'yi yönelik gayretleri devam etmektedir. Sovyetler, Türkiye'yi kontrol altına alarak bir yandan güney-batı sınırını Akdeniz'den gelebilecek saldırılara karşı güvence altına alırken diğer taraftan Akdeniz bölgesine ve Ortadoğu'ya yönelik siyasi ve askeri yayılmacı politikalarında bir sıçrama tahtası olarak kullanmayı hedeflemektedir ve bunun gerçekleştirilmesi ise ABD için önemli sonuçlar doğuracaktır. Stratejik olarak Doğu Akdeniz'in ve Ortadoğu'nun en önemli aktörü olan Türkiye, Sovyetlerin Akdeniz ve Ortadoğu'ya askeri ve siyasi yayılmacılığının önündeki tek durdurucudur. Sovyetlerin önündeki Türkiye engeli kalktığı takdirde halen etki alanı dışında bulunan Suriye, Lübnan, Irak, Filistin, Ürdün, Mısır ve Arap Yarımadasına doğru bir Sovyet yayılmacılığı baş gösterebilir. Hatta halen Sovyet ajanlarının faaliyetlerine karşı dayanmakta güçlük çeken İran ve Yunanistan'da dahi geri dönülmez sonuçlar doğurabilir. Belirtilen bu ülkelerden hiçbirisi devlet ve millet olarak Türkiye kadar Sovyet müdahalelerine karşı koyacak dayanırlılıkta ve düzende değildir ve eğer Türkiye düşerse bu devletlerden hiçbiri Sovyet baskısına karşı koyamaz. Bu nedenle, Türkiye üzerindeki Sovyet taleplerine karşı güçlü bir karşı duruş ortaya konamazsa, bu diğer çevre ülkelerde şüphe yaratarak ABD değerlerinden uzaklaşmaya ve Sovyet söylevlerine yaklaşmaya sebep olacaktır. Bu da ABD'nin geniş perspektifli güvenliğinde zafiyet yaratacaktır.⁹⁸

Raporda, Türkiye'nin tüm bu Sovyet baskılarına tek başına karşı koymaya niyetli olmasının ve dış politika konusunda tüm ulusta tam bir fikir birliği sağlamanın sevindirici olduğu vurgulanırken aynı konuda Yunanistan, İran, Çin ve diğerlerinin gerekli birlik ve beraberliği sağlayamadıklarından sıkıntı yaşadıkları belirtilmektedir. Ayrıca Türkiye diğerlerinden farklı olarak topraklarına yapılacak olan her türlü saldırıya karşı, karşısındaki Sovyetler bile olsa, daha etkin olarak

⁹⁸ Bkz.: **Ek.1, Microfilm**, ROLL 1, October 21, 1946 (Top-Secret).

cevap verecek bir askeri güce de sahiptir.⁹⁹

Ancak tüm bu artılarına rağmen Türkiye'nin de Sovyet saldırısına tek başına karşı koyabilmesi mümkün değildir. Savaşın Türkiye ekonomisi üzerinde yarattığı tahribat büyük boyutlardadır; endüstrileşmede herhangi bir gelişme elde edilememiştir; askerin silah ve teçhizatı eski ve günün teknolojisinden çok uzak bir haldedir. Bu nedenle ABD Hükümeti Türkiye'yi desteklemeye karar vermiştir. Destekleme politikası aşağıda sunulan başlıklar altında yürütülecektir.¹⁰⁰

(1) Diplomatik: Boğazlarla ilgili ortaya konan görüşler üzerinde ısrarla durulacak ve eğer Doğu bölgesine yönelik toprak talebi gibi diğer baskılarda bir ilerleme olursa aynı kararlılık orada da gösterilecektir. Böylece ne Türkiye ne Sovyetler ne de diğer dünya ülkeleri bu konularda ABD'nin ne kadar kararlı olduğundan şüphesi kalmayacak.

(2) Ekonomik: Başlangıç olarak Türkiye'nin Export-Import Bank'tan 25,000,000 \$'lık kredisi onaylanmış ve ticaret filosunun rehabilitasyonu için yapılan gemi alımında destek sağlanmıştır. Bundan sonra da bu türden krediler verilerek her türlü destek sağlanmaya devam edilmelidir. Ancak krediler belirli bir amaçla sınırlandırılmamalıdır.

(3) Askeri: Bu alanda desteğin İngiltere tarafından sağlanmasının daha uygun olacağı değerlendirilmektedir. Çünkü daha önce yapılmış olan ittifak ve ticaret antlaşmaları vardır ve tüm Dünya Türkiye'nin silahlarını İngiltere'den almasına aşinadır. İngiltere'nin bu desteği sağlamakta yaşayacağı sıkıntılar düşünülerek, Türkiye'ye verilmek üzere İngiltere'ye malzeme sevkiyatı ile ilgili çalışmalara başlanmıştır. Küçük bir ihtimal de olsa *direkt destek* için de hazırlık yapılmaktadır. ABD politikaları ile tutarlı olmasa da eğer Türkiye talep ederse teknik askeri konularda danışmanlık ve askeri eğitim desteği de sağlanabilir.¹⁰¹

⁹⁹ Aynı Mikrofilm.

¹⁰⁰ Aynı Mikrofilm.

¹⁰¹ ABD'nin Türkiye politikasına yönelik memorandumdan yaklaşık bir ay sonra Büyükelçi Wilson, ABD Dışişleri Ortadoğu Masasına çok gizli bir yazı göndermiştir. Bu yazıya göre; ABD seyahatinden yeni dönen eski CHP milletvekili yeni DP'li Fuat Çobanoğlu'na, ABD'nin Türkiye ve Ortadoğu'ya yönelik politikalarından çekileceği ve bunu İngiltere üzerinden yapmak üzere İngiltere ile anlaşmaya vardığı söylenmiştir (Kaynak belirtilmemiştir.). Bu haberin DP yöneticilerine ulaşması üzerine kaygılanan liderlerin merakını gidermek için Büyükelçi Wilson'ı ziyarete gelen Ahmet Emin Yalman'a bunun doğru olmadığı vurgulanmış ve ABD'nin bu bölge için BM prensipleri doğrultusunda diğerlerinden bağımsız olan bir siyasetinin bulunduğu bildirilmiş ve parti yöneticilerine

Amerikan yöneticileri, yalnız Doğu Akdeniz'deki değil, aynı zamanda Avrupa ve Uzakdoğu'daki Sovyet hareket ve yayılmasını da göz önünde tutarak, ABD'nin dünya siyasetine katılmasına karar vermişler ve "Sovyet gelişmesini durdurma" siyasetini uygulamaya başlamışlardır. Bu da Türkiye üzerindeki Sovyet baskısının ABD'nin genel dünya siyaseti içerisinde düşünülmesine neden olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin komünist emperyalizmine hız vermesi ve bundan doğan endişeler, ABD'ni gerçekçi olmayan ümitlere kapılmaktan kısa sürede kurtarmıştır. Savaştan sonraki barış düzeninde ABD, Sovyetler Birliği ile işbirliği yapamayacağını anlamıştır. Komünizmin ortaya çıkardığı evrensel tehlike, ABD'ni, sadece Avrupa gelişmelerinin içine değil, fakat uluslararası ilişkiler düzeninin bütünü içine sürüklemiş ve uluslararası siyasetin genel yapısı içinde ve hürriyet düzeninin korunmasında sorumluluklar almaya yöneltmiştir. Geleneksel ABD dış siyasetindeki bu köklü değişimin başlangıcını da Truman Doktrini teşkil etmiştir.

Yukarıda Türkiye'ye yönelik uygulama planını gördüğümüz ABD'nin savaş sonrası güvenlik stratejisinin mimarı, George Kennan'dır. Kennan, Sovyetler Birliği'nden güç alan komünizmin her yerde önlenmesinin olanaksızlığı karşısında dünya çapında savunmanın seçilmiş bölgelerin takviyesi yoluyla yapılmasını öngörmektedir.¹⁰²

iletmesi istenmiştir. Ve Ahmet Emin Yalman, haberi iletliğini ve hepsinin bundan çok memnun olduğunu da daha sonra Wilson'a aktarmıştır. **Microfilm**, ROLL 1, December 20, 1946 (Top-Secret). **Ahmet Emin Yalman:** 1888 doğumlu A. E. Yalman ABD'de Columbia Üniversitesi'nde felsefe okumuş ve gazetecilik eğitimi almıştır. Gazeteciliğe 1907'de Sabah'ta başlayan Yalman, 1917'de Vakıf gazetesini, 1923'te Vatan gazetesini çıkarmıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı savunduğu için Şark İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmış ve Vatan 1925'te hükümet tarafından kapatılmıştır. 1936'da Kaynak dergisini çıkaran Yalman aynı yıl Zekeriya Sertel ile birlikte Tan gazetesini satın almış ancak bir süre sonra, görüş farklılıkları nedeniyle Tan'dan da ayrılmıştır. Yalman 1940'ta tekrar Vatan'ı çıkarmaya başlamış ve savaş yıllarında liberal demokrasinin ve müttefiklerin savunuculuğunu yapmış; savaş sonrasında da Batı'nın siyasal düzenini öven yazılar yazmıştır. Vatan'ı 100.000'lik tiraja ulaştırmayı başarmıştır. Yalman başlangıçta DP'yi övmüş ancak ilerleyen yıllarda partiyi eleştirmeye başlamış ve 1959'da bu yüzden 15 ay mahkûmiyet almıştır. Gazeteci ve yazar olan Ahmet Emin Yalman 19 Aralık 1972'de İstanbul'da ölmüştür. Yalman gezi, anı ve inceleme dallarında da yapıtlar vermiştir. Başlıca kitapları, Havalarda 50.000 Kilometre (1943), Naziliğin İçyüzü (1943), Yakın Tarihimizde Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz'dir (1970-1971, 4 cilt). <http://www.biyografi.net/kisiayrinti.asp?kisiid=1441>.

¹⁰² Moskova'daki Amerikan Büyükelçiliğinde Rusya Uzmanı olan George Kennan'ın Washington'a gönderdiği "Long Telegram" olarak bilinen doküman Amerikanın dünya görüşüne yeniden şekil veren bir elçilik raporudur. Kennan'a göre Sovyet dış politikası "komünist ideolojik gayretkeşliği" ile eski "Çarist yayılmacılığın" bir karışımıdır ve Batılı kapitalist devletleri değişmez bir şekilde düşman olarak görmektedir; Polonya'daki, Bulgaristan'daki politikaları ve Karadeniz Boğazını kontrol altına alarak Akdeniz'de bir sıcak liman elde etme çabaları Çarın toprak genişletme politikasının aynısıdır

ABD'nin bu doğrultudaki yeni yaklaşımı; ilk olarak 1 Nisan 1946 tarihinde Dışişleri Bakanlığının bir memorandumunda: “ Moskova, ilk önce diplomatik yolla, bunda başarılı olunmazsa son çare olarak gerekirse askeri güç kullanarak, bu günkü dış politikasının onu ancak felakete götüreceği konusunda ikna edilmek zorundadır.” şeklinde kendini göstermektedir.¹⁰³

Havada ve denizdeki hâkimiyetine rağmen güçlü Sovyet kara birliklerine karşı tedbir olarak, “Amerika'nın ve olası müttefiklerinin deniz, amfibi ve hava kuvvetleri ile savunmanın mümkün olduğunu” belirten memoranduma göre tehlikede olan ülkeler, “Finlandiya, İskandinavya, Doğu, Orta ve Güneydoğu Avrupa, İran, Irak, Türkiye, Afganistan, Sincan (Doğu Türkistan) ve Mançurya”dır. Ancak bu ülkelerin hepsi Amerikan gücünün ulaşamayacağı kadar uzaktırlar. Bu boşluk Amerika'nın desteklediği İngiltere tarafından kapatılmalıdır.¹⁰⁴

C. Truman Doktrini ve Marshall Planı

24 Şubat 1947'de ABD Dışişlerinin Yakındoğu Dairesi Direktörü Loy W. Henderson'ın ABD Dışişleri Bakanına çok gizli mesajı; o sabah saat 09:00'da İngiliz Bakan Sir John Balfour'un Bakanlığı arayarak biri Yunanistan diğeri Türkiye ile ilgili iki nota vereceğini bildirmektedir.¹⁰⁵ Bu notalarda; Yunanistan ve Türkiye'nin Sovyet etkisi altına girmemesinin ne kadar önemli olduğu vurgulanmakta ve bu iki ülkenin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını koruyabilmek için hem askeri hem de mali yardıma ihtiyaç duyacakları belirtilmektedir. Ancak İngiltere içinde bulunduğu ekonomik zorluklardan dolayı gerekli desteği sağlayamayacaktır. Notada ABD'nin bu yükü paylaşmak isteyip istemediği sorulmaktadır. Ayrıca eğer mümkünse derhal Washington'da Amerikan ve İngiliz temsilcilerin bir araya gelerek, ne tür bir yardım

ve bu inanca sahip olan Sovyetlerin ABD tarafından normal ikna yöntemleriyle yola getirilmesi mümkün değildir; Amerika'nın uzun ve zorlu bir mücadeleye hazır olması gerekmektedir. Kissinger, **a.g.e.**, s. 430; Ayrıca bkz.: Cemal Acar, **Soğuk Savaş Dönemi-Süper Güçlerin Hakimiyet Kavgası**, As-Tek Yay., Ankara, 1991, s. 94.

¹⁰³ Kissinger, **a.g.e.**, s. 430.

¹⁰⁴ “Ancak bu memorandumunu hazırlayanın İngilizlerin gücü hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığı açıktır.” Kissinger, **a.g.e.**, s. 432.

¹⁰⁵ **Microfilm**, ROLL 2, February 24, 1947 (Top-Secret).

yapılabileceği konusunda bir toplantı yapmaları istenmektedir.¹⁰⁶

Loy W. Henderson, ABD Dışişleri Bakanı'na: "Bu görüşme esnasında İngiltere'nin ekonomik şartlarının ne kadar kötü olduğunun farkında olduğunuzu belirten ifadelerden kaçınmanızın uygun olacağı değerlendirilmektedir." şeklinde bir uyarı ile notunu tamamlamaktadır.¹⁰⁷

İngilizlerin bu talebine gerekli çalışmalar yapılarak en kısa zamanda cevap verilecektir. Ancak bu konuda daha önceden başlanmış ve halen yürütülmekte olan bazı çalışmalar zaten mevcuttur. 15 Ekim 1946'da ABD Dışişleri Bakanı James F. Brynes, İngiliz Milli Savunma Bakanına ABD'nin Türkiye'ye her türlü ekonomik yardımı yapmaya hazır olduğunu ve İngiltere'nin de askeri malzeme ihtiyacını karşılayacağını umduğunu söylemiş ve bunun üzerine İngiliz Hükümeti Türkiye'nin askeri ihtiyaçlarının tespiti için bir çalışma başlatmıştır. Ankara'daki İngiliz ve ABD büyükelçilikleri ise ekonomik şartlara yönelik bir başka çalışma yapmaktadır. İngiltere'nin hazırlamış olduğu rapor aşağıda belirtilen esasları içermektedir. İngiliz Genelkurmayı'nın verdiği rapora göre:

(1) Türkiye'nin bağımsızlığını koruması en öncelikli konudur.

(2) Mevcut şartlarda Türk Ordusu birinci sınıf bir askeri güç karşısında etkisiz kalacaktır.

(3) Modern silahlarla teçhiz edilse bile bu yapı içerisinde pek bir verim alınamayacaktır. Öncelikli olarak Türkiye içindeki muharebe hizmet desteğinin (ulaşım, bakım-onarım, lojistik vb.) güçlendirilmesi ve bir standartlık getirilerek organizasyon yapısının iyileştirilmesi için danışmanlık yapılması gerekmektedir.

(4) Askeri yardım ihtiyacı ancak bunlar yapıldıktan sonra tespit edilebilecektir.

ABD Büyükelçiliğinin 23 Aralık 1946'da verdiği ekonomik rapor göre ise:

(1) Türkiye dış ticaret açığını ihracatı ile karşılayabilecek bir yapıdadır ve mevcut endüstri sanayi artı bir mali destek olmaksızın varlığını sürdürebilecektir. Sanayileşmede geniş çaplı bir yapılanma isteniyorsa bu da mevcut altın rezervlerinin (59,000,000£) yarısı ile veya dışarıdan borç alarak yapılabilir gözükmektedir.

¹⁰⁶ Aynı Mikrofilm.

¹⁰⁷ Aynı Mikrofilm.

(2) Ekonomik veya askeri alanda bir gelişme için yeterli kaynak mevcuttur ancak sadece birisi için. İkisinde birden gelişme kaydetmek mümkün değildir biri tercih edilmelidir.

(3) İngiltere'nin daha fazla mali yardımda bulunması mümkün değildir. Bu görev de ABD'ye ya da Dünya Bankasına düşmektedir.¹⁰⁸

İngiliz Dışişleri tarafından sunulan bu çalışmalar ışığında, ABD ve İngiliz Genelkurmaylarının Türkiye'yi belli bir hazırlık seviyesine getirmek için neler yapılacağına yönelik ortak bir çalışma yapılmasının uygun olacağı değerlendirilmektedir.¹⁰⁹

Yukarıda ortaya konan İngiliz çalışmasının neticelerine karşılık ABD Ankara Büyükelçiliği karşı bir rapor hazırlayarak ABD Dışişlerine göndermiştir.¹¹⁰

Bu raporun ilk maddesinde faraziyeler yer almaktadır. Yapılan bütün değerlendirmelerin Türkiye'nin yakın zamanda herhangi bir saldırıya uğramayacağı düşünülerek yapıldığı belirtilmektedir. *Sovyetlerle Türkiye arasındaki "sinir savaşı"nın birkaç yıl daha süreceği ancak fiili bir savaşa dönüşmeyeceği* farz ve kabul edilmektedir. Yapılacak olan yardımın ABD'nin Türk birliklerinden tam olarak ne beklendiğine bağlı olarak değişeceği belirtildikten sonra eğer Türkiye'ye *direkt destek* verilecekse ona yapılacak yardımın ABD birlikleri gelene kadar Türk Ordusunun dayanacağı kadar olmasının yeterli olacağı fakat *direkt destek* verilmeyecekse uzun soluklu bir savaşta düşmana en fazla zararı verecek olan gerilla taktiklerine yönelik bir yardımın sağlanmasının uygun olacağı söylenmektedir. Ancak rapor, bu konuda bir karara ulaşılamayacağı için ABD'nin *direkt destek* sağlayacağı göz önünde tutularak hazırlanmıştır.¹¹¹

Büyükelçilik yetkilileri tarafından, Sovyetlerin Türkiye üzerinde uyguladığı sinir harbinin asıl amacının, "Türkiye'yi yüksek hazırlık seviyesinde ve fazla mevcutlu bir silahlı kuvvet bulundurmaya mecbur ederek ilerleyen yıllarda ülke ekonomisi üzerinde zafiyet yaratmak olduğu" düşünülmektedir.¹¹²

¹⁰⁸ Dünya Bankası ile ilgili detaylı bilgi için bkz.: Şaban H. Çalış vd., **Uluslararası Örgütler ve Türkiye**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, s. 109, 711.

¹⁰⁹ **Microfilm**, ROLL 2, February 21, 1947 (Top-Secret).

¹¹⁰ **Microfilm**, ROLL 2, March 4, 1947 (Top-Secret).

¹¹¹ **Aynı Mikrofilm.**

¹¹² **Aynı Mikrofilm.**

Bu sebeple Sovyetlerin tuzağına düşmemek için Türkiye'ye ağır faturalar doğuracak bir askeri teçhizatlaşmaya gidilmemesi gerekmektedir. Nominal fiyatlarda mallar seçilmelidir, aksi takdirde Türkiye, ekonomik kalkınma için kullanacağı parayı buralara kaydırmak zorunda kalacaktır.

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin modernizasyonu ve yeniden organizasyonu konusunda İngilizlerin yukarıda sunmuş oldukları görüşlere katılmayan Amerikalılar, Türk birliklerinin motorize olmalarına yönelik çalışmaların çok engelbeli arazi yapısı ve nakil hatlarının (karayolu, demiryolu) yetersiz olması sebebiyle pek bir fayda sağlamayacağını iddia etmektedirler. Modern donanımın, gelişmiş bir ülke sanayisine ihtiyaç duyacağı ve bunlara uyumun da uzun bir süreç gerektirdiği göz önünde bulundurulduğunda, en iyi yöntem askerlerin aşına oldukları malzemelerden oluşan iyi seviyede bulunan silah ve mühimmatlarla donatılmasıdır. Türkiye'nin her aldığı malın karşılığını ödeyeceği düşünüldüğünde halen eğitimlerde ihtiyacı olan silah, mühimmat ve malzemenin dışında savaş stoku olarak malzeme depolamasına da gerek yoktur.¹¹³

24 Şubat ABD Dışişleri Bakanı ile İngiliz Bakan Sir John Balfour'un yaptığı görüşme Mart ayının ilk günlerinde basına sızmaya başlamıştır. Basına sızan haberler üzerine, İnönü'nün H. Saka'yı arayıp Büyükelçi ile görüşerek söz konusu İngiliz-ABD görüşmelerinde Türkiye'nin konumunun ne olduğunun öğrenilmesini istemiştir. ABD Büyükelçisinin raporda aktardığına göre Büyükelçi ile görüşmelerinde H. Saka, 1946 Şubatından itibaren İngiltere ile askeri malzeme desteği için görüşüldüğünü ancak peşin ödeme ile alınan birkaç uçak dışında bir gelişme elde edilemediği ve artık Türkiye'nin yüzünü ABD'ye döndüğünü belirtmiştir. Ordudaki malzemelerin %80'i Alman menşeli olduğu için savaş sonrası ele geçen Alman mallarından Türkiye'ye aktarım yapılması talep edilmektedir.¹¹⁴

Büyükelçi E. Wilson bu görüşme üzerine verdiği raporda, İngilizlerin verdiği notadan *haberi yokmuş gibi* olayı yatıştırmaya çalıştığını ve iki zorlu savaştan çıkan İngiltere'nin çok ağır ekonomik sorunlar yaşadığı için böyle bir yardımlaşma talep etmiş olabileceğini söylediğini bildirmektedir. E. Wilson'a göre halen acil bir savaş

¹¹³ Aynı Mikrofilm.

¹¹⁴ Mikrofilm, ROLL 2, March 5, 1947 (Secret).

durumu mevcut değildir. Ruslar da ağır ekonomik sorunlar yaşamaktadırlar ve ellerinde atom bombası olmaması onları dizginlemektedir. ABD, Türkiye ile ilgilenmeye devam etmektedir ve 1 Ekim 1946'da verilen askeri malzeme listesi üzerinde halen Washington'da çalışılmaktadır. Ancak Yunanistan'ın durumu daha acildir ve ABD kaçınılmaz olarak önceliği onlara verecektir.¹¹⁵ Ayrıca Yunanistan Sovyet kontrolü altına girerse Türkiye'nin güvenliğini sağlamak daha da zor ve maliyetli olacaktır.

Türkiye ve Yunanistan'a yapılacak yardım 27 Şubat'ta ABD Başkanı tarafından prensip olarak onaylanmıştır. ABD Genelkurmay Başkanlığı tarafından Savunma Bakanlığına sunulmak üzere Türkiye'ye yönelik bir durum tespiti yapılmıştır. 13 Mart 1947'de tamamlanarak sunulan bu raporda genel durum tasvir edildikten sonra Sovyetler karşısında Türkiye'nin düşmesiyle bu etkinin tüm Yakın ve Ortadoğu'ya sirayet edeceği tekrar vurgulanmıştır.¹¹⁶ Rapora göre, yapılacak olan en ufak bir yardımın bile Türklere Batı demokrasilerinin desteği olarak algılanacak ve Türklerin kendine güvenini artıracaktır.¹¹⁷

Genel tasvirten sonra detaylara geçilen rapora göre Türk Silahlı Kuvvetleri kısaca; 41 tümen, 7 garnizon komutanlığından oluşan Kara Kuvvetleri, 300 faal uçaktan oluşan Hava Kuvvetleri ve önemsiz bir oranda Deniz Kuvveti ile toplam 600 bin civarında personelden meydana gelmektedir. Yapılacak yardım hakkında karar verebilmek için daha detaylı bir çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak Türkiye'ye yapılacak olan yardımlarda öncelikli olarak aşağıdaki hususların göz önünde tutulması gerekmektedir:

(1) En önemli husus, kara birliklerinin güçlendirilmesi ve hava taarruzlarına karşı tedbir alınmasıdır.

(2) Türkiye'nin arazi yapısına uygun bir savunma sistemi kuracak şekilde malzeme tedariki sağlanmalıdır; Türkler tarafından kullanılabilir, pratik ve Türkiye'de tamiri mümkün olan malzemeler olmalıdır.

¹¹⁵ Aynı Mikrofilm.

¹¹⁶ Türkiye ile Yunanistan'ın durumlarının birbirine bağlılığı şöyle ifade edilmektedir: "Eğer Yunanistan silahlı bir azınlığın kontrolü altına düşerse, bunun Türkiye için neticeleri çok ciddi olur. Böyle bir halde karışıklık ve düzensizlik bütün Ortadoğu'ya yayılabilir." **Documents on International Affairs, 1947-1948**, Vol IX., Raymond Dennett and Robert K. Turner (Editors), Princeton University Press, 1949, s. 646-650.

¹¹⁷ Mikrofilm, ROLL 2, March 13, 1947 (Top-Secret).

(3) Türkiye'nin elindeki silah ve malzemeleri idame ettirmesine yardım edilmeli ve kendi mühimmatını geliştirmesi desteklenmelidir.

(4) Ekonomik yardım programı askeri yardımla entegre olarak geliştirilmeli ve sadece malzeme temini ile kısıtlı kalmamalıdır. Muhabere ve lojistik tesisleri ve işletmeleri de geliştirilerek askerin mobil olması sağlanmalıdır.

Yapılan bu hazırlıkların neticesinde, 12 Mart 1947'de ABD Başkanı Truman tarafından açıklanan yardım programı Türkiye'de büyük bir mutluluk ve heyecanla karşılanmıştır. 14 Martta çıkan bütün gazetelerin başlığı hemen hemen aynı ifadeleri taşımaktadır.¹¹⁸ Ancak daha sonra farklı siyasi görüşler sebebiyle aksi fikir açıklayanların sayısı artmıştır. Bununla ilgili bir raporda toplumun tepkileri özetle şu şekilde ifade edilmektedir: "Halk ve bilgilendirilmemiş devlet görevlileri sağlıklı düşünmekten uzaklar. Ancak yüksek mevkilerde görevli olanlar durumun farkındalar ve karşı dahi olsalar sükûnet içinde bir çözüm aramaktadırlar."¹¹⁹

Türk-ABD yakınlaşmasının işareti olan ABD'nin Türkiye'ye yardım kararı Sovyetler Birliği'nin şiddetli tepkisi ile karşılaşmıştır. Moskova Radyosu 15 Martta yaptığı yayında, bu yardımla Türklerin köleleşeceği ve bağımsızlıklarını kaybedeceklerini; inceleme maksadıyla ülkeye gelecek olan çok sayıda yabancı delegenin asıl amacının Türk Ordusunu ve ekonomisini yönetmek olduğu ve verilecek olan malzemelerin hepsinin Almanya ve Avusturya'da depolanmış olan savaştan arta kalan eski silah ve teçhizat olduğunu söylemektedir.¹²⁰

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde Sovyet delegesi Gromyko 7 Nisan 1947 tarihinde konu ile ilgili olarak şunları söyler: "Yunanistan müttefikimizdir. Acaba aynı şeyi Türkiye için de söylemek mümkün müdür? Türkiye hakkında böyle bir hükmü objektif ve haklı olarak nasıl verebiliriz? Geçen savaş sırasında Türkiye 'haklı ve tarafsız bir şekilde konuşmak gerekirse' bunun tamamen tersi bir harekette bulunmuştur. Türkiye'nin böyle bir yardımı istemeye hakkı yoktur. Türkiye bu savaşta ne ıstırap çekmiş, ne de memleketi işgal edilmiştir. Türkiye Hitler Almanyasına karşı yapılan savaşta müttefiklere yardım etmemiştir. Aksine Türkiye,

¹¹⁸ Büyükelçilik, *Cumhuriyet, Vatan, Tasvir, Vakit, Memleket, Demokrasi, Son Telegraf, Tanin, Gece Postası, Ulus ve Kurvet* gazetelerinin yorumlarını rapor etmiştir; Tamamında Yardımı onaylayan ve destekleyen tarzda yazılar çıkmıştır. **Microfilm**, ROLL 2, March 14, 1947 (Plain).

¹¹⁹ **Microfilm**, ROLL 2, March 29, 1947 (Secret).

¹²⁰ **Microfilm**, ROLL 2, March 20, 1947 (Restricted).

Hitler taraftarlarına stratejik önemi haiz maddeler temin etmiştir. Türkiye'nin Müttefikler safında savaşa girmesini sağlamak için yapılan bütün teşebbüsler herhangi bir sonuç vermemiştir. Herkesin bildiği gibi Türkiye'nin, Almanya'nın mağlubiyetinin kesinleştiği bir sırada Almanya'ya savaş ilân etmesi sırf bir jestten ibarettir ve Müttefiklerin davasına herhangi bir fayda sağlamamıştır. Türkiye bu savaşta faşist kuvvetlerine karşı savaşan demokratik milletler kampında değildi. Acaba bunlar mı ABD yardımını haklı kılar? Türkiye'ye yardım teklifini haklı göstermek mümkün değildir.”¹²¹

Bu şartlar altında başlatılan görüşmelerde Türkiye, Cumhuriyet döneminin en önemli unsuru olan *bağımsızlık ve egemenliğine* helal getirecek herhangi bir yükümlülüğün altına girmek istememektedir. ABD'de yapılan bir toplantıya ait raporda, ABD Türk Büyükelçisi H. Ragıp Baydur'un, alınan yardım üzerinde ABD'li yetkililere kontrol, gözetim ve denetim hakları sağlayan taslak yasanın 3-A maddesinin TBMM tarafından kabul edilebilir bir şey olmadığını bildirdiği ve alınacak olan kredinin Türkiye'nin istediği yerlerde kullanılabilmesine imkân sağlanmasını istediği aktarılmaktadır. Baydur, yardım ve kredinin uygun yer ve şekilde kullanıldığının, Türkiye'de bulunacak olan Amerikan uzmanlar tarafından takip edilebileceği ve görülecek olan hatalı kullanımların ABD'ye rapor edilebileceğini; eğer raporlar, ABD Hükümetini uygun kullanım yönünden tatmin etmezse malın ve paranın sahibi olan ABD'nin yardımı derhal kesebileceğini teklif etmektedir. Baydur, ayrıca bir de Türkiye'nin iç ve dış baskılara maruz kalmaması için, taslak yasanın 3-A maddesine “Türkiye talep edebilir” ifadesinin eklenmesinin uygun olacağını belirtmektedir. Böylece Türkiye ABD'li uzmanlardan kontrol, denetim ve gözetim talep edebilecektir ve bu Türkiye'nin kendi rızası ile olmuş olacaktır.¹²²

Ancak Türkiye bu konudaki hassasiyetini her fırsatta dile getirmesine rağmen bir gelişme elde edilememektedir. Bu dönemde Amerika'da bulunan Büyükelçi Wilson, bu konuda yaptığı çalışmalarını Türk yetkililere bildirilmek üzere Ankara'ya

¹²¹ Burçak, **Moskova...**, s. 190. Bu suçlamalara Nihat Erim 10, 11 ve 12 Nisan 1947 tarihlerinde **Ulus** gazetesinde çıkan bir seri yazı ile cevap vermiştir. Bu cevabi yazılar Büyükelçilik tarafından ABD Dışişlerine rapor edilmiştir. **Microfilm**, ROLL 2, May 2, 1947 (Unclassified)

¹²² **Microfilm**, ROLL 2, April 3, 1947 (Secret).

bir rapor ile göndermiştir. Raporda, taslak yasanın 3-A maddesine yönelik kavram ve anlayış farklılıklarının kaldırılmaya çalışıldığı belirtilmektedir. Bu kapsamda, yapılacak olan yardımın belirlenmesine, tedarikine ve Türkiye'ye ulaştırılmasına kadar ABD kontrolünün olacağı ancak Türkiye'ye ulaştıktan sonra ise ABD'li uzmanların sadece gözetiminin başlayacağı bir formül bulunmaya çalışıldığını belirtmektedir. Bunun her iki taraf için de kabul edilebilir olduğunu düşünen Wilson, eğer ABD Dışişleri tarafından Türkiye üzerinde herhangi bir Amerikan kontrolü yaratacak bir ifadede ısrar edilecek olursa "Türkiye'nin bu programdan çıkarılmasını" isteyecektir. Yardım Programı kendisinin yukarıda beyan ettiği şekilde çıktıktan sonra ise, eğer Türkiye uygun görmezse programı kabul etmemekte serbesttir.¹²³

Bu paralelde ABD Büyükelçiliğince yapılan görüşmeler sonucunda Wilson'ın yaklaşımının Türkiye tarafından uygun bulunduğu ve Türkiye'nin, yardım malzemelerinin Türkiye'ye ulaşmasına kadar olan süreci tamamen ABD'li makamlara bırakmaya niyetli oldukları Amerika'da bulunan Wilson'a bildirilmektedir.¹²⁴

ABD temsilcilikleri arasında, Nisan ve Mayıs ayları boyunca, taslak antlaşma metinleri ve çalışma gruplarının oluşturulmasına yönelik çok sayıda yazışma yapılmıştır. Bu yazışmalarda Türkiye'ye yapılacak olan yardımın amacı ve kapsamı tekrar tekrar dile getirilmektedir:

(1) Sovyet saldırısına karşı koymada Türkiye'de mevcut olan kararlılığın muhafaza edilmesi için Türklerin yalnız olmadıklarına ve yeterli askeri güce sahip olduklarına inanmalarının sağlanması,

(2) Türk ekonomisini güçlendirerek toplumda hayat şartlarına bağlı sosyal patlamaların oluşmasının ve dolayısı ile komünizmin propagandasının engellenmesidir.

Bu maksatla kurulacak olan komitenin başkanlığına Büyükelçi Wilson'ın getirilmesinin planlandığı yine aynı raporlarda bildirilmektedir. Savunma Bakanlığında 12, Deniz Kuvvetlerinden 7 ve Dışişlerinden 4 temsilciden oluşan

¹²³ **Microfilm**, ROLL 2, April 4, 1947 (Confidential).

¹²⁴ **Microfilm**, ROLL 2, April 10, 1947 (Secret).

inceleme grubu Türkiye'nin ihtiyaçlarına uygun ve Türk ekonomisine ilave yükler getirmeyecek yardım şeklinin belirlenmesi için görevlendirilmişlerdir. Türkiye'de 6 haftalık bir çalışmadan sonra hazırladıkları raporu Büyükelçilik vasıtası ile 15 Temmuz 1947 tarihine kadar ABD Dışişlerine ileteceklerdir. Bu grubun dönüşünü müteakip ayrıca eğitim ve destek amaçlı özel bir heyetin gönderilip gönderilmeyeceğine ve askeri yardımları destekleyecek mali bir projeye yönelik karar verilebilecektir. Grup, 19 Mayıs'ta Türkiye için yola çıkacaktır.¹²⁵

Türkiye'deki heyetler tarafından yapılan incelemeler neticesinde oluşturulan raporlar yavaş yavaş ABD Dışişlerine gönderilmektedir. Bunlardan, "*Türkiye'nin Yurtiçi Güvenlik Sistemi*" adlı raporda, iç güvenlik sisteminin İçişleri Bakanlığı adı altında iyi bir şekilde yapılandırıldığı ve yeterince etkin olduğu belirtilmektedir. Polis Teşkilatı, Jandarma, Gümrük memurları, orman ve gece bekçilerinden oluşan sistem anlatıldıktan sonra kırsal kesimde emniyetin sağlanmasına yönelik yakın zamanda *kırsal kesim polis teşkilatının* kurulmasının beklendiği yazılmaktadır.¹²⁶ Ancak 2007 yılında hala aynı sistem ile devam edildiğini de belirtmek gerekir.

Yapılan çalışmalar neticesinde hazırlanan "Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Kanunu" tasarısı, 22 Nisan'da Senato, 9 Mayıs'ta da Temsilciler Meclisi'nde kabul edilerek, 22 Mayıs 1947'de Başkan Truman tarafından yürürlüğe konulmuştur.¹²⁷ Kongredeki tartışmaları sırasında, Amerika açısından önemli de olsa *etik olarak değersiz* gördükleri devletlerin desteklenmemesi gerektiği; Amerikanın güvenliği için hayati değeri olmayan ülkelerin savunulmasının anlamsız olduğu şeklindeki eleştiriler yapılmıştır; ancak sonuçta karar alınarak yardım programına devam edilmiştir.¹²⁸

Söz konusu yardım programına Türkiye'de verilen tepkilerin derlendiği

¹²⁵ **Microfilm**, ROLL 2, April 25, 1947 (Secret); **Microfilm**, ROLL 2, May 20, 1947 (Secret); **Microfilm**, ROLL 2, May 15, 1947 (Secret).

¹²⁶ Dönemin İç Güvenlik birimlerine yönelik faydalı bilgiler içeren rapor için bkz.: **Microfilm**, ROLL 2, April 29, 1947 (Confidential).

¹²⁷ Armaoğlu, **Belgelerle...**, s. 158; Sander, **Balkan...**, s. 49-57.

¹²⁸ Kissinger, **a.g.e.**, s. 434. Türkiye'nin Truman Doktrininden yararlandırılması kolay olmamıştır. ABD'de önemli bir grup muhalefet, Türkiye'yi eleştirerek, Türkiye'nin insan hak ve özgürlüklerine önem vermeyen otokratik bir rejimle yönetildiğini; savaş dışında kalarak Nazi Almanya'sına sempati duyduğu ve yardım ettiğini iddia etmişler ve böyle bir devlete yardım etmenin, Birleşmiş Milletler davasına ihanet etmek olacağını savunmuşlardır. Bazı Amerikalılar da Ermeni sorununu ileri sürerek Türkiye'ye yardıma karşı çıkmışlardır. Ülman, **a.g.e.**, s. 103.

raporda, iktidar partisinin ve DP'nin tamamen olumlu yaklaştığı belirtilmektedir. Ancak DP'liler, sağlanan bu gelişme ile iktidar partisinin itibarının yükselmesinden çekinmektedirler. Rapora göre, tek çekince anlaşmanın üçüncü maddesinde yer alan *kontrol, gözetim ve denetim* haklarıdır. Bu maddenin, Antlaşmanın Kongrede onaylanması için zorunlu bir madde olduğu Türkiye'ye anlatılmalıdır. Kanunun TBMM'de kabul esnasında bu maddenin tartışma konusu olacağı tahmin edilmektedir. Siyasetçilerden sadece Hikmet Bayur bu konuda açık ve mantıklı bir eleştiride bulunmuştur; "Türk Milletinin onurunu zedeleyecek ve iç işlerine müdahale edecek bir anlaşma imzalanmasından kaçınılmalıdır." Sol partilerin ve gazetelerin tepkileri ise 1946 yılı Aralık ayında yaşananlardan dolayı biraz cılız kalmış ve Moskova radyosuna paralel Amerikan emperyalizmi uyarıları yapmıştır.¹²⁹

Truman Doktrini ile ABD, siyasetinde yaptığı köklü değişiklik neticesinde dünyadaki güçler dengesini yeniden oluşturmak üzere harekete geçmiştir. Truman Doktrini, Sovyetler Birliği-ABD mücadelesi ekseninde dünyanın iki bloğa ayrılmasının dolayısı ile "Soğuk Savaş"ın başlangıç noktasını oluşturmaktadır.¹³⁰

Türkiye ve Yunanistan'a Amerikan yardımlarının sağlandığı bu dönemde Ortadoğu'da farklı istikamette gelişmeler meydana gelmektedir. Truman Doktrini'nin açıklandığı günlerde Lübnan, Suriye ve Mısır'ı kapsayan üç aylık gezide olan CHP Milletvekili Ali Fuat Cebesoy bölgeye yönelik izlenimlerini Büyükelçi Wilson ile paylaşmıştır. 1946 yılının sonbaharında İnönü'nün diğer bir yakın arkadaşı Rauf Orbay'ın Fransa, İngiltere ve ABD ziyaretlerine benzer bir ziyaret olduğu ve Cumhurbaşkanı'na bölgedeki son duruma ait bilgi toplamak için yapıldığının tahmin edildiği ziyarete ait bir rapor hazırlanmıştır. Bu rapora göre, bölge ile Osmanlı zamanından kalma sıkı bağları bulunan A. F. Cebesoy, iktidarda bulunan ve muhalif birçok siyasetçi ile görüşmüş ve bu görüşmelerde Lübnan ve Suriye'deki siyasetçiler Türkiye'nin eski dostu Ruslardan uzaklaşarak emperyalist ABD ile neden yakınlaştığını anlayamadıklarını ifade etmişlerdir. Lübnan ve Suriye, aynen Moskova'nın görüşlerini tekrarlamaktadır ve Arap baskısına karşı Sovyetlere

¹²⁹ **Microfilm**, ROLL 2, May 28, 1947 (Restricted).

¹³⁰ "Truman Doktrini bir dönüm noktasıdır. Böylece, karşılıklı ödümler üzerinde pazarlık yolu ile çözüm şansı ortadan kaldırılmıştır. Bundan sonra çatışma, Sovyetlerin hedeflerini değiştirmesiyle, Sovyet sisteminin çökmesiyle ya da her ikisini birden oluşmasıyla sona erecektir." Kissinger, **a.g.e.**, s. 434.

güvenmektedirler. Lübnan'daki basın ve Suriye'deki Hükümet karşıtı Milliyetçiler üzerinde yoğun bir Sovyet etkisi vardır. Suriye'de iktidar zayıflamıştır ve Milliyetçilerin iktidarı ele geçirmeleri çok uzak değildir. Bu gerçekleşirse ülkede Sovyet etkisi yaratılacaktır. Cebesoy'a göre Mısır'da da durum farklı değildir; hükümet kifayetsiz ve Kral'ın meydana gelen gelişmelerden bihaber olduğu bu ülke, Sovyet ajanlarının faaliyetlerine uygun bir ortam yaratmaktadır. Doğu Akdeniz ülkelerinden İngiltere'nin çekilmesi ile meydana gelecek olan vakum etkisi ya ABD'yi ya da Sovyetleri buraya çekecektir.¹³¹

Büyükelçi Wilson, bu görüşme sonucu A. F. Cebesoy'un ileri görüşlü, ılımlı ve çok tecrübeli biri olduğu ve ülkelere yönelik yapmış olduğu analizlerden dolayı çok etkilendiği belirtmektedir.¹³²

Yukarıda anılan ABD İnceleme Heyeti çalışmalarına 24 Mayıs'ta başlamış ve ilk raporunu 17 Haziranda sunmuştur. Rapora göre, Türkiye'deki karayollarının, demiryollarının ve limanların durumu beklenenden çok daha kötüdür ve Türkiye tarafından bunlara yönelik bir talep olmamasına rağmen ulaşım hatlarının geliştirilmesi ve bakımı için ve sanayi mallarının idamesi için yapılacak harcamalar Türkiye'ye ağır yük getirecektir.¹³³

Türkiye'deki çalışmalar sonucunda oluşturulan Yardım Antlaşması, Dışişleri Bakanı H. Saka ve Büyükelçi Wilson tarafından 12 Temmuz 1947'de imzalanmıştır. Türkiye'nin egemenliğini ve hassasiyetlerini zedelediğinin rapor edildiği antlaşma Büyükelçilik raporuna göre ABD-Türkiye ilişkilerinde yeni bir dönemi başlatmaktadır. Bu görüş Türk basını tarafından da paylaşılmaktadır.¹³⁴

Daha önce belirlenmiş olan takvime uygun olarak Amerikan İnceleme Heyeti tarafından yapılan hazırlıklar 15 Temmuz 1947'de Büyükelçi Wilson tarafından ABD Dışişleri Bakanlığına gizli bir rapor olarak sunulmuştur.¹³⁵

¹³¹ **Microfilm**, ROLL 2, June 3, 1947 (Secret).

¹³² **Aynı Mikrofilm**. A. F. Cebesoy'un yapmış olduğu analizlerin ne kadar yerinde olduğu ilerleyen yıllarda ortaya çıkacaktır.

¹³³ **Microfilm**, ROLL 2, June 17, 1947 (Confidential).

¹³⁴ **Microfilm**, ROLL 2, July 15, 1947 (Plain).

¹³⁵ Bir tümgeneral yönetimindeki 10 subaydan oluşan Kara Kuvvetleri; tuğamiral komutasındaki 4 subaydan oluşan Deniz Kuvvetleri; tümgeneral yönetimindeki 4 subaydan oluşan Hava Kuvvetleri ve ABD Dışişlerinden iki ekonomistten oluşan 4 inceleme grubu tarafından hazırlanan bu rapor şu ana başlıklardan meydana gelmektedir: 1. Genel, 2. Görev, 3. Durum Değerlendirmesi, 4. Silahlı Kuvvetlerin Yapısı, 5. Kara Kuvvetleri, 6. Deniz Kuvvetleri, 7. Hava Kuvvetleri, 8. Ekonomi ve

Rapora, inceleme boyunca karşılaşılan tüm askeri personel ve halkın çok dost canlısı ve yardımsever olduğu belirtilerek başlanmıştır. Genelkurmay Başkanlığı tarafından bu güne kadar hiçbir yabancıнын nüfuz edemediği bilgilere ulaşmalarına ve bölgelere girişlerine müsaade edildiği ilave edilmiş ve tüm personel tarafından açık bir yüreklilik ve dürüstlük ile sorulara cevap verildiği belirtilmiştir. Karşılaşılan bu misafirperverlik, samimiyet ve nezaket ile bu güne kadar başka hiçbir ülkede karşılaşılmadığı konusunda tüm heyet hemfikirdir.

Yapılan durum değerlendirmesinde; Türkiye'nin, Amerikan ve İngiliz desteği olmadan Sovyet saldırılarına karşı koymasının mümkün olmadığı tespiti yapılmıştır. Rapora göre, Sovyetlerin birden çok cephede savaşmak zorunda kalacağı değerlendirilerek, ABD ve İngiliz desteği gelene kadar kısıtlı bir kuvvetle yapılacak olan Sovyet saldırısına karşı Türkiye'nin dayanabilmesinin sağlanması gerekmektedir.

Kuzeyden beklenen büyük çaplı bir amfibi harekâtının uygulanabilir olmadığı ancak Trakya ve Doğu cephesinden karadan yapılacak olan bir saldırıya, amfibi harekattan ziyade hava indirme ile eşlik edileceği değerlendirilmektedir. Böyle bir saldırı karşısında iyi organize edilmiş ve teçhizatlandırılmış Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, dış yardım gelene (Amerikan ve İngiliz güçleri) kadar dayanabilecek bir güce sahip olacağı tekrar vurgulandıktan sonra ABD ve İngiltere tarafından herhangi bir kriz durumunda bölgeye derhal müdahale edebilecek bir güç bulundurulmasının en önemli husus olduğu belirtilmektedir.

Raporun dördüncü bölümünde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yapısı incelenmektedir. Genel yapı hakkında bilgi verildikten sonra Genelkurmay Başkanlığı'ndaki Kara Kuvvetleri mensuplarının etkinliğine vurgu yapılmış ve Deniz ve Hava Kuvvetlerinin temsilinde sorunlar yaşandığı tespitinde bulunulmuştur. Rapora göre, Silahlı Kuvvetlerdeki Kara Kuvvetlerinin baskın rolü sebebiyle ne Deniz ne de Hava Kuvvetleri yeterli ilgiyi görmemektedir.¹³⁶ Bunu önlemek için, diğer kuvvet mensuplarının Genelkurmay Başkanlığı'ndaki temsil sayıları artırılmalı

Endüstri, 9. Silahlı Kuvvetlerde Eğitim, 10. ABD'nin Görevi, 11. İngiliz Yardımı, 12. ABD ve İngiliz Görevleri Arasındaki İlişkiler, 13. Yardım Faaliyetleri Safhalandırılması, 14. ABD'nin Denetimi, 15. Karar, 16. Tavsiyeler, 17. Sonuç. Bkz.: **Microfilm**, ROLL 3, July 15, 1947 (Secret).

¹³⁶ Kara Kuvvetlerinde ordu komutanları orgeneral rütbesinde iken Hava Kuvvetleri Komutanı tuğgeneral seviyesindedir. **Aynı Mikrofilm.**

ve liyakatine uygun olarak Hava ve Deniz Kuvvetlerinden de Genelkurmay Başkanı çıkabilmelidir.

Kara Kuvvetlerinin incelendiği beşinci bölümde ise Kara Kuvvetlerinin tipik bir 1935 yılı Alman Kara Kuvvetleri modeline sahip olduğu söylenmektedir. Askerlerin eğitim seviyelerinin yetersiz olmasına rağmen morali yüksek, zeki ve iyi yetişmişlerdir. Kara Kuvvetlerindeki lider personel motorize birliğin öneminin farkındadır ve en kısa sürede bu dönüşümün sağlanması için sabırsızlanmaktadırlar. Ancak düşük eğitim seviyesi ve terminolojideki farklılıklar bu konuda yapılacak olan çalışmaların önündeki büyük engel olacaktır.

Savunma sanayi bulunmayan Türkiye silah ve teçhizatını alabildiği her yerden temin ettiği için belirli standartlığı sağlayamamıştır. Yenileşmede yapılacak olan ilk iş bu konuda birlikteliğin sağlanmasıdır, özellikle de topçu sınıfında.

Raportörlere göre Türk Kara Kuvvetleri'nin en önemli değeri, *“tüm yokluklara rağmen Türkiye için canını seve seve feda etmeye hazır gönüllü askerlerdir.”* Genlerinden gelen doğal askerlik kabiliyeti, Türklere savaş alanında olağanüstü bir dayanma gücü vermektedir.¹³⁷

Raporun devamında, Deniz Kuvvetlerinin de çok yetersiz olduğu ve malzemelerin menşeinin çeşitliliğinin burada da görüldüğü ve Amerikan, İngiliz, İtalyan, Alman, Fransız, Hollanda ve Rus menşeli gemi ve malzemeler ile eğitim ve bakım faaliyetleri icra etmenin çok güç olduğu söylenmektedir.

Hava Kuvvetlerinde de aynı sorunlar mevcuttur; eski ve kullanılamaz haldeki uçak ve malzemeler ile muhabere, lojistik ve eğitim konusunda, doğrudan yapılacak olan Amerikan yardımı olmadan bir gelişme kaydetmek mümkün değildir. 1934–1936 yıllarındaki ABD Hava Kuvvetleri ayarında bir yapıya sahip olan Türk Hava Kuvvetleri, uçaklarını uçurabilmektedir ancak ne malzeme olarak ne de eğitim seviyesi olarak muharebe edecek durumda değildir. Raportörlere göre, tüm bunlara rağmen Türkler mekanik bir millet olmasalar da iyi bir malzeme desteği ve eğitim ile mükemmel işler yaratabilecek kabiliyete sahiptirler. *Enerjileri, sadakatleri, fiziki dayanıklılıkları ve doğal zekaları*, Türklere her türlü eğitimi alabilecek olağanüstü bir

¹³⁷ Bir savaş halinde Türkiye'nin bir ay içerisinde yedekleri ile birlikte yaklaşık 1,500,000 eğitilmiş askerinin olacağı tahmin edilmektedir. **Aynı Mikrofilm.**

kabiliyet vermektedir.

Silahlı Kuvvetler değerlendirildikten sonra sekizinci bölümde ekonomik durumun incelemesi yapılmaktadır. Savaş yıllarında silâh altında tutulmak zorunda kalınan büyük bir silahlı kuvvet ile halen 600 bin kişiden oluşan askerin son iki yılda ülke ekonomisi üzerinde yarattığı etki ve bunun sonucunda halkın yaşadığı sefalet, ülkede huzursuzluk yaratmaktadır. Ancak mahsulde ve ihraç talebinde ani bir düşüş veya savunma harcamalarında ani bir artış olmadığı takdirde yakın zamanda Türkiye ekonomisinde bir kriz beklenmemektedir. Fakat silâh altında tutulmak zorunda kalınan çok sayıda insan gücünün üretimi kısıtladığı ve aşırı savunma harcamaları nedeniyle büyük çaplı ekonomik kalkınma projelerine başlanamadığı belirtilmektedir. Bütçe üzerindeki askeri harcamaların yükü azaltılmadan herhangi bir ekonomik kalkınma beklemek mümkün değildir. Bunlara rağmen halkın Sovyet-Komünist etkisi altına girmesine sebep olacak seviyede bir ekonomik rahatsızlığı bulunmamaktadır.

Bu incelemeler ışığında bir değerlendirme yapan İnceleme Heyeti, Türkiye'ye yapılacak olan yardımın ekonomik olmaktan ziyade askeri alanda yapılması kararına varmıştır.¹³⁸

Ancak ulaşım yollarının ve özellikle demiryollarının durumu bütün inceleme heyetini şaşkına çevirmiştir. Yapılması gereken en zaruri iyileştirmelerin bile maliyeti o kadar büyüktür ki, mevcut hazırlanan yardım programı içerisinde karşılanması mümkün gözükmemektedir.¹³⁹ Bunun için öncelikli hedef olarak, stratejik öneme sahip olan ve ekonomik kalkınmaya büyük katkıları olacak olan karayollarının iyileştirilmesi ele alınmıştır.

Raporun dokuzuncu bölümünde Silahlı Kuvvetler bu kez eğitim yönünden ele alınmaktadır. İlk olarak, daha önce İngilizler tarafından verilen eğitimin hem teknik hem de taktik unsurlar içermesine rağmen ABD'nin vereceği eğitimin sadece teknik sahada kalması gerektiği vurgulanmaktadır. Sadece yardım programı çerçevesinde gönderilen malzeme ve teçhizatın kullanımına yönelik bir eğitimin dışına çıkılmaması tavsiye olunmaktadır.

¹³⁸ Raporda Türk Hükümeti'nin talebinin de bu yönde olduğu vurgulanmıştır. **Aynı Mikrofilm.**

¹³⁹ Yardım programında ulaşım yollarının iyileştirilmesi maksadıyla zaten 5,000,000 \$ ayrılması öngörülmekteydi. Ancak incelemede bu rakamın çok yetersiz kalacağı görülmüştür. **Aynı Mikrofilm.**

Devamında ise eğiticilerin seçiminde dikkatli olunması gerektiği belirtildikten sonra bunlara, eğiticilerin Türkiye’de var oluş sebeplerinin Türkleri ve Türklerin yaşam tarzına eleştirmek olmadığı ve sadece istenen eğitimleri vermeleri gerektiğinin çok iyi anlatılması istenmektedir.

İngilizler tarafından halen sürdürülmekte olan eğitim desteğinin de devam ettirilmesi gerektiği gerekçeleri ile ortaya konulmaktadır. İlk olarak, yardım programı ile gelecek olan İngiliz mallarına yönelik eğitimlerin İngilizler tarafından verilebileceği vurgulanmaktadır. Daha sonra ise İngilizlerin uzun yıllardır Akdeniz’deki ticaret yollarının güvenliğini sağlamak amacıyla Türkiye ile yakın ilişkiler içinde olduğu belirtilmekte ve İngilizlerin buradaki mevcudiyetinin ABD’yi de güçlendireceği bildirilmektedir. Raporu göre, İngilizlerin Türkiye’ye vereceği her türlü yardım destek ve moral aynı zamanda ABD’nin güvenliğini de artıracaktır.¹⁴⁰

Gerekli analizler yapıldıktan sonra raporun 17. bölümünde “*tavsiyeler*” açıklanmaktadır: Genelkurmayın ve lojistik desteğin yapısında yenileştirme yapılması; Amerikan eğiticilerin Türkiye’de alınan araç ve gerecin ilk eğitimlerini vermesi; Türklerin ABD’deki okullarda eğitim almaları; İngilizlerin Türkiye’ye destek sağlama yönünde cesaretlendirilmesi; İngiliz ve ABD’li ekiplerin yan yana iyi bir işbirliği ile çalışması ancak kesinlikle aynı emir komuta çatısı altında olmaması; Amerikan gözetim ve denetiminin, malzemelerin artık Türkler tarafından kullanılabilirdiğinin görüldüğü ana kadar sürdürülmesi tavsiye olunmaktadır. Son tavsiye ise Türkiye’nin Dünya Bankası’ndan almaya hazırlandığı kredi talebine yöneliktir. Geliştirme ve yeniden yapılandırmak için kurulmuş olan Dünya Bankası’nın bir üyesi olan ABD’nin, Türkiye’nin kredi talebine karşı olumlu tutum takınması ve desteklemesi tavsiye edilmektedir. Ancak bu destekten önce kurulacak olan bir heyet tarafından ekonomi, endüstri ve tarım alanlarında detaylı bir inceleme yapılmasının gerekliliği de vurgulanmaktadır.¹⁴¹

İlk etapta tedariki ön görülen araç ve gerecin dökümü raporun eklerinde

¹⁴⁰ İngilizlerin Türkiye’ye yardıma devam etmesi istenmektedir ancak İngiliz ve ABD Çalışma gruplarının tek bir yönetim altında yan yana çalışmaması gerektiği de eklenmektedir. **Aynı Mikrofilm.**

¹⁴¹ **Aynı Mikrofilm.**

listelenmiştir.¹⁴² Buna göre, Kara Kuvvetleri için 48,500,000 \$, Hava Kuvvetleri için 26,750,000 \$ ve Deniz Kuvvetleri için 14,750,000 \$'lik bir pay ayrılmıştır. Kuvvet Komutanlıklarından bağımsız olarak *top ve mühimmatların* geliştirilmesi için 5,000,000 \$'lik bir bütçe ayrılmıştır. Kara yollarının bakım ve onarımı için ise arta kalan diğer 5,000,000 \$'lik bütçe öngörülmektedir.

Rapora göre, Kara Kuvvetleri'ne yapılacak olan 48,500,000 \$'lık yardım ile Kara Kuvvetlerinin savunma ateş desteği güçlendirilecek ve böylece büyük oranlarda asker mevcuduna olan ihtiyaç azalacaktır. Her ne kadar sağlanan bu araç gereç desteği Türk Kara Kuvvetleri'ni *modern bir mekanize* güç yapmayacaksa da bu yolda belirli bir aşamanın kat edilmesini sağlayacaktır. *Yapılan program daha sonra veya devamlı bir ABD desteği ihtiyacı doğurmayacak şekilde düzenlenmiştir.*¹⁴³ Hava ve Deniz Kuvvetlerine yapılan yardımın da amacı mevcut kuvvetlerin yetkinliğini ve muharebe etkinliğini artırmaktır.

Karayollarının bakım ve onarımındaki yıllık hedef ise 1.000 millik (1 mil=1.609m) yeni yol inşa etmek ve 5.000 millik stratejik öneme sahip yolun bakımını yapmaktır. Öncelik verilecek olan karayolları: İstanbul'dan Ankara ve Kayseri üzerinden Tarsus yolu, Kayseri'den Sivas ve Erzincan üzerinden Erzurum yolu ve Mersin'den Tarsus, İskenderun, Malatya ve Elazığ üzerinden Erzurum yollarıdır. Rapora göre bu ana arterleri oluşturan yollar, askeri olarak stratejik öneminin yanında ekonominin canlanması da sağlayacaktır.¹⁴⁴ Yol yapımında, silâhındaki askerler kullanılacağı için işçi maliyeti olmayacaktır. Ayrıca yapılması planlanan asfalt türü için gerekli olan kum ve çakıl gibi malzeme tüm yurt genelinde çok sayıda mevcuttur ve bu da maliyetleri azaltacaktır.¹⁴⁵

¹⁴² Türk Silahlı Kuvvetlerinin mevcut personel, araç ve gereç durumu raporun eklerinde teferruatlı olarak ortaya konmaktadır; eldeki serum mevcudunu da kapsayacak kadar detaylı bir çalışmadır. Kara, Hava ve Deniz Kuvvetleri ile diğer programlarla ilgili detaylı bilgi içeren rapor için bkz.: **Aynı Mikrofilm.**

¹⁴³ Bu konuda yapılmış olan kapsamlı bir çalışma için bkz.: Sezai Orkunt, **Türkiye-ABD Askeri İlişkileri**, Milliyet Yay., 1978.

¹⁴⁴ Raporda, tarımsal mahsulün %30'unun yetersiz ulaşım hatları nedeniyle kullanıma sokulamadığı tahmin edilmektedir. Bir çok yerli ve yabancı uzmana göre ekonomik kalkınmanın önündeki en öncelikli sorun ulaşım hatlarıdır. **Mikrofilm**, ROLL 3, July 15, 1947 (Secret).

¹⁴⁵ Bu eklerde Trabzon, Zonguldak ve Samsun gibi Karadeniz limanları ile İstanbul ve İzmir limanlarının da Rusların ilk hedefi olacağı düşünülerek yatırımların bunlardan ziyade Mersin, İskenderun, Antalya ve Silifke gibi Akdeniz limanlarına yapılması öngörülmektedir. Ancak Mersin ve İskenderun'un ulaşım hatlarının durumu bu iki limanında iyileştirilmesini zora sokacaktır. Karayolu

Top ve mühimmatların geliştirilmesi için ayrılan 5 milyon \$'lık bütçe ile her türlü hafif silah mühimmatını ve savaş stoklarını eritmeden eğitim yapılabilmesine imkân sağlayacak kadar topçu mühimmatını üretebilme kabiliyeti kazandırılacaktır.¹⁴⁶

Raporun eklerinde Türkiye'nin *genel ekonomik yapısı* da değerlendirilmektedir. Yardım programının, askeri harcamaları azaltarak bütçe üzerindeki yükü azaltacağı ve dolaylı yoldan halkın refah seviyesini artıracığı ve muhtemel Komünist etkisini ortadan kaldıracağı düşünülmektedir.

Devamında, halkının %85'i tarımsal alanda çalışan köylü bir toplum olan Türkiye'nin, endüstrisinin de %80'inin devlet yönetiminde olduğu belirtilmektedir.¹⁴⁷ Yurtiçindeki yerli sermaye yetersizdir veya devlet kontrolündeki endüstri ile mücadele edecek kadar güçlü değildir. Yurtdışı sermayenin ülkeye gelmesi için ise uygun şartlar yaratılmamıştır.¹⁴⁸

Bu raporla, bir yıllık 100 milyon \$'lık yardımın kullanım alanı ve çerçevesi belirlenmiş olmaktadır ve muhtemel problem sahalarına yönelik analizler yapılarak Türkiye'nin Sovyet saldırısı karşısında Amerikan ve İngiliz desteği gelene kadar dayanabilmesinin sağlanması hedeflendiği vurgulanmaktadır. Geliştirilecek olan bu dayanma gücü Türkiye üzerinde olumlu başka yan etkiler de yaratacaktır: Daha az askeri silâh altında tutacağı için, bütçe üzerindeki yük azalacak; geliştirilecek olan ulaşım yolları ile ticaret yolları kullanılmaya başlanacaktır ve bunlar da halkın refah seviyesini yükselterek Komünizme karşı direnci artıracaktır.

Yukarıda değerlendirdiğimiz *inceleme heyeti* adına hazırlanarak sunulan

ağları, yapısı, köprüler; demiryolları; limanlar vb. konularla ilgili detaylı bilgi için bkz.: **Aynı Mikrofilm.**

¹⁴⁶ Türkiye mühimmatın dışarıdan teminine karşı isteksizdir ve ithalinden daha külfetli dahi olsa yurt içi üretime katkı sağlanmasını talep etmişlerdir. Kırıkkale, Elmadağ, Ankara, Kayaş, İstanbul ve diğer şehirlerdeki askeri fabrikalara yönelik konularla ilgili detaylı bilgi içeren rapor için bkz.: **Aynı Mikrofilm.**

¹⁴⁷ Türkiye, her türlü kapitalin yabancıların elinde olduğu bir devlet yapısının yıkılmasından sonra kurulmuştur. Raporda, Kurtuluş Savaşının sona ermesiyle 1922'den itibaren devlet eliyle oluşturulmaya çalışılan sanayiinin, arzu edilmese de bir zaruret olarak kabul edildiği belirtilmektedir. **Aynı Mikrofilm.** 1908'i izleyen yıllarda müteşebbis bir grup yaratmayı hedefleyen "Milli İktisat" görüşü ile başlayan yerli ve milli burjuvazinin yetiştirilmesi çabaları savaş koşullarından dolayı gerçekleştirilememiştir ama aynı yönde çabalara 1922 yılından sonra da devam edilmiştir. Korkut Boratav, "*İktisat Tarihi (1908-1980)*", **Türkiye Tarihi-4**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 267-279.

¹⁴⁸ Bkz.: Boratav, *a.g.m.*, s. 267-279; **Atatürk'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi**, H.Ü. A.İ.İ.T.E., (Editör: Bahaeddin Yediyıldız), Ankara, 2002.

rapora ilave olarak Büyükelçilik tarafından aynı tarihte bir başka rapor daha gönderilmiştir.¹⁴⁹ Bu rapor söz konusu yardım programının ileriki yıllarda da sürdürülmesine yöneliktir. Rapor, yıllık 100 milyon \$'lık yardımın beş yıl boyunca sürdürülmesinin gerekliliğini gerekçeleri ile birlikte ortaya koymaktadır.

Rapora göre, Batı standartlarında bir silahlı kuvvet oluşturabilmek için Türkiye'nin 500 milyon \$'dan daha fazla bir kaynağa ihtiyacı vardır ve ABD tarafından sağlanacak bu para *ABD'nin ulusal hayat sigortası* kapsamında değerlendirilmelidir. Bu harcanan paranın ABD Silahlı Kuvvetleri için harcanmış olsa dünyanın karşı karşıya kaldığı Rus tehdidine karşı aynı etkiyi ve sonucu yaratamayacaktır. Türkiye silah ve teçhizatının modernizasyonu için bir yıllık yardım programına ilave bir yardım olmadan mevcut şartlar altında Silahlı Kuvvetlerinde bir azaltmaya gidemeyecektir. Ancak beş yıllık bir program ile Türk Silahlı Kuvvetleri'nde personel azaltmasına gidilebilecektir ve böylece terhis olan bu insan gücü tarıma ve endüstri alanlarına katılarak ekonomik kalkınma sağlanabilecektir. Mevcut yardım programına ilave bir program geliştirilemezse hazırlanan yardımın sağlayacağı katkılarda bir anlam taşımayacaktır.

Raporun devamında, Rus saldırısının ilk hedefinin Türkiye'yi dış destek gelmeden baştan aşağı kat etmek olduğu düşünülerek, Türkiye'nin Rus yayılmacılığına karşı ABD'nin ilk cephesini oluşturduğu belirtilmektedir. Türklerin, topraklarını korumak için ölmeye hazır, cesur, vatansever ve mükemmel birer asker olduğu belirtildikten sonra sağlanacak silah ve teçhizatla Ruslara karşı koyma güçlerinin daha da artacağı ve bu direnme ile kazanılacak zaman içerisinde ABD ve İngiliz güçlerinin müdahalesi mümkün olabileceği söylenmektedir. Direniş ile geçen her ay ABD'nin güvenliğini daha da artıracaktır.

Büyükelçiye göre, Türkiye dünya üzerinde Komünizm etkisi olmayan birkaç ülkeden biridir. Tarih boyunca 12 kez Ruslar tarafından toprakları işgal edilen Türk insanında nesilden nesile geçen Ruslardan ve Rusya'dan gelen her şeye karşı bir antipati vardır. Beş yıllık bir yardım ile hayat standartlarında sağlanacak gelişmeler, halkın Cumhuriyete ve Silahlı Kuvvetleri'ne duyduğu güveni de sevgiyi de artıracak

¹⁴⁹ **Microfilm**, ROLL 3, July 15, 1947 (Secret) (1750-A).

ve Komünizme karşı mevcut var olan direnci daha da güçlendirilecektir.¹⁵⁰

12 Temmuzda imzalanan anlaşma ve 15 Temmuzda sunulan raporun Türk basını üzerindeki yansımalarına yönelik 16 Temmuzda bir rapor daha hazırlanmıştır. Rapor, *Memleket*, *Tanin*, *Son Telgraf*, *Gece Postası* ve *La Republique* gazetelerinden derlediği kısa paragrafları aktarmaktadır ve özetle şu izlenim elde edilmiştir: “Bu antlaşma ABD ve Türkiye arasında dünya çapında öneme haiz olan yakın bir işbirliğinin temellerini atmıştır ve Türkiye’nin saygınlığına ve ulusal onurunu zedeleyici bir unsur içermemektedir. ABD’nin bu antlaşma ile hedeflediği başka art niyetleri olmadığına inanılmıştır.”¹⁵¹

Türkiye’deki olumlu hava, Amerikan Kongresinin antlaşmayı onaylamasında gecikmeler olacağı yönündeki gelen haberlerle korku ve endişeye dönüşmüştür. 18 Temmuz 1947’de Büyükelçi Wilson, ABD Dışişlerine çektiği telgrafta; “ABD dış siyasetinin en öncelikli konusu olarak algılanan Yunan-Türk Yardım Programının hayata geçirilmesinde meydana gelecek bir gecikme, Türk insanında, Ortadoğu’da ve hiç kuşkusuz Sovyetlerde ABD’nin bu konuda ne kadar ciddi olduğu hususunda kuşklar yaratacaktır. Bu da bizlerin bu coğrafyada barışı ve istikrarı koruma konusundaki etkimizi azaltacaktır.”¹⁵² diyerek Washington’u uyarmaktadır.

Bu dönemde, Amerikan yardımı ile ilgili Sovyet gazetelerinden *Kızıl Yıldız* (Red Star)’ın 25 Temmuz’daki ve *Kızıl Donanma* (Red Fleet)’nin 30 Temmuz’daki sayılarında çıkan iki yazı ABD Moskova Büyükelçiliği tarafından Ankara’daki Büyükelçiliğe iletilmektedir. Bu makalelerde; “...Bu yardımın ekonomik olmaktan ziyade askeri bir yardım olduğu; Türkiye’nin telekomünikasyon sistemine yönelik iyileştirmenin, Amerika’nın bu yöndeki tipik bir stratejisi olduğu; Ekonomik yardımlar kapsamında Türk ekonomisinin gümrük duvarlarının ortadan kaldırılarak sanayisinin korumasız kaldığı ve böylece Amerikan emperyalizmine adeta bir kalkan görevinin üstlenildiği; Türkiye’nin bağımsızlığını ve egemenliğini kaybettiği söylenmektedir.”¹⁵³

Bu bağlamda Moskova’dan gelen bir ikinci raporda da 22 Ağustos tarihli

¹⁵⁰ Aynı Mikrofilm.

¹⁵¹ Mikrofilm, ROLL 4, July 16, 1947 (Unclassified).

¹⁵² Mikrofilm, ROLL 4, July 18, 1947 (Secret).

¹⁵³ Mikrofilm, ROLL 4, August 2, 1947 (Unclassified).

Trud ve 23 Ağustos tarihli *Kızıl Yıldız* gazetelerinden makaleler aktarılmaktadır. Bu makalelerde aynı kapsamda yazılara devam edilmekte ve “Amerika’nın Yakınoğu Stratejisi ile ihraç mallarında büyük oranlarda artış sağlamıştır; *Atatürk döneminde dış etkilerden korunan Türk sanayinin* artık düzeni bozulmaktadır ve Türkiye bir nevi ABD’nin *ileri karakolu* olmuştur” türünden değerlendirmeler yer almaktadır.¹⁵⁴

Meclis onayı gerekli olmamasına rağmen tüm milletin rızasının bir göstergesi olarak 1 Eylül’de TBMM’de oybirliği ile kabul edilen yardım programının Hükümet tarafından olduğu kadar muhalefet tarafından da takdirle kabul edildiğinin bildirildiği bir rapor ile memleketteki genel hava yansıtılmaktadır. Yardım programı sadece Hükümet ve Silahlı Kuvvetler tarafından değil aynı zamanda tüm Türk Halkı tarafından da minnetle karşılanmıştır. Rapora göre bu yardım, Türk Halkı’na ve tüm diğer Yakın ve Ortadoğu halklarına ABD’nin *küçük devletlerin bağımsızlık ve egemenliğini korumak için destek olmaktadır* kararlılığının bir göstergesi olarak güven vermiştir.¹⁵⁵ Yapılacak olan bu yardımla Türk Silahlı Kuvvetleri, muhtemel bir Sovyet saldırısında dış destek gelene kadar dayanabilecek seviyeye getirilecektir ve bu program hiçbir şekilde ülke ekonomisine artı bir yük getirmemelidir.

Uygulamaya konan yardım programı kapsamında ilk gemi Ekim ayı sonlarında Türkiye’de olacaktır. Araç ve gerecin Türkiye’ye gelmesi en iyi ihtimalle 4–6 ay içinde gerçekleşebilecektir. Bunlara yönelik olarak alınacak olan eğitimlerde eklendiğinde birliklerin tam olarak motorize olması 9–12 ayı bulacaktır. Ancak Türkiye’nin daha kısa vadeli çözümlere ihtiyacı vardır. 29 Eylül’de Türk Dışişleri

¹⁵⁴ **Microfilm**, ROLL 4, August 26, 1947 (Unclassified).

¹⁵⁵ **Microfilm**, ROLL 4, September 13, 1947 (Confidential). *Ulus, Kudret, Memleket, Cumhuriyet* gazetelerinin yardımı alkışlayan yazıları ile *Tanin* gazetesi başyazarı H. C. Yalçın’ın Sovyet eleştirilerine cevap niteliğindeki yazısı TBMM’de anlaşmanın imzalanması sonrasındaki havayı yansıtması bakımından rapor olarak Amerika’ya bildirilmektedir. Bkz.: **Microfilm**, ROLL 4, September 3, 1947 (Unclassified). **Hüseyin Cahit Yalçın**: 1874 yılında doğan Hüseyin Cahit Yalçın Mekteb-i Mülkiye’den mezundur. Türkçe ve Fransızca öğretmenliği yapan H. C. Yalçın, 1900 yılında Tefik Fikret Servet-i Fünun dergisi’nden ayrılınca bu derginin yönetimini üstlenmiştir. II. Meşrutiyet’in ilanından sora Tanin’i çıkarmış ve daha sonra İttihat ve Terakki Partisinden Milletvekili olarak Meclis-i Mebusan başvekilliğine getirilmiştir. İstanbul’un işgal edilmesi üzerine İngilizlerce tutuklanıp Malta Adasına sürgüne yollanan Yalçın dönüşünde yeniden Tanin’i çıkarmıştır. Milli Mücadele sonrasında devrimlere ve kanunlara karşı çıktığı için İstiklal Mahkemesinde yargılanmış ve 1925’de Çorum’a sürgüne gönderilmiştir. 1938’de yeniden politikaya ve gazetecilik hayatına başlayan Yalçın 1939’da İstanbul, 1950’de de Kars’tan milletvekili seçilerek Meclis’e girmiştir. 1948 yılında *Ulus Gazetesi*’nde başyazarlık yaptı. Demokrat Parti yönetimine karşı bir yazısından dolayı mahkum oldu. Bir süre cezaevinde yattıktan sonra Cumhurbaşkanı tarafından bağışlandı. 1957 yılında öldü. <http://www.gulum.net/biyografi/bolumler.php?op=goster&id=1957>.

Bakanı tarafından görüşmeye çağrılan Amerikan Askeri Ataşesinin aktardığına göre; Dışişleri Bakanı bu görüşmede, ABD'den mali yardım yapmasını talep etmektedir. Dışişleri Bakanı, mevcut şartlarda meydana gelebilecek olan ekonomik ve mali bir krizin, halk üzerinde var olan rahatsızlığı daha da artmasından endişe etmektedir. Bunun önlenmesi için acilen askeri yardım dışında mali bir kaynağa ihtiyaç vardır.¹⁵⁶

Aralık ayı ortalarına gelindiğinde, Yunanistan'a yapılan yardımın ülkeye ulaştırılması ile Türkiye'ye ulaştırılması arasındaki farklı uygulamalar Türk kamuoyunda endişeler yaratmaya başlamıştır. Buna cevap, Ankara'ya yeni gelen ABD Askeri Delegasyonun Şefi General McBride'dan gelmiştir. 12 Aralık'ta bir basın toplantısı yapan General McBride, Yunanistan'a sağlanan yardım maddelerinin piyasadan kolayca temin edilebilecek olan tahıl, kıyafet ve kışlık battaniye gibi kalemlerden oluştuğunu ancak Türkiye'nin daha farklı ve özellikli malzeme talebi ve ihtiyacı sebebiyle temin edilmekte zorlanıldığını ayrıca Yunanistan'a yardımın 1 Şubat'ta başlamasına rağmen Türkiye için sürecin 1 Temmuz'da başladığını söyleyerek her şeyin yolunda ve normal seyrinde gittiğini belirtmiştir.¹⁵⁷

11 Aralık 1947 itibarı ile Türkiye'ye toplam üç gemi gelmiştir. Gemilerle, altı adet vinç, bir traktör, altı greyder, 252 sandık yedek parça, 10 adet skreyper (yol kazıyıcı), iki öğütücü, 15 traktör, alet edevat ile birlikte 20 tonluk iki treyler ve bir tonluk 20 treyler, 102 kutu muhabere malzemesi, 84 makinalı tüfek, 15 makinalı tüfek yuvası, dört yol greyderi ve 68 kutu yedek parça, 180 kutu radyo (muhabere) işletme malzemesi, 6 otomobil (yardım heyeti için), 1.333 karton mühimmat aktarılmıştır. Böylece 100 milyon \$'lık yardımın 87.187.500\$'lık kısmı tahsis edilmiş olmaktadır.¹⁵⁸

26 Şubat 1948 tarihli bir başka raporda ise bu güne kadar yapılan yardımın bir tablosu çıkarılmıştır. Beklenmedik harcamalar için kenara ayrılmış olan Ulaştırma Bakanlığı ait 1 milyon \$ dışında planlanan tüm kredi %95 oranında tahsis edilmiştir.¹⁵⁹

¹⁵⁶ **Microfilm**, ROLL 4, September 29, 1947 (Top Secret).

¹⁵⁷ **Microfilm**, ROLL 4, December 17, 1947 (Unclassified).

¹⁵⁸ **Microfilm**, ROLL 4, December 30, 1947.

¹⁵⁹ **Microfilm**, ROLL 4, February 26, 1948.

1948 yılı için planlanan program devam ederken 1949 yılına yönelik ihtiyaç tespitinin yapılmaya başlandığı görülmektedir. Daha önce, askeri yardımın yanında ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi maksadıyla başka kaynaklardan da ekonomik yardımlar talep edilmişti. Büyükelçilik tarafından detaylı planlama ve harcama dökümleri üzerine yapılacak çalışmanın sonuçları müteakiben gönderilecektir.¹⁶⁰

Büyükelçiliğin ilettiği bu taleplere cevap 10 Şubatta gelmiştir. Dışişleri Bakan Yardımcısı Marshall imzalı çok gizli belgede, Bakanlığın Türkiye ve Yunanistan'a yönelik yardım taleplerinin kısılması yönünde büyük bir baskı altında olduğu ve bu bağlamda Türkiye'ye yapılacak yardımın 78 milyon \$ olabileceği belirtiliyor. 40 milyon \$ Hava Kuvvetleri için, 26 milyon \$ Kara Kuvvetleri için, 8 milyon \$ Deniz Kuvvetleri için ve bir milyon \$ mühimmat için planlanmaktadır. Savaş stoku olarak talep edilen yardım kabul görmemiştir.¹⁶¹

ABD Dışişleri tarafından *1949 Yılı Yardım Programı* ile ilgili yukarıda belirtilen miktarlara uygun bir teklif mektubunun Kongre'ye iletiği 26 Şubat'ta Ankara'ya bildirilmektedir. Bu teklif mektubunda toplam 275 milyon \$'lık bir yardım öngörülmektedir. Bunun 200 milyon \$'ı Yunanistan için, 75 milyon \$'ı Türkiye içindir. Türkiye için yapılan 75 milyon \$'lık teklifin ise 36 milyon \$'ı Hava Kuvvetleri için, 29 milyon \$'ı Kara Kuvvetleri için (mühimmatlar için olan dahil) 10 milyon \$'ı Deniz Kuvvetleri içindir.¹⁶²

Bu raporda tahsis oranlarının kesinlikle ne basına ne de Yunan ve Türk yetkililerine sızdırılmaması gerektiği önemle vurgulanmaktadır. Hükümetlere sadece yardım teklif mektubunun Kongre'ye gönderildiğinin, miktar belirtilmeden bildirilmesi istenmiştir.

1948 yılı Yardım Programı, ABD'den gelen malzemeler oranında biraz yavaş da olsa planlandığı şekilde devam etmekte ve *aylık ilerleme raporları* ile her ay kaç öğrencinin ABD'ye gittiği, Türkiye'de hangi eğitimlerin verildiği, hangi malzemenin ne miktarlarda geldiği, Türkiye'deki ABD'li görevlilerin sayıları vb. Yardım

¹⁶⁰ 1949 Yılı için tavsiye edilen Yardım Programı: Kara Kuvvetleri için 30.000.000 \$, Hava Kuvvetleri için 46.500.000 \$, Deniz Kuvvetleri için 10.000.000 \$, Ulaştırma Bakanlığı için 7.500.000 \$, Mühimmat için 2.000.000 \$, Savaş Stoku için 15.000.000 \$ olmak üzere toplam 111.000.000 \$'dır. **Microfilm**, ROLL 4, January 31, 1948 (Top Secret).

¹⁶¹ **Microfilm**, ROLL 4, February 10, 1948 (Top Secret).

¹⁶² **Microfilm**, ROLL 4, February 26, 1948 (Top Secret).

Programı ile ilgili tüm ayrıntılar aktarılmaktadır.¹⁶³ Ayrıca raporlarda basının tepkisi de aktarılmaktadır. Mayıs ayı raporunda o ay içerisinde Türkiye'nin en büyük gazetesi olarak vurguladığı *Cumhuriyet* gazetesinde yardım faaliyetlerinin 37 kez haber olduğu ve 21 fotoğrafının basıldığı bildirilmektedir.¹⁶⁴

Mayıs ayı Aylık İlerleme Raporunda, 1950 sonrası hükümetlerinin öncelikli politikası olacak olan "Karayolu Politika"sının ilk izlerine rastlanmaktadır. Yardım programı kapsamında Türkiye'de Heyet Başkanı olarak bulunan ve ay sonunda yurduna dönecek olan ABD'li demiryolları uzmanı W. F. Kirk'in gazetelere verdiği beyanat 15 Mayıs'ta *Ulus* gazetesinde yayımlanmıştır.¹⁶⁵ Kirk bu beyanatında; Türkiye'deki demiryollarının ve demiryolu yönetimini iyi seviyede olduğunu belirttiikten sonra çiftliklerden, köylerden, üretim merkezlerinden kentlere ya da demiryollarına bağlantının sağlanması amacıyla iyi seviyede karayollarına ihtiyaç duyulacağını akıldan çıkarılmaması gerektiğini ifade etmiştir. Kirk'e göre Türkiye'de iyi seviyede karayolları bulunmamaktadır ve bir tarım ülkesi olan Türkiye'nin ekonomik gelişimi *karayolları* ile sağlanacaktır; ekonomik olarak demiryollarını besleyen karayolları inşa edilmeden yeni demiryolu yapımı uygun değildir. Otobanların inşa edilmesi ile demiryolunun terk edilmesini kastetmediğini belirten Kirk, tüketim merkezlerine ucuz ulaşımı sağlayan demiryollarının karayolları ile beslenmesi gerektiğini tekrar vurgulamıştır.¹⁶⁶

1948 yılı yardım programı yürütülürken, yukarıda değindiğimiz 1949 yılı planlamaları ile ilgili olarak da Kongre kararını vermiştir. Yunanistan ve Türkiye için yapılan toplam 275 milyon \$'lık teklif, kesintiye uğrayarak 225 milyon \$ olarak kabul edilmiştir. Bütçe şartları göz önünde bulunarak alındığı söylenen bu kararda iki ülke için ayrılan miktarların kesin olarak belli olmadığı ve bu kesintiye gidilirken 1948 yılı sonlarına doğru Yunanistan'da gerillaların artık yavaş yavaş zayıflayarak savaşın sona ereceğinin ve 1949 yılı ikinci yarısından itibaren burada yapılan harcamaların azalacağını öngörüldüğü söylenmektedir.¹⁶⁷

¹⁶³ Bkz.: **Microfilm**, ROLL 4, February 25, 1948 (Confidential); **Microfilm**, ROLL 5, June 1, 1948 (Confidential); **Microfilm**, ROLL 5, June 1, 1948 (Confidential).

¹⁶⁴ Bkz.: **Microfilm**, ROLL 5, June 1, 1948 (Confidential).

¹⁶⁵ Bkz.: **Ulus**, 15 Mayıs 1948.

¹⁶⁶ **Microfilm**, ROLL 5, June 1, 1948 (Confidential).

¹⁶⁷ **Microfilm**, ROLL 5, June 23, 1948 (Secret).

ABD tarafından Truman Doktrini kapsamında Türkiye ve Yunanistan'a yapılan yardımlara devam edilirken diğer bir yandan da Avrupa'nın yapılandırılmasına yönelik çalışmalar devam etmektedir.

Truman Doktrini sonuçları itibariyle, sadece Türkiye ve Yunanistan ile sınırlı değildir. Çünkü savaş sonrasında İngiltere'den Doğu Akdeniz'e kadar bütün Avrupa bir çöküntü içerisinde; Avrupa devletlerinin iktisadi ve siyasal yapıları, altı yıllık savaştan yıpranmış ve bozulmuş olarak çıkmıştır. Avrupa'daki bu durumun daha büyük sorunlara sebep olmaması ve Sovyetler Birliği'nin yayılmasını durdurabilmek için, Avrupa'nın iktisadi yönden kalkındırılması gerekmektedir.¹⁶⁸

Truman Doktrininin açıklanmasından 3 ay sonra 5 Haziran 1947'de ABD Dışişleri Bakanı General Marshall, Harvard Üniversitesi'nin açılış töreninde yaptığı konuşmada, "dünya ekonomisini restore etmek ve özgür kurumları desteklemek için Avrupa'nın kalkınmasına yardım edeceğini" açıklamıştır. Amaç, "saldırıya cesaret verecek sosyal ve kültürel şartları kökünden söküp atmak"tır.¹⁶⁹

Marshall Planının uygulanmasına yönelik olarak 12 Temmuz 1947'de ABD ile birlikte on altı Batı Avrupa devletinin yaptığı toplantı ile başlayan Avrupa'da birleşme çabaları 1948 yılı baharında meyvelerini vermeye başlamıştır. Bunun zorlayıcı etkenleri ise 1948 Şubatı'nda, Sovyetler Birliği tarafından gerçekleştirilen Prag Darbesi ve Berlin Buhranı olmuştur.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Avrupa'nın meydana çıkan iki kutup arasındaki belirsizliklere dayanacak gücü yoktur. Komünistler Fransa ve İtalya'da ikinci büyük parti konumundadır. Oluşturulmakta olan Federal Alman Cumhuriyetinde, tarafsızlık ile ulusal birlik arayışına girmek konusunda tartışmalar devam etmektedir. İngiltere ve ABD'nde savaş karşıtı gruplar sınırlandırma politikasına karşı seslerini yükseltmeye başlamışlardır. Kissinger, **a.g.e.**, s. 425.

¹⁶⁹ Aynı dönemde Foreign Affairs dergisinin 1947 Temmuz sayısında Amerika'nın savaş sonrası değişen düşüncelerinin tümünü bir araya getiren anonim bir yazı yayımlanmıştır. Daha sonra George F. Kennan tarafından yazıldığı belirlenen belge, bir kuşak boyunca sürecek olan **sınırlandırma** politikasının ana metnini oluşturmaktadır. Buna göre, Sovyet politikalarını alt etmenin yolu "ciddi bir sınırlandırma politikası ile Rusların barışsever ve istikrarlı bir dünyanın çıkarlarına saldırı işareti gösterdiği her yerde, değişmez bir karşı kuvvetle karşılarına dikilmektir. Bu metin içerisinde geçen şu öngörü ilginçtir: "...Politik bir araç olarak Komünist Partinin birliğini ve etkisini önleyecek bir şey olursa, Sovyet Rusya bir gecede en güçlü devletlerden birisi konumundan en zayıf devletlerden biri konumuna ve ulusal toplumlar içinde en acınacak hale düşecektir." Kissinger, **a.g.e.**, s. 434.

¹⁷⁰ On altı ülke, İngiltere, Fransa, Belçika, İtalya, Portekiz, İrlanda, Yunanistan, Türkiye, Hollanda, Lüksemburg, İsviçre, İzlanda, Avusturya, Norveç, Danimarka ve İsveç'tir. ABD'ne sunulmak üzere, "Onaltılar Konferansı"nda hazırlıkları tamamlanan "Avrupa İktisadi Kalkınma Programı" 1 Nisan 1948'de ABD Kongresi tarafından onaylanmıştır. 1952 yılına kadar sürecek olan Marshall Planı'nın kabulünden sonra 3 Nisan 1948'de "Onaltılar Programı"na dayanan Dış Yardım Kanunu da çıkartılmıştır. Bu kanunla bir yıldan bu yana Truman Doktrini çerçevesinde Türkiye ve Yunanistan'a yapılan yardımlar bu Dış Yardım Kanunu kapsamına alınarak sürdürülecektir. 16 Nisan 1948'de ise,

Stalin'in, Doğu Avrupa'daki komünist kontrolü artırma yoluna gitmesinin bir ürünü olan bu darbe, benzer bir durumun diğer herhangi bir Avrupa devletinde meydana gelmesini önlemek için ABD'nin ve Batı Avrupa demokrasilerinin birleşmesini sağlamıştır.¹⁷¹ Çekoslovakya'nın Sovyet etki alanı içine girmesine Batı'nın ilk tepkisi, Brüksel Paktı'dır.¹⁷²

Marshall Planı ve Truman Doktrini, Sovyetlerin Ortadoğu ve Avrupa'da girişmiş oldukları yayılma faaliyetlerine karşı ABD'nin almış olduğu ilk tedbirlerdir. Fakat 1948 Berlin Buhranı sonucu ABD, Sovyetlere karşı durdurma ve çevreleme siyasetine yani sınırlandırma politikasının takibine karar vermiştir.

ABD, Monroe Doktrini'nden beri Avrupa ile ittifaklara girmemiştir.¹⁷³ Ancak Avrupa'daki gelişmeler ciddi ve tehlikeli bir hal almıştır. Batı Avrupa Birliği'nin kuruluşunun hemen arkasından Sovyetlerin Berlin Buhranı'nı çıkarmaları Batı'ya karşı açıkça bir meydan okumadır. Bu sıkıntılı duruma çözüm, ABD Senatosu üyelerinden Senatör Arthur H. Vandenberg tarafından ortaya konan bir yasa tasarısı ile bulunmuştur. Vandenberg, Nisan 1948'de Senatoya sunduğu karar tasarısında, ABD Cumhurbaşkanı'na, ABD'nin güvenliğini ilgilendiren durumlarda karşılıklı yardıma dayanan, "bölgesel ve diğer ortak anlaşmalara" katılma yetkisinin verilmesini istemektedir.¹⁷⁴ "11 Haziran'da ABD Kongresi, barış zamanında ve Amerika kıtası dışında da olsa, ABD'nin milli güvenliğini ilgilendiren bölgesel ve diğer ortak anlaşmalara katılmak için ABD Hükümeti'ne yetki vermiştir. İşte bu

"Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı" kurulmuştur. Bu örgütün amacı, üyelerinin iktisadi işbirliği yoluyla, Avrupa sağlıklı bir ekonomik yapıya ulaşmaktır. Bkz.: Andre Ribard, **İnsanlığın Tarihi**, Say Yay., İstanbul, 1983, s. 616.

¹⁷¹ Kissinger, **a.g.e.**, s. 438.

¹⁷² 17 Mart 1948'de Belçika, Fransa, Lüksemburg, Hollanda ve İngiltere tarafından Brüksel'de imzalanan anlaşma ile taraflar, ortak bir savunma sistemi kurmayı, iktisadi ve kültürel ilişkilerini güçlendirmeyi kararlaştırmışlardır. İmzalanan Brüksel Antlaşması'nın 4. maddesine göre, taraflardan biri "Avrupa'da silahlı bir saldırıya uğradığı takdirde" antlaşmaya taraf diğer devletler, ellerindeki askeri ve öteki tüm olanaklarıyla saldırıya uğrayana yardım edeceklerdir. Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı (Türkiye'nin katılımı 13 Temmuz 1948), daha geniş bir işbirliğinin sağlanması için Örgüte Avrupa dışından Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'nın da katılımıyla, 14 Aralık 1960'da yapılan yeni bir antlaşma ile yerini "Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD)"ne bıraktı. Daha geniş bilgi için bkz.: Çalış, **a.g.e.**

¹⁷³ NATO, Amerikan tarihinde barış zamanında yapılan ilk askeri ittifak antlaşmasıdır. Bu yapılanma ile ABD tarafından "güç dengesi" politikasının terk edilerek "kuvvet üstünlüğü"ne dayanan yeni bir politikanın izleneceği ortaya konulmaktadır. Kissinger, **a.g.e.**, s. 439.

¹⁷⁴ Oral Sander, **Siyasi Tarih-Birinci Dünya Savaşının Sonundan 1980'e Kadar**, İmge Kitapevi, Ankara, 1989, s. 212.

karar askeri bir paktın ilk habercisidir.”¹⁷⁵

Avrupa ve ABD cephelerinde bu gelişmeler yaşanırken ABD Türk Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur ABD Dışişleri Bakanı Marshall ile görüşme talebinde bulunmuştur. Bu talep neticesinde 11 Mayıs'ta gerçekleştirilen görüşme ile ilgili hazırlanan bir rapor, çok gizli olarak Türkiye dahil bölgedeki ABD dış temsilciliklerine bildirilmiştir.¹⁷⁶ Rapora göre Baydur, ABD Dışişleri Bakanı Marshall'dan, ABD'nin, herhangi bir saldırıya karşı Batı Avrupa devletlerine vereceği garantinin, Türkiye'yi de kapsamamasını talep etmiştir. Bu talebini dile getirirken; Türkiye'yi kapsamayan bir garantinin öncelikle Sovyetler tarafından ABD'nin Türkiye'den desteğini çektiği yönünde anlaşılabilmesi daha sonra ise Türkiye içerisinde mevcut belli bir kesimin, Türkiye'nin Sovyetler karşısında dayanma gücü olmadığı yönündeki savlarını güçlendireceğini iddia etmiştir.

ABD Dışişleri Bakanı Marshall ise bu iddiaları, dünya üzerinde kendilerinden yardım ve savunma garantisi talep eden çok sayıda devlet olduğunu ve bunların hepsinin değerlendirildiğini ancak daha hiçbir devlete herhangi bir yanıt verilmediğini söyleyerek cevaplandırmıştır. Devamında, daha Avrupa yardım yapılmadan 1948 yılında Yunanistan'a ve Türkiye'ye yapılanların ABD'nin önceliği hangi ülkelere verdiğinin iyi bir kanıt olduğunu belirtmiştir. ABD'nin izlediği politikalarla Türkiye'ye olan desteğini gösterdiğine inandığını söyleyen Marshall, ABD gibi demokratik ülkelerde hesap verilmesi gereken Kongre ve basın gibi baskı grupları nedeniyle ne kadar mantıklı da gelse bazen fikirlerin uygulanmasının mümkün olamadığı söylenmiştir.

Rapora göre, Marshall Türk Büyükelçisi'nin ziyaretinin asıl amacının *Avrupa İktisadi Kalkınma Programı* ile ilgili olacağını düşündüğünü söylemesi üzerine Baydur, böyle önemli ve karmaşık bir konu ile Marshall'ın o an için zamanını almak istemediğini belirttikten sonra kısaca “Hem Türk Halkının hem de Hükümetinin Avrupa İktisadi Kalkınma Programı içerisinde Türkiye'ye yapılan tahsis konusunda tam bir hayal kırıklığı yaşadığını” söylemiştir.¹⁷⁷ Devamında Baydur, Program için

¹⁷⁵ Ribard, a.g.e, s. 616.

¹⁷⁶ **Microfilm**, ROLL 5, May 11, 1948 (Top Secret).

¹⁷⁷ İktisadi İşbirliği Konferansına katılmış olan Türkiye, hazırlamış olduğu kalkınma programı için 615 milyon dolar dış yardıma ihtiyacı olduğunu bildirmiştir. Ancak bu talep ABD'li uzmanlar

araştırma ve planlama yapan ABD’li yetkililerinin, *Dünya barışını korunmada Türkiye’nin ne kadar önemli bir yeri olduğunu değerlendirmeye katmadıkları için Türkiye için bu kadar düşük bir miktar belirlediklerini iddia etmiştir.*

Bu iddialarla ilgili olarak Marshall’ın, Avrupa İktisadi Kalkınma Programı’nın Dışişleri Bakanlığı dışında Ekonomik İşbirliği İdaresi (ECA) tarafından yürütüldüğünü belirterek ancak yine de bu konuda neler yapılabileceğinin araştırılacağını eklediği bildirilmektedir.¹⁷⁸

Bu görüşmeden bir hafta sonra gönderilen başka bir raporda, Baydur’un Marshall ile yaptığı görüşme sonrasında Dışişlerini terk etmeden önce Marshall’ın “daha hiçbir ülkeye böyle bir garantinin verilmediği” yönündeki ifadesini doğrulamak amacıyla araştırma yaptığı ve bu esnada Fransa Büyükelçisi ile karşılaşarak onun ağzını aradığı aktarılmaktadır. Toplantıya iştirak eden ADB Dışişleri Yakındoğu ve Afrika Dairesi Başkanı Loy W. Henderson’la toplantı sonrası bir kez daha karşılaşan Baydur, ABD Senato üyelerinden Senatör Arthur H. Vandenberg’in gazetelerde çıkan yasa tasarısının Batı Avrupa Ülkelerine verilecek olan garanti ile ilgisini sormuştur. L.W. Henderson ise bunun bir garanti olmadığını ancak kabul edildiği takdirde yürütme erkine, ABD’nin güvenliğini ilgilendiren ve karşılıklı yardıma dayanan, “bölgesel ve diğer ortak anlaşmalara” katılma yetkisi verilmesini öngördüğünü söylemiştir.¹⁷⁹

Baydur’un yaptığı görüşmelerle ilgili Ankara’ya bilgilendirmesi üzerine Dışişleri Bakanı N. Sadak 18 Mayıs’ta ABD Büyükelçisi ile görüşmüştür. Bu görüşme ile ilgili Büyükelçilik raporunda, Sadak’ın, Baydur’un ABD’den aktardığı haberlerden duyduğu memnuniyeti Büyükelçi Wilson’a bildirdiği ve gelişmelerle ilgili görüş alışverişi yapıldığı bildirilmektedir.¹⁸⁰

tarafından Marshall Planının milli kalkınma programları için değil savaşın hasarlarını gidermek amacıyla oluşturulduğu gerekçesiyle kabul edilmemiştir. Detaylı bilgi için bkz.: Mehmet Gönübol-Halûk Ülman, “*Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı (1945-1965)*”, **A.Ü.S.B.F. Dergisi**, C-21, Mart-1966, No: 1, s. 155.

¹⁷⁸ Marshall Planı kalkınma programına giren memleketler için kurulmuş bir teşkilât. Merkezi Paris’te olan bu teşkilât 1948 yılında kurulmuştur. On altı devletin (Avusturya, Belçika, Danimarka, Fransa, Yunanistan, İzlanda, İtalya, Lüksembourg, Hollanda, Norveç, Portekiz, İsveç, İsviçre, Türkiye, İngiltere) katıldığı bu birliğin amacı Avrupa’ya kalkındırma programı adı altında yardım alan devletlerin ekonomik davranışlarında bir işbirliği sağlamaktır. Detaylı bilgi için bkz.: Çalış, **a.g.e.**, s. 115.

¹⁷⁹ **Microfilm**, ROLL 5, May 18, 1948 (Top Secret).

¹⁸⁰ **Microfilm**, ROLL 5, May 20, 1948 (Secret).

Devam eden raporlardan da anlaşıldığı üzere Türkiye, Vandenberg'in yasa tasarısının kapsamı konusunda merak ve endişe içindedir. Dışişleri Bakanı Sadak, Büyükelçi Wilson ile Temmuz ayı başında bir kez daha görüşerek, ABD Dışişlerinin kabul edilen Vandenberg Yasa Tasarısı sonucu yürütülen girişimlere değinmiş ve Batı Avrupa kadar Ortadoğu'nun da tehdit altında olduğunu vurgulayarak oluşturulacak olan *bölgesel askeri güvenlik paktında* Türkiye'nin bir şekilde yer almasının gerekliliğini belirtmiştir.¹⁸¹ Sadak'a göre, Türkiye, Yunanistan ve Arap devletleri ile oluşturulacak olan muhtemel bir bölgesel güvenlik anlaşması Filistin sorunundan dolayı hayata geçirilememiştir. Türkiye'nin Yunanistan ve İran ile oluşturacağı bölgesel güvenlik anlaşması ise iki ülkenin de Türkiye'nin güvenliğini artırma yönünde bir katkısı olamayacağı için muteber değildir. Aksine Türkiye'ye sorumluluklar yükleyecektir. Türkiye, Yunanistan ve İtalya'yı kapsayan bir düzenleme ise İtalya'nın tekrar büyük bir güç olma gayretleri ve oluşturulacak olan grubun patron rolünü üstlenmek isteyecek olmasından dolayı uygulanabilir gözükmemektedir. Sadak'ın bu değerlendirmelerinden Büyükelçi, Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik oluşturulacak olan bölgesel bir güvenlik anlaşmasında şimdilik yer almayacağını anlaşıldığını iletmektedir. Büyükelçiye göre sorun şudur: "Vandenberg planı kapsamında ABD'nin Batı Avrupa'ya yönelik yapılandırmaya çalıştığı bölgesel güvenlik teşkilatına Türkiye nasıl dahil edilebilir?"

Rapora göre Türkiye'nin yeni ABD Büyükelçisi F. Cemal Erkin'in Washington'daki ilk ve en önemli işi bu olacaktır.¹⁸²

Nihayet yapılan girişimler sonucunda ABD'li yetkililer Türkiye'nin ekonomik kalkınması için dış yardımın gerekliliğine inandırılmışlar ve Türkiye'nin Marshall Planı kapsamına dahil edilmesine karar verilmiştir. Bunun üzerine 4 Temmuz 1948 tarihinde iki ülke arasında ekonomik işbirliği antlaşması imzalanmıştır.¹⁸³

Bu dönemde atılan adımlarda, NATO'nun oluşumunun başlangıcını ve 1950'li yılların ortalarında Türkiye tarafından oluşturulacak olan *Balkan İttifakı* ve

¹⁸¹ **Microfilm**, ROLL 5, July 6, 1948 (Secret).

¹⁸² Detaylı bilgi için bkz.: Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl Vaşington Büyükelçiliği**, C-II, TTK, Ankara, 1992.

¹⁸³ Sarınoy, **a.g.e.**, s. 84.

*Bağdat Paktı'nın izleri görülmektedir.*¹⁸⁴

ABD ile Türkiye arasında gelişmekte olan ve ileride bir ittifaka dönüşecek olan bu ilişkilerin diğer bir yüzü ise Beyrut'tan gelen bir raporda ilginç tespitlerle aktarılmaktadır.¹⁸⁵ ABD Dışişlerinin Beyrut temsilcisi tarafından hazırlanan rapor, Türk kökenli bir Suriye vatandaşının Türkiye'ye yaptığı bir seyahat sonrası görüşlerini aktarmaktadır. Raportör tarafından her iki ülkede de güçlü bağlantıları olduğu ve “parlak” birisi olarak tanıtılan bu kişiye göre Türk Halkı, ABD'nin bir kolonisi haline dönüşmekten ve “genç, sonradan görme ve çoğu Yahudi olan” Amerikalıların Türkiye'ye bir “uşak” gibi davranmasından aşırı rahatsızdır. Ayrıca Türk Halkı, İnönü'den de aşırı derecede hoşnutsuzdur; özellikle de haksız servet edinen eski şehzadelerin yerini alan “Şefzade” akrabaları nedeniyle. Bu kişinin diğer bir tespiti ise tüm dikkatlerin komünizme çevirmiş olmasına rağmen işçi sınıfı olmayan Türkiye'de komünizmin hayat bulmasının mümkün olmayacağı ve Türk Halkındaki bu rahatsızlıkların yakın zamanda Türkiye-ABD ilişkilerinde ciddi problemler yaratacağıdır.

Raportör, bu bilgilerin güç odaklarının yönlendirilmesinde faydalı olacağını değerlendirerek Dışişlerine gönderildiğini ekleyerek raporunu tamamlamaktadır.

Rutin gelişmeleri kaydeden Ağustos ayı aylık raporunda tek satırlık ilginç bir bilgi vardır: “İlk kez İsrail bayrağı taşıyan bir gemi Türk karasularına girerek 1 Ağustos 1948'de İstanbul'a ulaşmıştır.” Hiçbir yorum yapılmadan verilen bu bilgi Filistin sorununda Türkiye'nin izleyeceği politikaların başlangıcı niteliğindedir.¹⁸⁶

Yardım Programı Ağustos ayı aylık raporu ise yürütülmekte olan kurslar ve diğer faaliyetlerle ilgili istatistikî bilgiler yer almaktadır.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Balkan İttifakı ve Bağdat Paktı için bkz.: Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s. 517-529; Uçarol, **a.g.e.**, s. 583-588.

¹⁸⁵ **Microfilm**, ROLL 5, July 9, 1948.

¹⁸⁶ **Microfilm**, ROLL 5, August 31, 1948 (Restricted). Filistin Sorunu ile ilgili detaylı bilgi için bkz.: İrfan C. Acar, **Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu**, TTK Yayınları, Ankara, 1989.

¹⁸⁷ **Microfilm**, ROLL 6, September 1, 1948 (Restricted). Söz konusu Yardım Programı aylık raporları incelendiğinde, Silahlı Kuvvetlerdeki özellikle de Hava Kuvvetlerindeki meydana gelen değişikliklerin temellerine ulaşılabilecektir. Örneğin, Eskişehir'de ilk fizyolojik eğitim merkezinin kurulması, Ankara Etlik'teki Ana Depo Fabrikasının geliştirilmesi, Gölçük limanının geliştirilmesi, tek bir çatı altında askeri ve sivil meteoroloji birimlerinin oluşturulması, vb... Ayrıca kaç personelin ne tür kurslara katıldığı, bu kursların günümüz şartlarındaki varlığı ve bu eğitimlerin her iki tarafa da neler kazandırdığı veya kaybettirdiğinin bir değerlendirmesinin de söz konusu belgeler incelenerek yapılabileceği görülmüştür.

Yukarıda da değinildiği gibi 1949 yılı için öngörülen yardımın boyutu hala netleşmemiştir. Bu bağlamda gelen bir rapor Yunanistan ve Türkiye için tahsis edilen toplam 225 milyon \$'ın paylaşımının Yunanistan'daki çatışmaların durumunun netleşmesine kadar ertelendiğini ancak Türkiye için ilk altı aya yönelik 25.320.000 \$ tahsis edilmesinin uygun olacağı değerlendirilmektedir.¹⁸⁸ Bu tahsisin yılın ikinci yarısı için bir kıstas olarak alınmaması gerektiğini vurgulanmaktadır. O dönem için şartlar değerlendirilerek tekrar karar verilecektir.

Bir hafta sonra gelen bir başka raporda ise ilk altı aya yönelik tahsis edilen miktarın yetersiz kalması durumunda ilave tahsis için teklifler yapılabileceği ve bu tekliflerin Yunanistan'daki mücadeleyi tehlikeye düşürmeyecek oranlarda karşılanabileceği ifade edilmiştir.¹⁸⁹

Devam eden yardım programı ile ilgili olarak 25 Eylül tarihli *NY Times*'da bir makale yayımlanmıştır. Makalede, son dönemde artan uçak arızaları gibi bazı olaylar neticesinde Amerikan Yardımı kapsamında gelen malzemelerin durumlarının iyi olmadığı yönünde bir görüş oluşmaya başladığı; Amerikalıların "Türklerin teknik konuları anlamaktan yoksun olduğu"nu iddia ettikleri ve Türk ve ABD'li yetkililer arasındaki görüş farklılıklarının arttığı ifade edilmektedir. ABD Dışişleri, yayınlanan makaleye atfen Büyükelçiliğe bir yazı yazmıştır. Yazıda, bu makalede belirtildiği gibi eğer Türkiye ABD Yardım Programı kapsamında kullanamayacağı ve idame ettiremeyeceği malzemeleri temin ediyorsa bunun ABD Halkı ve Kongresi üzerinde olumsuz etkileri olabileceği belirtilerek, bu yönde gerekli incelemelerin yapılması istenmektedir.¹⁹⁰ Bu üstü kapalı bir ikazdır.

Büyükelçiliğin cevabi yazısında, Türk otoriteleri ile sorunları olan ve mevcut Hükümete husumeti bulunan Aslan Humbaracı'nın Yardım Programı ile ilgili saptırılmış haber yapma konusunda daha önceden de sabıkları olduğunu belirterek, söylediklerinin dikkate alınmaması gerektiği ve Türkiye'de Yardım Programına karşı herhangi bir muhalefetin olmadığı bildirilmektedir.¹⁹¹

¹⁸⁸ Bu rakamın Kara Kuvvetleri için 13.500.000 \$; Deniz Kuvvetleri için, 3.395.000 \$; Hava Kuvvetleri için, 8.425.000 \$ olarak paylaşılması öngörülmektedir. **Microfilm**, ROLL 6, September 8, 1948 (Secret).

¹⁸⁹ **Microfilm**, ROLL 6, September 15, 1948 (Secret).

¹⁹⁰ **Microfilm**, ROLL 6, September 28, 1948 (Confidential).

¹⁹¹ **Microfilm**, ROLL 6, October 1, 1948 (Confidential). Söz konusu makale *NY Times*'in ve

Cevabi yazının devamında, Türkiye'deki teknik bilgi yetersizliğinin farkında olduğu ve bu yüzden de çok sayıda eğitimin öngörüldüğü ve sürdürüldüğü belirtildikten sonra ilave bir tedbire gerek olmadığı söylenmektedir. Sadece, malzemelerin idamesi için Türk Silahlı Kuvvetleri bakım sisteminde bulunmayan ilave bir miktar ekipmana ihtiyaç duyulabileceği ifade edilmektedir.

Büyükelçiliğe göre Yardım Programı arzulanığı şekilde yürümektedir ve daha şimdiden standartlarda gözle görülür bir yükselme olmuştur.

Türk Kara Kuvvetleri'nin rutin tatbikatlarından birisi 6 Ekim'de icra edilmiştir ve bu tatbikatta Yardım Programı kapsamında eğitilmiş personel tarafından yine Yardım Programıyla temin edilen malzemeler büyük bir beceri ile kullanılmıştır.¹⁹² *Cumhuriyet*, *Ulus* ve *Hergün* gazeteleri *NY Times*'ta çıkan makaleyi şiddetle eleştirerek icra edilen bu tatbikatın tüm eleştirilere bir cevap olduğunu yazmaktadır.¹⁹³

Truman Doktrini kapsamında 1947 yılı Ekim ayında başlatılmış olan yardım programının birinci yılının sonunda detaylı bir rapor hazırlanmıştır. Her görev grubu için ayrı ayrı yapılan değerlendirme genel olarak *hedef, malzeme, eğitim, karşılaşılan güçlükler, ekonomik etkiler ve sonuçtan* oluşmaktadır.¹⁹⁴

Yapılan değerlendirmede, Eylül sonu itibari ile Kara Kuvvetlerine, malzeme olarak 50 bin ton ağırlığında araç gereç, Hava Kuvvetlerine 13.253 ton ağırlığında araç gereç ve ekipman takviyesi yapılmıştır. Hava Kuvvetlerine yapılan yardımın %81'ini uçaklar ve hava meydanlarını onarmak için kullanılan büyük onarım makineleri oluşturmaktadır. Deniz Kuvvetlerine ise ABD'ye ait 11 savaş gemisi ve 4 denizaltı verilmiştir. Bu, Deniz Kuvvetleri filosunda önemli bir artış yapmıştır.

Karayolları Yardım Programı ile de 4,500 ton ağırlığında yol inşa araç gereci temin edilmiştir. Toplam 22 bin km uzunluğunda olan Türk karayolları ağının %5'lik bir kısmını oluşturan 1,134 km'lik bir bölümün yardım programıyla iyileştirilmesi hedeflenmektedir. Bir yılın sonunda 100 km'lik yol trafiğe açılmıştır.

Kara Kuvvetlerinin eğitiminde öncelikle teknik personelin yetiştirilmesi

Chicago Tribune'in Türkiye temsilcisi olan Aslan Humbaracı tarafından kaleme alınmıştır.

¹⁹² **Microfilm**, ROLL 6, October 19, 1948 (Unclassified).

¹⁹³ Bkz.: 6 Ekim 1948 *Cumhuriyet*, 9 Ekim 1948 *Ulus*, 7 Ekim 1948 *Hergün*.

¹⁹⁴ **Microfilm**, ROLL 6, October 21, 1948 (Confidential).

hedeflenmiş ve bu süreçte 2,500 subay ve diğer kademelerde personelin eğitimi tamamlanmış ve 1,062 personelin eğitimine devam edilmektedir. Bunlardan 103 subay ABD'deki okullarda eğitime gönderilmiş ve Ekim başına kadar 57'si yurda dönerek Genelkurmay tarafından eğitici personel olarak görevlendirilmişlerdir. 1948-1949 yılı programında ise daha çok *muharebe sahasına ait modern taktiklere* ve *Amerikan uygulama usullerine* yönelik eğitim planlanmaktadır. Yardım Programının amacına ulaşabilmesi için Türk Kara Kuvvetlerinin temin ettiği yeni tip araç gereci etkin olarak kullanabilecek bir seviyeye ulaşması gerekmektedir ve bunun için de eğitimler birkaç yıl daha sürdürülmelidir.

Hava Kuvvetlerine verilen elliden fazla kurs ile personele Yardım Programı kapsamında temin edilen araç gerecin işletilmesi ve bakım onarımının öğretilmesi hedeflenmiştir. Bu kurslarda, uçak bakım, uçuş eğitimi, muhabere, lojistik, muharebe usulleri, hava alanı inşası ve onarımı, meteoroloji, itfaiye faaliyetleri ve havacılık tıbbi gibi bir uçuşun yapılabilmesi için gerekli tüm dallarda eğitim verilmiştir. Buna ilaveten ABD'ye gönderilen 50 personelin 45'i hala ABD'de eğitimlerine devam etmektedir. 19 personel, Almanya'daki ABD Kara Kuvvetleri Mühendislik Okulunda ağır iş makinelerinin bakım ve işletme eğitimini alarak Temmuz ayında ülkeye dönmüştür.

Deniz Kuvvetlerinin temin ettiği 11 geminin mürettebatı 54 subay ve 284 diğer personel ile 4 denizaltının mürettebatı 16 subay ve 32 diğer kritik personel ABD'de eğitildikten sonra gemilerle yurda dönmüşlerdir. Bunlara ilave olarak 77 subay teknik eğitim için ABD'ye gönderilmiş olup 44'ü eğitimini tamamlayarak geri dönmüştür.

Karayolları personelinin eğitiminde ilk olarak, yol inşa ve idamesinde kullanılacak olan iş makineleri kullanıcılarının eğitilmesine çalışılmıştır. Bu kapsamda 380 operatör yetiştirilmiştir. Geleceğin karayolları ekibinin nüvesini oluşturacak olan söz konusu personel halen arazide bilfiil çalışarak eğitimlerini pekiştirmektedirler.

Karşılaşılan problemlerde ise; Türk Genelkurmay Başkanlığı'nın hantal yapısı gösterilmiş ve daha verimli çalışabileceği bir şekilde yeniden yapılandırılmasının gerekliliği belirtilmiştir. Bu bağlamda en önemli sorununun aşırı merkeziyetçi yapı olduğu ve buna çözüm olarak da Amerikan tarzı bir yapının

oluşturulması ve Amerikan usullerinin uygulanmasının tavsiye edildiği bildirilmektedir.

Yardım Programı kapsamında Hava Kuvvetlerinin yeniden yapılandırılması için yapılan teklif Hükümet tarafından kabul edilmesine rağmen o güne kadar hayata geçirilmemiştir.

Hava Kuvvetlerinde karşılaşılan en büyük problem ise teknik personel yetersizliğidir. Mevcut personel yeterli teknik bilgiye sahip değildir ancak istekli ve eğitime yatkındırlar.

Personel sıkıntısının yanında diğer bir sorun ise hava meydanlarının durumudur. Bir çok meydanın II. Dünya Savaşı sırasında İngiltere tarafından bakım ve onarımı yapılmış olmasına rağmen kullanılabilir hava alanı sayısı kritik seviyededir. Hava Kuvvetlerinin ihtiyaçlarını karşılamaktan çok uzak olan bu meydanlarda ışıklandırma, yağ-yakıt deposu vb. donanım ve tesis eksiklikleri mevcuttur. Hava Kuvvetlerine, bunlardan bazılarının terk edilmesi ve seçilen bazı meydanların ise diğerlerinden ayrılarak 1. sınıf hava meydanı standartlarına ulaştırılması tavsiye edilmiş ve Genelkurmay tarafından 15 meydan seçilerek 5 yıllık periyot içerisinde belirtilen standartlara ulaştırılması hedeflenmiştir.

Ayrıca yardım programıyla artan uçak sayısı, ilave meydan ihtiyacı da doğurmuştur. Yardım Programı içinde hava meydanı inşası yer almamasına rağmen Hava Kuvvetleri 1949 yılı için (Yardım Programı bütçesi bilinmemesine rağmen) yeni meydan inşası planlamaktadır.

Diğer bir sorun ise yağ ve yakıt sıkıntısıdır. Petrole bağlı olarak yaşanan bu sıkıntı, bütün grupların ortak sorunudur.

Karayollarında karşılaşılan sorun da diğer gruplarla benzerlik göstermektedir. Bürokratik ve karmaşık organizasyon yapısı gereği istenilen kararlar bir türlü alınamamakta ve ortaya bir karayolları politikası konulamamaktadır. Buna yönelik Karayolları Çalışma Grubu tarafından taslak olarak hazırlanan ve *Karayollarına özerklik sağlayan* yeni bir Türk Karayolları Yasası, Kasım ayında Meclis'in onayına sunulacaktır.

Karayollarının mevcut hali, içler acısı bir durumdadır. Karayollarına geçmiş yıllarda yapılan onca masrafa ve elindeki birçok kabiliyetli mühendise rağmen, yetersiz araç gereç ve modern teknik bilgi yetersizliği nedeniyle istenen sonuçlar elde

edilememiştir. Eski metotlarla yol inşası hem maliyetleri artırmakta hem de yüksek maliyete rağmen istenen sonuçlar elde edilememektedir.

Türk Silahlı Kuvvetlerinin daha mobil bir yapıya girdiği bir ortamda karayolu ihtiyacı da buna bağlı olarak artmaktadır. Yardım Programıyla temin edilen malzeme, Türkiye'nin ihtiyacı içinde çok küçük bir oranı oluşturmaktadır. İhtiyacın karşılanabilmesi için daha çok malzemeye gereksinim vardır. Fakat 1949 yılı planlamasında karayolları için herhangi bir tahsis yapılmamıştır.

Yardım Programıyla temin edilen yeni uçaklar ve gemiler sayesinde bakımında ve idamesinde güçlükler çekilen ve mali külfet yaratan eski uçak ve gemiler artık hizmet dışı bırakılacaktır. Böylece Türkiye, eskimiş uçak ve gemilerin ekonomi üzerinde yarattığı yükten kurtulmuş olacaktır. Eski uçak ve gemilerin tedavülden kalkacak olmasının sağlayacağı ekonomik kazançta rağmen yeni uçak ve gemiler ise ekonomi üzerinde ilave bir yük yaratacaktır. Fakat böylece daha modern bir hava ve deniz filosuna sahip olunacak ve kişi başına harcanan para ile kazanılan muharebe etkinliği artacaktır. Ayrıca bu kapsamda ülkeye kazandırılan teknik personelle Türk ekonomisine uzun vadede katkılar sağlanacak; iyi eğitilmiş Hava Kuvvetleri pilotları ise ağır aksak ilerleyen sivil havacılığın gelişimini destekleyeceklerdir.

Ekim ayı Yardım Programı aylık ilerleme raporunda, yukarıda belirtilmiş olan sorunlardan birisi olan Milli Savunma Bakanlığı'nın Amerikan yapısına uygun bir şekilde yeniden yapılandırılması için Genelkurmay tarafından karar alındığı yazılmaktadır.¹⁹⁵

D. Türkiye'nin NATO'ya Girme Teşebbüsleri.

Daha önce de belirtildiği gibi Haziran ayında alınan Vandenberg kararı ile oluşturma çalışmalarına devam edilen Batı Avrupa güvenlik paktının çerçevesi, Türkiye için merak konusu olmaya devam etmektedir. 1948 Eylül'ünde de Brüksel Antlaşması çerçevesinde bir askeri organ kurulmuş ve *Batı Birliği Savunma Teşkilatı*

¹⁹⁵ **Microfilm**, ROLL 6, November 21, 1948 (Restricted).

adını almıştır.¹⁹⁶ Bununla ilgili olarak ABD Büyükelçisi ile görüşen Dışişleri Bakanı Vekili Tahsin Bekir Balta, Paris’te ABD Dışişleri Bakanı General Marshall ile yaptığı görüşmeden Atlantik Paktı için edindiği izlenim ve gazetelerde “İskandinav ülkeleri, İtalya ve Portekiz’in de katılımı için ciddi görüşmeler yapıldığı ve gelişmeler kaydedildiği” haberlerinden duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Devamında Balta, meydana gelen paktın tamamen Sovyet yayılcılığını engellemek üzere kurulduğunun çok açık olduğu ve Sovyet yayılcılığının Ortadoğu ile Akdeniz yönünde önünde duran engelin Türkiye olduğu düşünüldüğünde Türkiye’nin bu pakta kesinlikle katılması gerektiğini ifade etmiştir. Türkiye, Amerikan askeri yardımı ve Truman Doktrini ile güçlenmiştir ancak her şeye rağmen oluşturulacak olan resmi bir akit/antlaşma ile bir grup içerisindeki yerini ve konumunu garanti altına almak zorundadır.¹⁹⁷

Bununla ilgili Türkiye’ye daha önceden ABD’deki seçim sonuçlarının beklenmesi gerektiği söylenmiştir ancak gazetelerde pakta dahil edilecek diğer ülkelerle ilgili haberlerin çıkması, hiç kuşkusuz Türkiye tarafından ABD’nin *devletin devamlılığı* ilkesi olarak algılanmaktadır. Bu bağlamda Türkiye, ABD’nin kendileri ile ilgili kararı öğrenmek istemektedir.

Balta, Yardım Programı için bir kez daha teşekkür etmiş ve Akdeniz ülkelerini içine alan bir Batı Avrupa savunma hattına, başka bir Akdeniz ülkesi olan Türkiye’nin dahil edilmemesinin düşünülemeyeceğini ifade ederek sözlerine son vermiştir.

Büyükelçiliğin bu raporuna 10 Aralık’ta ABD Dışişlerinin cevabi yazısı gelmiştir. ABD Dışişleri, rapora cevabını altı ana başlıkta vermiştir:¹⁹⁸

(1) Atlantik Paktı ile ilgili görüşmeler hala istişare aşamasındadır. ABD olarak böyle bir paktın kurulması konusunda genel bir uzlaşma vardır ancak kesin bir yöntem konusunda karar verilmemiştir. Karar verilebilmesi için Brüksel Antlaşmasını imzalayan ülkelerle görüşmelerin tamamlanması gerekmektedir.

(2) ABD’nin katılımı, 11 Haziran 1948 tarihli “Vanderberg Kararı”

¹⁹⁶ Detaylı bilgi için bkz.: **The North Atlantic Treaty Organization (Facts and Figures)**, by the Secretary General of NATO, NATO Information Service, Brüksel, 1989, s. 8-12; Gürün, **Dış İlişkiler...**, s. 256.

¹⁹⁷ **Microfilm**, ROLL 6, November 27, 1948 (Confidential).

¹⁹⁸ **Microfilm**, ROLL 6, December 12, 1948 (Top Secret).

çerçevesinde olacaktır. Bu karar, “ABD’nin ulusal güvenliğini etkileyen ülkelerle, sürekli ve etkili bir yardım ve destek antlaşması imzalaması”na olanak sağlamaktadır. Mevcut görüşmeler, Brüksel Antlaşması ile bölgesel bir ortaklık kurmuş olan ülkelerle işbirliği kurulmasına yöneliktir. Bu kapsamda, ABD’nin söz konusu ülkelerle görüşeceği ilk husus, bu bölgesel ortaklık antlaşmasına üye olmayan ülkelerin pakta katılımı olacaktır. Ancak ne Batı Avrupa ne de Atlantik ülkesi olan Türkiye’nin böyle bir bölgesel paktın içinde sayılması pek mümkün gözükmemektedir.

(3) ABD tarafından Batı Yarımkürenin dışındaki ülkelerle güvenlik için işbirliği yönünde atılan son adımlar geçmişte izlediği politikalardan radikal bir şekilde ayrılmak demektir. Bu yüzden ABD attığı her adımı çok dikkatli atmaktadır. Yapılacak olan herhangi bir genişlemeden önce, Batı Avrupa ülkeleri ile gerekli düzenlemeleri yapmak ve işleyişini görmek istemektedir.

(4) Bu yüzden Türkiye’nin şimdilik Kuzey Atlantik grubuna katılma talebinde bulunmaması tercih edilmektedir.

(5) Kuzey Atlantik’in güvenliğine yönelik yapılan bu çalışmalar kesinlikle Türkiye’ye olan ilginin azalması olarak algılanmamalıdır. Eğer söz konusu pakt oluşturulursa bu konu önemle vurgulanacaktır.

(6) ABD tarafından, Türkiye’nin kendisine ABD’nin yeterli destek ve yardım vermediği yönünde yakınmasını gerektirecek hiçbir neden olmadığı değerlendirilmektedir. Devam eden askeri yardım programı ve devamlı beyan edilen diplomatik destek, ABD dış politikasında Türkiye’nin ne kadar özel bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

Yazının devamında, Türkiye’nin Kuzey Atlantik grubuna alternatif olarak bir Akdeniz paktı oluşturulması fikrine, ABD’nin şimdilik müdahil olmak istemediği belirtilmektedir. O an için Kuzey Atlantik paktının oluşturulmasıyla yeterince meşgul olduğundan bu çalışma netlik kazanana kadar başka bir oluşumla ilgilenecek zamanları yoktur.¹⁹⁹

Özet olarak Türkiye sabırlı olmalıdır ve cesareti kırılmamalıdır. ABD

¹⁹⁹ NATO’ya dahil olma çabalarından bir netice elde edemeyen Türkiye, Akdeniz’de benzer bir oluşum içine girmek istemektedir. Sarıay, **a.g.e.**, s. 99.

Türkiye'nin öneminin farkındadır ve güvenliğini göz ardı etmeyecektir.

İngiliz Büyükelçiliği ile bu görüşlerin paylaşılmasını belirten son bir not ile rapor sona ermektedir.

Bu raporda, kısaca Türkiye'nin NATO'ya girişinde izleyeceği yol haritasını görmekteyiz.

Büyükelçiliğin Türk yetkilileri ile bu bağlamda yaptığı görüşmenin sonuç raporunda ise; Türkiye'nin, ABD askeri yardımı ve siyasi desteği dolayısıyla memnuniyetlerini dile getirdiği; mevcut durumu anladıklarını ve uygun şartlar oluşana kadar beklemeyebileceklerini ancak meydana gelen her gelişmenin de Türkiye'ye bildirilmesini istediği iletilmektedir.²⁰⁰

Diğer yandan Aralık ayı sonlarına gelmesine rağmen 1949 Yılı Yardım Programına yönelik hala tam bir miktar açıklanmamıştır. Büyükelçiliğin talepleri doğrultusunda Türkiye için öngörülen 50 milyon \$'lık yardım, 75 milyon \$'a çıkarılmıştır. Ancak yazışmalarda ABD Dışişlerinin bir süre daha belirlenen miktarların gizli tutulmasını istediği görülmektedir. Yunanistan'da ortaya çıkabilecek herhangi bir acil durumda belirlenen fonun Yunanistan'a aktarılması zorunluluğunun doğmasından çekinilmektedir. Ayrıca yapılacak olan herhangi bir beyanın, ülkeler arasında (Türkiye-Yunanistan) karşılaştırmalara sebep olabileceği de düşünülerek belirlenen miktarların gizli kalması istenmektedir.²⁰¹

Bu dönemde Filistin'de, Kıbrıs'ta ve Endonezya'da yaşanan gelişmelerin Türkiye gazetelerinde önemle yer aldığı görülmektedir. Büyükelçilik aylık raporlarında bu konu başlıkları ile ilgili belli başlı gazetelerde çıkan yazılar Washington'a iletmektedir.²⁰²

²⁰⁰ **Microfilm**, ROLL 6, December 27, 1948 (Top Secret).

²⁰¹ **Microfilm**, ROLL 6, December 15, 1948 (Secret).

²⁰² Ocak ayı ortalarında gönderilen haftalık faaliyet-durum raporunun konu başlıkları şunlardır: Türkiye'nin İsrail endişesi; Suriye'nin Türkiye'den uçak alma talebi; Türkiye'nin Endonezya ile ilgili tutumu; SSCB'ne İtalyan Savaş Gemisi; Amerikan Yardım Programı'nın tek bir bakanlık tarafından yürütülmesi; Filistin'e Yahudi göçü; Genel Seçim tarihi; Sabahattin Ali'nin ölümü; *Özgür Azerbaycan Radyosunun Kürtlere çağrısı*. *Özgür Azerbaycan Radyosunun 27 Aralık 1948 tarihli yayınında*, İran, Irak ve Türkiye sınır bölgelerindeki bir grup asi Kürtün Kürdistan'ı kurmak için isyan etmek üzere olduğu ancak bunun hata olacağı ve bölgede tek sorumlu olanın SSCB'nin desteğini arkasına almış olan bağımsız Kürdistan için çalışan Kürt Demokrat Parti'si olduğunun unutulmaması gerektiği ifade edilmiştir. **Microfilm**, ROLL 6, January 13, 1949 (Restricted). Bu konulara yönelik bilinenin dışında farklı bir yorum ya da yönlendirmeye rastlanmadığı için detaya girilmemiştir. Detaylı bilgi için: 24 Aralık 1948 *Vatan*, *İstanbul*, *Yeni Gazete*, *Akşam*, *Ulus*; 9 Ocak 1949 *İstanbul*; 10 Ocak 1949 *Ulus*,

Ocak ayı sonlarında Türkiye’yi ziyaret ederek temaslarda bulunan bir heyetin başkanı olan Amiral Conolly ile Cumhurbaşkanı İnönü’nün görüşmelerinde; SSCB’nin Norveç’in Atlantik Paktına katılmamasına yönelik yaptığı “...bütün küçük ölçekteki ülkeler, kendi iyilikleri için gelecek olan davetleri kabul etmemelidir...” ikazının doğrudan Türkiye’ye yönelik olduğu ve “*hayati ortak menfaatler*” için birlikte çalışılmaya devam edilmesinin gerektiği vurgulanmış ve ABD ve Türk Genelkurmayının *birleşik askeri operasyon* planlamasının önünün açılması ile ilgili konuşulmuştur. Türkiye’nin bu konuya özellikle önem verdiği bildirilmektedir.²⁰³

ABD Genelkurmayınca kendi sorumluluk alanı içindeki ABD askeri planlamalarını yapma yetkisi olan heyet başkanı Amiral Conolly, “ABD ve Türk Genelkurmayının resmi olarak temasa geçmesi için henüz açık bir yetki verilmediği”ni ancak Genelkurmaylar arasında temsilciler vasıtasıyla fikir alışverişi yapılabileceğini belirtmiştir.

Bu sözler üzerine Cumhurbaşkanı İnönü’nün hayal kırıklığına uğradığı ifade edilerek, Amiral Conolly’nin ileriye yönelik adımlarla ilgili fikirlerini ABD’ye dönünce aktaracağı bildirilmektedir.

Amiral Conolly, Cumhurbaşkanı İnönü’nün, “*Türk askeri faaliyetlerinin stratejik seviyede planlamasındaki yetersizliğinin en iyi farkında olan birisi olarak*” bu konuya çok önem verdiğini ve politik olarak resmi bir paktın içine dahil olmak veya birleşik askeri faaliyetler için mevcut temaslardan daha üst seviyede bir temsil istediğini anladığını ifade etmektedir.²⁰⁴

Ocak ayındaki diğer bir önemli gelişme ise Kuzey ve Güney Amerika Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu olan Athenagoras’ın Fener Patriği olmasıdır. Ocak ayı raporunda bu konuda detaylı bir açıklama yoktur ancak Truman’ın özel tahsis ettiği askeri bir uçakla İstanbul’a gelen Patriğin çok sıcak ve samimi olarak karşılandığı iletilmektedir.²⁰⁵ Raporunda, Athenagoras’ın *ekümenlik unvanı* ile Rum

Her Gün, Cumhuriyet. 13 Ocak 1949’da gönderilen bir raporda, İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin Kıbrıs’ın Türkiye’ye iade edilmesi için yapacakları gösterinin yetkililer tarafından şehirdeki Rum vatandaşlara yönelik olumsuz tepkilerden çekinilerek iptal edildiği bildirilmektedir. **Microfilm**, ROLL 6, January 13, 1949 (Confidential), No:19.

²⁰³ **Microfilm**, ROLL 6, February 3, 1949 (Top Secret).

²⁰⁴ **Microfilm**, ROLL 6, February 3, 1949 (Top Secret).

²⁰⁵ **Microfilm**, ROLL 6, February 9, 1949 (Restricted). SSCB’nin Fener Patrikhanesi üzerindeki etkilerinin bertaraf edilmesi amacıyla Türk vatandaşı olmayan birisi bir gecede çıkarılan kimlik

Ortodoks Kilisesi Patriği olduğu ifade edilmektedir.²⁰⁶

Burada konu bütünlüğünü sağlamak amacıyla kronolojik sıranın dışına çıkarak Patrik'in faaliyetleriyle bağlantılı 5 Mayıs, 15 Eylül ve 4 Kasım 1949 tarihli üç belgeyi ortaya koyacağız.

Birinci belge, İstanbul'daki Yunan Başkonsolosu ile Satvet Lütü Tozan adlı bir silah tüccarının yapmış olduğu görüşme ile ilgilidir.²⁰⁷ İngiliz ajanı olarak bilinen Tozan, Yunanistan'a vize talebi için Yunanistan'ın Türkiye Başkonsolosu ile yaptığı görüşmede, kendisinin ABD ve İngiltere tarafından Yugoslav lider Tito ile görüşmeler yapmakla görevlendirildiğini iddia etmiştir.²⁰⁸ Raporu hazırlayan ABD'nin Ankara Büyükelçiliği, Tozan ile bu yönde hiçbir ABD'li yetkilinin görüşmediğini belirttikten sonra bunun İngilizler tarafından işin içine ABD'yi de sokmak maksadıyla planlanan bir şey olabileceğini tahmin edildiği söylenmektedir.

Ancak yine de İngiliz istihbarat birimleri ile çok sıkı bir ilişkisi olan Tozan'ın bu tür bir girişime, el altından yapılacak olan silah satışına aracı olmak veya önemli bir uluslararası olayın içindeki aktörlerden birisi olmak maksadıyla kendisinin başlatmış olmasının yüksek bir ihtimal olduğu belirtilmektedir.

Diğer belge ise yine Satvet Lütü Tozan'ın ABD Dışişleri Bakanı ile yapmak istediği görüşme ile ilgilidir.²⁰⁹ Washington'dan gelen raporda, Tozan'ın ABD Dışişleri Bakanı'na Fener Patriği Athenagoras'ın mektubu ile sözlü bir mesajını ve Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı'nın mesajını iletmek için görüşme talep ettiği; Bakanın yoğun temasları dolayısı böyle bir görüşmenin gerçekleştirilemeyeceğinin kendisine bildirildiği ve Yakınoğu Dairesinden bir yetkili ile görüştürüldüğü yazılmaktadır. Rapora göre Tozan, Bakana iletilmesi için mektubu yetkiliye verdikten sonra Patriğin "*Bakan ile son görüşmede alınan kararlar doğrultusunda çalışmalara devam ediliyor ve alınan sonuçlar memnuniyet verici seviyededir*" sözlü mesajını da aktarmıştır.

kartı ile ABD'den gelerek Patrik yapılmıştır. Detaylı bilgi için bkz.: Süleyman Yeşilyurt, **Türk Hıristiyanların Patrikhanesi**, Kültür Sanat Yayınları, III. Baskı, Ankara, 2004, s. 75; Uğur Yıldırım, **Dünden Bugüne Patrikhane**, Kaynak Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2004, s. 67.

²⁰⁶ Başkan Truman'ın Patrik ile Cumhurbaşkanı İnönü'ye ilettiği mektuba cevaben yazılan mektup **Ek.2**'dedir. **Microfilm**, ROLL 9, March 9, 1949.

²⁰⁷ **Microfilm**, ROLL 7, May 5, 1949 (Secret).

²⁰⁸ Detaylı bilgi için bkz.: Ali Satan, "*Türk James Bond: Satvet Lütü Tozan*", **Chronicle - Hayatın Seyir Defteri**, Sayı: 2, Yıl: 2005.

²⁰⁹ **Microfilm**, ROLL 8, September 15, 1949 (Confidential).

Sürdürülen bu faaliyetlerin neler olabileceği konusunda şüpheye düşmemek imkânsızdır.

Tozan'ın Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Günaltay'dan iletildiği mesaj da ilginçtir. Rapora göre Tozan, Türkiye'nin güvenliği için, yapılan yardımlara ilave 200 milyon \$'lık bir krediye daha ihtiyacı olduğunu ve Türkiye'ye özel açılacak olan bir kredinin, Türkiye'nin zengin mineral ve petrol kaynakları ile geri ödenebileceği söylemektedir. ABD'li yetkili bunları gerekli yerlere iletileceğini ancak Dünya Bankası ve Export-Import Bank'ın kapılarının Türkiye'ye sonuna kadar açık olduğunun da bilinmesini gerektiğini söylemiştir. Tozan görüşmesinin sonunda kendisinin Türk Hükümetinin resmi temsilcisi olmadığını ancak onlarla yakın bir ilişki içinde olduğunu da belirtmiştir.

Bir silah tüccarının vatandaşı olduğu ülke menfaatleri ile şahsi menfaatleri arasında, ülkenin yeraltı kaynaklarını bile pazarlık konusu yapacak kadar ileri gidebildiğini görüyoruz.

Üçüncü sırayı ise Fener Patriği Athenagoras'ın İstanbul Valisi Lütü Kırdar'ın onuruna verdiği yemekte (16 Ekim 1949 tarihinde yapılan araseçimler öncesi) CHP'den İstanbul Milletvekilliğine aday Ekrem Amaç ve Atıf Ödül'ün başarıları için dua edeceğini söylemesi ile ilgilidir. Bu diyalog dönemin gazetelerine yansımış ve Patriğin siyasete müdahil olmasının iyi karşılanmayacağı yazılmıştır. Bunun ile ilgili ilginç olan ABD'nin Ankara Büyükelçiliğinin hemen bir inceleme başlatarak olayın gerçeklik payını araştırmasıdır. Büyükelçilik, kendisini Patrikten sorumlu hissetmektedir. Yapılan incelemenin bildirildiği raporda, Patriğin herhangi bir siyasal durum yaratmadığı, yapılanın sadece geleneksel bir iyi dilek temennisinin iletilmesi olduğu söylenmektedir.²¹⁰

1948 Eylül'ünde *Batı Birliği Savunma Teşkilatının* kurulmasından sonra, Ekim ayı içerisinde ABD, Kanada ve Batı Avrupa devletlerince, Kuzey Atlantik'in savunması ile ilgili paktın esaslarına yönelik görüş birliğine varılmıştır. Bu kapsamda Türkiye'nin de Pakta katılması için yapılan girişimlerle ilgili ABD'nin vermiş olduğu gizli cevapta şimdilik Kuzey Avrupa ile herhangi bir sınırı olmayan

²¹⁰ Raporda, bu yemeği düzenleyen Vali Kırdar'ın özellikle seçim öncesi bir günü seçmesinin tesadüf olmadığı, bu yemekle Rum azınlığın oylarının hedeflendiği değerlendirilmektedir. **Microfilm**, ROLL 8, November 4, 1949 (Confidential).

Türkiye'nin Pakta dahil olmasının mümkün olmadığı ve sabırlı olunması gerektiği yönünde telkinler içermekteydi. 2 Mart tarihli *Ulus* gazetesinde buna paralel tarzda çıkan bir yazıda 1939 yılında İngiltere ile yapılan anlaşmanın geçerli olduğunun İngiliz Dışişleri Bakanı Bevin tarafından Sadak'a bildirildiği ve henüz kuruluş aşamasında olan Paktın, Akdeniz'de de bu kapsamda bir oluşumun gerekli kılacağı ancak henüz şartların yeterince oluşmadığı söylenmektedir.²¹¹ Türkiye ABD'nin istediği gibi şimdilik bekleme durumundadır.

1948 yılı Aralık ayı başlarındaki rapordan da anlaşıldığına göre çalışmalarına daha önceden başlanmış olan, Türkiye, Yunanistan, İtalya, Fransa ve İngiltere'nin katılımı ile oluşturulması planlanan *Akdeniz Paktı* fikrini, Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, 1949 yılı Şubat ayında Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nın toplantılarına katılmak üzere Avrupa'ya gidişinde kamuoyuna açıklamıştır.²¹²

NATO'yu oluşturan nihai antlaşma 15 Mart 1949'da ABD, Kanada ve Brüksel Antlaşmasını imzalayan devletlerin, Danimarka, İzlanda, İtalya, Norveç ve Portekiz'e yaptıkları resmi davetle 18 Mart 1949'da açıklanmıştır. Bu temas ve müzakereler sonunda 4 Nisan 1949'da 12 Batılı ülke ABD, Belçika, Danimarka, Fransa, Hollanda, İngiltere, İtalya, İzlanda, Kanada, Lüksemburg, Norveç ve Portekiz arasında kısa adı NATO (North Atlantic Treaty Organization) olan Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü kurulmuştur.²¹³ Antlaşmanın giriş bölümünde, bu ülke ve milletlerin, kişi hak ve özgürlükleri ile hukuk üstünlüğüne dayanan demokrasi ilkelerini ve ortak savunmaları ile barış ve güvenliklerini korumak için birleşmiş oldukları belirtilmektedir. Böylece, bu ülkelerden birine yapılmış bir saldırı tümüne yapılmış sayılacaktır.

Müzakerelerin devamı boyunca Sovyetler Birliği Antlaşmanın yapılmasına engel olmak için elinden geleni yapmış, Moskova, 29 Ocak 1949 tarihinde Brüksel Antlaşması'na şiddetle karşı çıkarak bir Kuzey Atlantik İttifakı'nın sadece Anglo-Sakson emperyalizminin bir maşası olacağını bütün Avrupa'ya ilân etmiştir. Sovyet hükümeti 31 Mart'ta Antlaşmayı imzalayacak olan 12 devlete bir memorandum

²¹¹ *Ulus*, 2 Mart 1949.

²¹² Sarımay, *a.g.e.*, s. 99.

²¹³ Washington'da imzalanan antlaşma metni için bkz.: *The North Atlantic...*; Gürün, *Dış İlişkiler...*, s. 261; İsmay, *a.g.e.*, s. 19.

göndererek bu Antlaşmanın, Birleşmiş Milletler Antlaşması'na ve hariciye vekilleri konseyinin kararlarına aykırı olduğunu iddia etmiştir.²¹⁴

Sınırlı bir coğrafi bölgeye bağlı olduğu belirtilen Kuzey Atlantik İttifakı'nın 18 Mart 1949'da açıklanan metninde, sınırlarının Cezayir'e kadar uzanması, Kuzey Atlantik İttifakı'nın sınırlı bir bölge güvenliği için olduğu tezini ortadan kaldırmıştır. 18 Mart 1949'da ABD Dışişleri Bakanı Acheson, bu paktın ABD'nin, Türkiye, Yunanistan ve İran'ın toprak bütünlüğüne karşı kayıtsız kalacağı manasına gelmediğini vurgulamasına rağmen Türkiye ve Yunanistan'ın Avrupa güvenliğinin dışına itildikleri yönünde artan kaygıları ve bu teze itirazları yükselmiştir. Türk kamuoyunun tepkileri de artmaya başlamıştır.

Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, BM genel kurulu için gittiği Amerika'da 12 Nisan'da ABD Dışişleri Bakanı Acheson ile ve 13 Nisan'da Başkan Truman ile görüşmelerde bulunmuştur.²¹⁵

Bu görüşmelerle ilgili olarak merak içinde olan ABD'deki İngiliz Büyükelçisi Lord Jellicce, Sadak'ın temasları ile ilgili bilgi almak amacıyla ABD Dışişlerinden görüşme talep etmiş ve yapılan bu görüşmede İngiliz Büyükelçisine aktarılan hususlar bir raporla ilgili temsilciliklere bildirilmiştir.²¹⁶ Rapora göre, Sadak, Atlantik Paktının dışında tutulmanın Türk Halkı ve tüm diğer ülkeler üzerinde yaratmış olduğu etkiyi gerekçeleriyle aktarmış ve her ne kadar Türkiye'ye yapılan yardımlarda bir azalma olmasa da Avrupa'ya yönelik oluşturulan bir paktın ABD'nin asıl ilgi alanının o bölgeye kaydığı izlenimi yarattığını Dışişleri Bakanına ifade etmiştir. Dışişleri Bakanı Acheson ise bu tür her kararda Kongre'yi ikna etmenin zorluğunu söyleyerek, her kararın kamuoyuna açıklanamadığını bildirmiştir.

Bu bilgilerin verilmesinden sonra İngiliz Büyükelçi, Sadak'ın, Türkiye'nin Atlantik Paktına dahil edilmesi için veya bunun dışında Türkiye'nin katılacağı başka bir oluşuma ABD'nin onayı için özel bir talebi olup olmadığını sormuş ve böyle talebin olmadığı ABD'li yetkililerce kendisine bildirilmiştir.

Washington'dan bu haberler gelirken Moskova'dan gönderilen bir raporda ise *Kızılyıldız (Red Star)* gazetesinde G. Akopyan tarafından yazılmış olan "Türkiye'ye

²¹⁴ Ismay, **a.g.e.**, s.11.

²¹⁵ Gönlübol-Esmer, **a.g.e.**, s. 234.

²¹⁶ **Microfilm**, ROLL 7, April 19, 1949 (Secret).

Amerikan Yardımları” başlıklı bir yazı değerlendirilmektedir. Raporda, daha önce de bu tür yazıların çıktığı ancak bunun diğerlerinden farklı olarak kapsamlı bir değerlendirme içerdiği belirtilmekte ve makale ABD temsilciliklerine iletilmektedir.²¹⁷

Makalede, ABD’nin yardım adı altında Türkiye’yi bir kolonisi haline dönüştürmeye çalıştığı vurgulanmakta ve yapılan bu askeri ve ekonomik yardımların zararları sıralanmaktadır.

Makaleye göre, Yardım kapsamında uçaklar, tanklar, gemiler, radarlar ve silahlar gönderilmiş, kara ve demir yolları yapılmış, limanlar ve havaalanları yenileştirilmiştir. Türkiye, bir milyon askeri ile barış dönemlerinin beş katı büyüklüğünde bir silahlı kuvvet barındırmakta ve 1949 yılında 1939 yılı askeri harcamalarının sekiz katı fazla harcama yapmaktadır. Ancak ABD tarafından açılan krediler bu giderleri karşılayacak boyutlarda değildir. Silahlanma yarışındaki Türkiye, bu “zorunlu harcamalar” nedeniyle bütçe açıkları verirken son birkaç yılda altın rezervlerinin yüz milyon dolardan fazlasını eritmiştir. Dış ticaret dengesi bozulan Türkiye’de, ithal edilen Amerikan malları her geçen gün artmaya devam etmektedir.

Makalenin devamında, Amerikalı patronların kalitesiz malları ile doldurulan Türkiye ve ekonomisinin bunun yarattığı baskı ile ağır bir yükün altında olduğu söylenmektedir. Ucuz ve kalitesiz Amerikan malları ile rekabet edemeyen Türk sanayi birçok malda üretimi kesmiş ve binlerce insan işsiz kalmıştır. Ülkede halen iki milyon işsiz bulunmaktadır.

Diğer yandan ise Amerikan sermayesi ülkedeki tüm önemli ekonomik dallarda yerini almaya başlamıştır; Karabük Demir Çelik ve Zonguldak kömür madenlerinde Amerikalılara imtiyaz verilmiş, Adana ve Ramandağ’da Socony Vacuum Şirketine petrol arama hakkı verilmiş, Wall Street patronları neredeyse Türkiye’nin tüm maden endüstrisini ele geçirmiş durumdadır.

Makaleye göre, Askeri harcamalar ve sanayi üretimindeki daralma ile hayat pahalılığı her geçen gün daha da artmakta ve yeni vergiler yüklenmektedir. Marshall

²¹⁷ **Red Star Gazetesi**, 27 Temmuz 1949’a atfen **Microfilm**, ROLL 8, August 3, 1949 (Unclassified).

Planı kapsamında ihraç edilen binlerce ton buğday sebebiyle yurt içi pazarlarda daralma meydana gelmiş ve bunun sonucunda 18 Temmuz'dan itibaren beyaz ekmek satışları durdurulmuştur.

İyice zorlaşan yaşam koşulları sonucunda kötü beslenme ve hastalık oranı artmaktadır. Yılda sadece tüberkülozdan 100,000'den fazla insan hayatını kaybetmektedir. Halkın %80'i okuma yazma bilmiyor ve okul çağındaki çocukların sadece %52'si okula başlayabiliyor.

G. Akopyan Amerikan yardımlarının mahsurlarını ortaya koyduktan sonra Türkiye'nin yapmış olduğu tercihlerini tekrar gözden geçirmesini tavsiye etmektedir.

Moskova radyosu ise "Ekonomik İşbirliği İdaresi (ECA)'nin Türkiye'yi bir tarım kolonisi haline getirmek istediği ve bunun sonucunda da işsizliğin ve ekonomik darboğazın büyüdüğü" şeklinde yayınlar yapmaktadır.²¹⁸ Moskova radyosunun yaptığı yayınların bildirildiği raporda, ele alınan konular şöyle sıralanmaktadır: (1) Atlantik Paktına biçilen saldırgan görevler, (2) "Açgözlü ve acımasız" Amerikan petrol şirketlerinin Arap ülkelerindeki faaliyetlerinin, Amerikanın "ekonomik emperyalizminin" en iyi göstergesi olduğu, (3) İngiltere'de yaşanan sıkıntıların Marshall Planının iflasının bir kanıtı olduğu ve (4) ABD'nin Türkiye'de tesis ettiği havaalanlarının yeni bir savaş planının emaresi olduğu.

Akopyan'ın ve Moskova radyosunun bu tespitleri bir yana Türkiye, Atlantik Paktına dahil edilmediği gibi, 5 Mayıs 1949'da kurulan Avrupa Konseyine de alınmamıştır. Bu gelişme askeri bir niteliği bulunmasa da Türkiye'nin kaygılarını daha da artırmıştır.

Ancak bu durum fazla sürmemiştir. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, 8 Ağustos 1949'da yaptığı toplantıda Türkiye'nin Avrupa Konseyine davet edilmesini kararlaştırmışlardır. Bu gelişme ülkede memnuniyet yaratmıştır.²¹⁹ Böylece, tüm gazete ve yöneticilere göre Türkiye'nin bir Asya ülkesi olduğu tezi de ortadan kalkmış olmaktadır.

Avrupa Konseyine giren Türkiye, bir *Avrupalı* olarak Kuzey Atlantik İttifakına dahil olma tezini güçlendirmiş ve müracaatlarına haklı bir gerekçe

²¹⁸ **Microfilm**, ROLL 8, August 12, 1949 (Confidential).

²¹⁹ Gönübol-Esmer, **a.g.e.**, s. 235.

hazırlamıştır.²²⁰ Ayrıca Türkiye'yi ziyaret eden Amerikalılar da yaptıkları görüşmelerde “Türkiye'nin Atlantik Paktına alınmamasının bir haksızlık olduğunu” farklı ortamlarda sık sık dile getirmektedirler.²²¹

Kuzey Atlantik İttifakının kuruluşu aşamasında ABD'nin Türkiye'ye yapmış olduğu telkinlere daha önce değinilmişti; “Türkiye sabırlı olmalı ve cesareti kırılmamalıydı.” Avrupa Konseyine girdikten sonra da Türkiye'nin NATO'ya girme teşebbüsleri devam etmiştir. Nihai olarak 1949 yılı Aralık ayında bu yöndeki talebini ABD'ye bir kez daha sunan Türkiye, istediği cevabı yine alamamıştır.

NATO'dan istediği cevabı alamayan Türkiye, Batılı devletlerin dikkatlerini Doğu Akdeniz'e çekerek, buraya yönelik daha önce öne sürdüğü Akdeniz Paktı projesini hayata geçirmek için teşebbüslerde bulunmuştur. Bu bağlamda, NATO üyesi bir Akdeniz ülkesi olan İtalya ile 24 Mart 1950'de Dostluk ve Hakemlik Antlaşması imzalanarak başlanan bu teşebbüsler, İngiltere'nin Mısır ve Irak gibi bazı Ortadoğu ülkelerinin de katılımı ile kendi komutasında oluşturmak istediği Ortadoğu Kumandanlığı ile çeliştiği için ne İngiltere'den ne de ABD'den umulan desteği görmemiştir. İngiltere'nin teşebbüslerinin de Arap devletleri tarafından kabulü mümkün gözükmemektedir.²²²

Bu şartlar altında Türkiye'nin güvenliğini sağlaması için tek bir yol kalmaktadır, o da NATO'ya dahil olmak. 1950 yılında Türk Dış Politikasının başlıca amacı, Türkiye'nin NATO'ya girmesini sağlamaktır.²²³

²²⁰ a.g.e., s. 236.

²²¹ **Microfilm**, ROLL 8, July 21, 1949 (Restricted).

²²² Gönlübol-Esmer, a.g.e., s. 236.

²²³ Turhan Fırat, **Dış Politikamızın Perde Arkası (23 Büyükelçinin Olaylara Bakışı)**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 297.

İKİNCİ BÖLÜM

II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI TÜRKİYE'DE İÇ POLİTİKA

1. Toplumsal ve Siyasal Ortam

Türkiye'deki çok partili siyasal yaşam deneyiminin tarihi 1908'de II. Meşrutiyet ile başlamıştır.²²⁴ II. Meşrutiyet yılları ile bunu izleyen Mütareke döneminde kurulan çok sayıda cemiyet ve siyasal parti Cumhuriyet dönemi siyasal yaşamının temelini oluşturmaktadır.²²⁵ II. Meşrutiyet ile başlayan çok partili hayata geçiş çabaları, Atatürk döneminde de yapılan denemelere rağmen beklenen sonuçlara ulaşamamış ve nihayet II. Dünya Savaşının sona ermesiyle birlikte aşağıda geniş olarak açıklamaya çalışacağımız “iç ve dış dinamiklerin” etkisiyle çok partili siyasal hayata geçilmiştir.²²⁶ Bu geçişi gerektiren nedenler ve söz konusu dönemin koşullarının çok partili siyasal rejime geçiş için gerçekten uygun olup olmadığı bu güne kadar değişik kesimler tarafından, farklı yaklaşımlarla tartışılmıştır.²²⁷

Çok partili sisteme geçişin nedenleri araştırmacılar tarafından genel olarak iç ve dış faktörler şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Buna göre dış faktörleri; savaş sonrası uluslararası alanda siyasal rejimlerin demokratikleşmesi yönündeki eğilimlerin yükselişi, Batı ittifakını arayan Türkiye'den bunun ön koşul olarak istenmesi ve Türk

²²⁴ Bkz.: Çavdar, a.g.e.

²²⁵ Bkz.: Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, Doğan Kardeş Yay., İstanbul, 1952.

²²⁶ Bülent Tanör, 1945 tarihinden itibaren de çok partili rejimin kesintilere uğramasına rağmen (1960-1961, 1971-1973, 1980-1983) II. Meşrutiyet ile başlayan “tek parti içinde çok partili *adaçıklar*”ın çok partili bir yapıya dönüşme yılını 1945 olarak göstermektedir. Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, 11.Baskı, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2004, s. 333.

²²⁷ Bu konuda pek çok kaynak vardır. Bkz.: Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967; Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Metin Kırıatlı, 4. Baskı, TTK, Ankara, 1991; Mahmut Göloğlu, **Demokrasiye Geçiş 1946-1950**, Kaynak Yay., İstanbul, 1982; Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, 2. Baskı, İmge Yay., Ankara, 1990; Samet Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri, Bir Soru**, Baha Matbaası, İstanbul, 1972; Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi 1938-1945**, Yurt Yay., Ankara, 1986; İkinci, **II. Dünya...**

yönetiminin Sovyetler Birliği'nin tehdidi karşısındaki kaygıları oluşturmaktadır.²²⁸

Siyasal çoğulculuk yolunu açan iç faktörler ise; halkın savaş yıllarında doruğa çıkan tek parti yönetiminden hoşnutsuzluğu, ortaya çıkan yeni toplumsal güçler ve varlıklı sınıfların artan baskısı, tek parti döneminde sürdürülen vesayetçi²²⁹ politikanın toplumu demokrasiye hazırlamış olması, yöneticilerin eskiden beri var olan Batı tipi bir siyasal rejim gerçekleştirmek yolundaki istekleri, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) içindeki hizip mücadelesi ve İ. İnönü'nün kişisel iradesi biçiminde sıralanmaktadır.²³⁰

A. Demokrasiye Geçişte İç Etkenler

Kurtuluş savaşı sonrası dönem ve özellikle II. Dünya Savaşının yaşandığı yıllar Türkiye'nin ekonomik ve sosyal yapısında çok önemli değişikliklere sebep olmuştur. İki savaş arsında uygulanan *Devletçilik* politikası, özel kesimde yeni varlıklı kişilerin, sermaye sahiplerinin yaratılmasına olanak sağlamıştır.²³¹ Ancak savaş yıllarının sebep olduğu yokluk (enflasyon, karaborsa, yolsuzluklar vb.) ve yıkıntılar, sınıflar arasındaki uçurumu daha da derinleştirmiştir. "Sınıfsız, imtiyazsız ve kaynaşmış bir kitle varsayımına dayalı *halkçılık* anlayışı ile bunun ekonomik politikası olan *devletçilik* artık birleştirici ve bütünleyici olmaktan çıkmıştı."²³² Bu da toplum içerisinde farkı tedirginlikler yaratmış ve değişim isteğini güçlendirmiştir.

Türkiye'nin çok partili yaşama geçişini kolaylaştıran iç dinamikler belirlenmeye çalışılırken Türkiye tarihiyle ilgili olarak önemli bazı özelliklerin

²²⁸ Türkiye'de demokrasiye geçişi yabancı devletlerin doğrudan baskısına bağlayanlar bulunmaktadır. Bkz.: Nadir Hadî, **Perde Aralığından**, Çağdaş Yay, İstanbul, 1979, s. 204; Rıfıkı Salih Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950**, Olgaç Yay., Ankara, 1979, s. 38-39.

²²⁹ Vesayet:vasilik. (Vasi: Bir yetimin veya akılca zayıf, hasta birinin malını yöneten kimse) <http://www.halici.com.tr/sozluk/Sozluk.aspx>. Metin içerisindeki bütün Türkçe açıklamalar söz konusu bu TDK sözlüğünden alınmıştır.

²³⁰ Çok partili yaşama ilişkin başlıca kaynaklar için bkz.: Karpat, **a.g.e.**; Tarık Zafer Tunaya, **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, İstanbul Üni. Hukuk Fakültesi Yay., İstanbul, 1980; Metin Tokar, **Tek Partiden Çok Partiye**, I. Baskı, Milliyet Yay, İstanbul, 1970; Faroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi: 1945-1971**, Bilgi Yay., İstanbul, 1976; Taner Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İletişim Yay., İstanbul, 1991; Faroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, 2. Baskı, Hil Yayın, İstanbul, 1996; Çavdar, **a.g.e.**

²³¹ Bkz.: Boratav, *a.g.m.*, s. 267-279.

²³² Tanör, **a.g.e.**, s. 335.

belirtilmesi gereklidir. Bunlar, çok partili bir demokrasinin gerçekleştirilmesini kolaylaştıran özelliklerdir. Siyasal rejimin hukuksal temelini belirleyen ve sınırlı bir çoğulculuğu imkân sağlayan 1924 Anayasasının niteliği bu açıdan önemlidir. Cumhuriyetin bu ilk Anayasasında muhalefetin örgütlenmesine, dolayısıyla CHP'den başka siyasal partilerin kurulmasına ilişkin bir yasaklama bulunmamaktadır.²³³

Nitekim Cumhuriyetin ilk yıllarında birincisi 1924–1925, ikincisi ise 1930 yılında olmak üzere ve her biri yalnızca bir kaç ay süren iki çok partili rejim denemesi yaşanmıştır. Bu denemelerden ilki Mustafa Kemal'in Halk Fırkasından (HF) ayrılan Milli Mücadele arkadaşları Kazım Karabekir, Ali Fuat (Cebesoy), Refet (Bele) Paşalar ile Rauf (Orbay) ve Adnan (Adıvar) önderliğinde yirmi dokuz milletvekili tarafından Kasım 1924'de kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF),²³⁴ ikincisi ise, Ağustos 1930'da bizzat Mustafa Kemal tarafından arkadaşı Fethi Okyar'a kurdurulan ve kısa zamanda kendini feshetmek zorunda kalan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF)'dir.²³⁵

“Türkiye'deki tek parti modeli, faşist modellerden farklı olarak sürekli değil geçici, faşist ve komünist tek parti düzenlerinden farklı olarak da totaliter değil otoriter nitelikteydi; bir vesayet partisi modeliydi.”²³⁶ Tek Parti rejiminin ve ideolojisinin ‘vesayetçi’ niteliği, birçok araştırmacı tarafından Türkiye'de demokrasinin gerçekleşmesini kolaylaştıran bir özellik olarak kabul edilmiştir. Bu

²³³ Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, çev. Ergun Özbudun, Bilgi Yay., 2. Baskı, Ankara, 1974, s. 359.

²³⁴ Bkz.: Erik Jan Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, çev. Gül Çağlalı Güven, Karacan Yay., İstanbul, 1992; Ömür Sezgin ve Gencay Şaylan, “*Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*”, **Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ansiklopedisi**, C-8, İstanbul, 1983, s. 2043-2059; Ahmet Yeşil, **Türkiye Cumhuriyetinde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, H.Ü. A.İ.İ.T.E. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1992.

²³⁵ Bkz.: Çetin Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, Karacan Yay., İstanbul, 1982; Ali Fethi Okyar, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi?**, İstanbul, 1987; Tevfik Çavdar, “*Serbest Fırka*”, **Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ansiklopedisi**, C-8, İstanbul, 1983, s. 2052-2059; Ahmet Ağaoğlu, **Serbest Fırka Hatıraları**, 2. Baskı, Nebioğlu Yay., İstanbul, 1969. SCF'nin kuruluşu Halil İnalçık'a göre; 1929 dünya ekonomik buhranı ve İsmet İnönü'nün pahalı kalkınma önlemleri sonucu halk kitlelerinin yaşadığı darlık ve sefalet yüzünden başlayan hoşnutsuzluğun neticesinde Atatürk'ün yeni çıkış yolları aramasını ve Batı parlamentoları gibi çok partili bir rejime geçmek istemesini göstermektedir. Halil İnalçık, “*Atatürk ve Atatürkçülük*”, **Doğu Batı Dergisi**, Sayı: 29, Doğu Batı Yay., Ankara, 2004, s. 106. Tunçay ise, SCF'nin yapay ve güdümlü bir girişim olarak ortaya çıkmasının nedenlerini açıklarken “kendinizi dış dünyaya beğendirmeye istediğini” doğrudan bir etki olarak saymaktadır. Yazara göre, SCF önderinin Paris Büyükelçisinden gelmesi bu açıdan önemlidir. Mete Tunçay, **T.C.'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Cem Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1989, s. 245.

²³⁶ Tanör, **a.g.e.**, s. 338.

değerlendirmelere göre, özü itibariyle “*pragmatik*” bir hareket olan Kemalist devrim Türkiye’yi batılılaştırmayı ve Batı tipi bir demokrasinin kurulmasını hedeflemiştir.²³⁷ Türkiye’deki aydınlanma düşüncesi ve devrimlerin nihai hedefi, ulusal-demokratik egemenliğe dayalı cumhuriyeti tesis etmektir.²³⁸

Atatürk bütün teşebbüslerinde temel prensip olarak daima milli egemenlik prensibini öne çıkarmıştır.²³⁹ Milli mücadele ile başlayan “*ulusal egemenlik*” anlayışı ve parlamentonun sürekliliği, siyasal hayata halkın katılımı, köklü reformlar Türkiye’deki demokratikleşme isteğinin en önemli göstergeleridir.²⁴⁰

Daha sonraki yıllarda ise CHP’nin 29 Mayıs 1939 tarihinde toplanan 5. Büyük Kurultayında ortaya çıkan Müstakil Grup düşüncesi de muhalefet için ön adımlardan biri olarak değerlendirilmiştir. “Avrupa’da Tek Parti, Tek Şef” sistemlerinin var olduğu, Türkiye’deki siyasal sistemin de buna uygun düştüğü bir dönemde, Türkiye’de örgütlü muhalefet fikrinin varlığına bir örnek sayılması da mümkündür.²⁴¹

Müstakil Grubun kuruluşu, İngiltere ile karşılıklı bir Saldırmazlık Deklarasyonu’nun ilan edildiği ve benzerinin Fransa ile de gerçekleşmesinin gündemde olduğu bir sırada gerçekleşmiştir. Cumhuriyetin yönetici kadrolarının Batılı ülkelerin bakışlarına olan duyarlılıkları göz önüne alındığında Müstakil

²³⁷ Bu dönemde başka siyasal parti kurma girişimleri de vardır. Bunlardan biri Ahali Cumhuriyet Fırkası’dır. Abdülkadir Kemali (Öğütçü)’nün kurduğu partinin ömrü üç aydan kısa sürmüştür. Maraş gibi bir kaç güney ilinde şube açan ve katıldığı belediye seçimlerinde herhangi bir başarı gösteremeyen parti, 21 Aralık 1930 tarihinde Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılmıştır. Yine 1930 Eylül ayının son günlerinde Edirne’de Mimar Kazım Tahsin Bey adında birisi “Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi” adıyla bir parti kurmuş, bu da komünist eğilimli sayılarak hükümet tarafından kapatılmıştır. Bu dönemdeki diğer iki parti girişiminin biri, Dr. Hasan Rıza tarafından, diğeri gazeteci Arif Oruç tarafından gerçekleştirilmiştir. Birincisi sosyal demokrat bir parti niteliği taşımaktadır, ikincisi ise, “Layık Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Fırkası” adını taşımaktadır ve kurulmasına hükümet izin vermemiştir. Bkz.: Tunçay, **a.g.e.**, s. 273-282.

²³⁸ Bu gündemde Elçilik tarafından hazırlanan bir rapor, M. K. Atatürk’le hükümetin şoven ve otoriter yönetimi sebebiyle bir çekişmeye tutuşan Terakki Perver Partisinin kapanma sebeplerini Arnold J Tonybee ve Kenneth P. Kirkwood’un “**Turkey**” adlı eserinden alıntılar yaparak aktarmaktadır. Buna göre: 1. Eski Jön Türklerden, entelektüellerden ve padişahlık taraftarı; eskiye özlem duyan; yeni devrimleri onaylamayan çok sayıda siyasetçiyi; 2. Yeni rejim tarafından mahremlerine girildiğini düşünen dini kurallara sıkı sıkıya bağlı sayısı binleri aşan üyeleri; 3. İstanbul’un çok sayıdaki korku içinde yaşayan kozmopolit nüfusunu bünyesine aldığı için 1925 yılının Şubat ayında Şeyh Sait ayaklanması bastırmakta yetersiz kaldığı gerekçesi ile Paris’e büyükelçi olarak atanan Fethi Okyar sonrası İnönü’nün geniş ve istisnai askeri ve yargı gücü ile iktidara gelmesinden sonra Terakki Perver Partisi dağıtılmıştır. **Microfilm**, ROLL 1, November 26, 1945 (Confidential).

²³⁹ İnalçık, *a.g.m.*, s. 104.

²⁴⁰ Tanör, **a.g.e.**, s. 334.

²⁴¹ Bkz.: Koçak, **a.g.e.**, s. 347; Timur, **a.g.e.**, s. 11.

Grubun kuruluşunda yine önceki benzer girişimlerde olduğu gibi, daha demokratik görünme isteğinin de rol oynadığı düşünülebilir.²⁴²

Diğer yandan, bütün dünyada totaliter yönetimlere doğru bir kayışın olduğu dönemde İ. İnönü'nün çeşitli tavır ve konuşmaları bazı araştırmacılar tarafından Türkiye'deki demokratik yönelimin belirtileri olarak değerlendirilmiştir.²⁴³ İ. İnönü'nün Cumhurbaşkanlığına geldiği günlerde, gerçekte çok partili hayata geçmeyi kararlaştırmış olduğu; ancak bir süre sonra patlak veren II. Dünya Savaşı nedeniyle, gerek içte bir bölünmeye neden olmamak, gerekse dışardan gelecek bir saldırı tehlikesine karşı tek bir karar organı yaratabilmek endişesiyle bu düşüncesini uygulamaya koyamadığı şeklinde yorumlanmıştır.²⁴⁴

Milli Şef ve *Değişmez Genel Başkan* unvanlarını alan İ. İnönü'nün hükümet, bürokrasi, parti ve mecliste denetim kurma girişimleri de göz önünde tutulduğunda olaya başka bir açıdan bakmak da mümkündür.²⁴⁵

Kasım 1944 Nutkunda İ. İnönü'nün, "İdaremiz bütün manasıyla halk idaresidir. Bu idare demokrasi prensiplerini Türkiye'nin bünyesine ve hususi şartlarına göre tekâmül ettirmektedir." sözlerinden çok partili sisteme geçişin işaretleri konusunda anlamlar çıkarılsa da, konuyla ilgili olarak vurgulanması gereken önemli bir nokta, parti içinde yılların birikimiyle oluşan bu konudaki kabullenıştır. Burada CHP'nin o güne kadar iktidarın tek sahibi olarak taşıdığı nitelik önem kazanmaktadır. Halkın vesayetini, kendini yönetemeyenin işlerini onun adına yürütmekle üstlenen kadro, halkın temsilciliğini halktan alarak değil de, tek parti bünyesinde egemen oldukları TBMM'de yapmaktadır. Türkiye'nin kendi şartlarına özgü olarak öne sürülen 'halkçılık' anlayışını benimseyen partili bürokratik elit kesim, özellikle toplumsal düzeyde gelişebilecek her türlü güçlü örgütlenmeden kaçınmış, farklı toplumsal grupların etkisinden bağımsız, bürokrasi güdümlü bir

²⁴² Tanör, *a.g.e.*, s. 339.

²⁴³ Koçak, *a.g.e.*, s. 392.

²⁴⁴ Toker, *Tek Partiden...*, s. 15-20; Timur, *a.g.e.*, s. 10-11; İnönü 6 Mart 1939 tarihinde İstanbul Üniversitesinde yaptığı konuşmada: "Çok yakın tarihte, hakiki halk idaresi ve halk murakabesinin (denetiminin) kendi memleketimizin bünyesinde de tahakkuk etmiş olduğunu göreceksiniz." demiştir. Tanör, *a.g.e.*, s. 339.

²⁴⁵ İnönü, "Değişmez Genel Başkan" ve "Milli Şef" unvanını 26 Aralık 1938 tarihinde Ankara'da toplanan CHP (Birinci) Üsnomal Olağanüstü Kongresinde almıştır. Ancak 'Milli Şef' deyimini ilk kez kullanılmamaktadır. 'Şef' deyimini Atatürk dönemi basınında Atatürk için kullanıldığı gibi, Bayar da 1937 yılında hükümet programında ona atfen 'Şef' ifadesini kullanmıştır.

devlet mekanizması kurmayı büyük ölçüde başarmıştır.²⁴⁶

Halkın partiyle ilişkisine bakıldığında ise, merkezin dışında önemli ve etkin bir taşra örgütlenmesinden söz etmek zordur. Koçak bununla ilgili olarak; “Gerçekte CHP son yıllarda bağımsız bir siyasal parti olmaktan çıkmış; devlet ve hükümetin diğer bir ifade ile yönetimin çok defa yararsız ve bazen sıkıcı bir aracı ya da ortağı haline gelmişti. Bağımsız bir işlevi olmadığı gibi halkın içinde de otorite ve saygınlığı kalmamıştı. Üyelik ise tamamen bir formalite halindeydi. Dolayısıyla, parti bir yön gösterici olmaktan çok, hükümetin aldığı kararları *kayıtsız destekleyen bir örgüt* durumundaydı ve itici gücü ile birlikte halk içinde çekiciliğini de yitirmişti.” yorumunu yapmaktadır.²⁴⁷

1940–1945 yılları arasında çıkarılan bazı kanunlar bütün halk katmanlarında oluşan muhalefetin su yüzüne çıkmasına sebep olmuştur. Bu kanunlardan ilki ve en önemlisi, *Milli Korunma Kanunu*’dur. TBMM’inde 18 Ocak 1939 tarihinde kabul edilen kanuna dayanılarak çıkarılan kararnameler savaş yıllarının ekonomi politikasının ana ilkelerini oluşturmuştur.²⁴⁸ Bu kanun ekonomiyi yeniden düzenlemek amacıyla hükümete oldukça geniş yetkiler vermekte, devletin müdahale olanakları genişletilerek özel girişim devletin vesayeti altına girmektedir. Kanun 19 Şubat 1940 tarihinden itibaren uygulanmaya başlamıştır.

Milli Korunma Kanunu; Saydam döneminde daha devletçi, Saraçoğlu döneminde daha liberal bir yorumla uygulanmışsa da, sonuçta her iki uygulama da bir farklılık yaratmamış, ekonomik ve sosyal sorunlar artarak sürmüştür.²⁴⁹ Bu arada iâşe sorununun çözülmesi amacıyla alınan “*Yüzde 25 Kararı*” olarak nitelenen karar, çiftçinin eline geçen fiyatlarda 1942–1943 yıllarında önemli artışlara yol açarak aşırı tüccar karları doğurmuş ve sonuç olarak, büyük toprak sahibi çiftçilere ve bu ürünlerin alım satımı ile uğraşan tüccarlara yaramıştır. Elleri sermaye biriken bu

²⁴⁶ İlkay Sunar, “*Demokrat Parti ve Popülizm*”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.8, İstanbul, 1983, s. 2078.

²⁴⁷ Koçak, *a.g.e.*, s. 216-217.

²⁴⁸ Korkut Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, Gerçek Yay., İstanbul, 1974, s. 326.

²⁴⁹ Refik Saydam’ın ölümünden sonra Saraçoğlu Hükümeti, ekonomi alanında eski hükümetin izlediği politikanın tam aksi yönünde bir politika izlemiştir. Saraçoğlu’nun ekonomi politikası, ekonomik yaşam üzerinde devlet müdahale ve denetimini azaltmak ve fiyat denetimine son vererek fiyatların ve dolayısıyla da üretimin artmasını teşvik etmek yönünde olmuştur. Ancak savaşla birlikte giderek hızlanan enflasyon etkisini göstermektedir. Yetersiz üretim, dağıtımdaki aksaklıklar ve ithalattaki imkânsızlıkların temelinde büyüyen enflasyon yatmaktadır. Koçak, *a.g.e.*, s. 357-359.

gruplara karşı ise *Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu* hazırlanarak 1943 ile 1946 yılları arasında uygulamaya konulmuştur. Bu konuda Korkut Boratav'ın görüşü; “Bu verginin büyük ve küçük çiftçi arasında fark gözetmediği, bu yüzden de en ağır yükün piyasaya pek az açılmış ve esasen savaş şartlarında üretimi düşmüş, sadece kendi boğazı için üreten küçük köylüye yüklendiği” şeklindedir.²⁵⁰

Servet birikimi olan kent ticaret grubu için de *Varlık Vergisi Kanunu* (VVK) çıkarılmıştır. Bu kanun, devlete kaynak bulmak, piyasadana para çekip enflasyona çare bulmak ve özellikle azınlıklardan oluşan karaborsacıların ve stokçuların aşırı karının ağır vergilerle emmek için çıkarılmış servet vergisidir.²⁵¹ Kanun, 1942’de yürürlüğe girmiş, 16 aylık bir uygulamadan sonra 1944 yılının Mart ayında da kaldırılmıştır. Düzenleme “*gayrimüslim*”ler için yapılmamıştır ama uygulama özellikle azınlıkları hedef almıştır. VVK, sermaye sahibi grupların hükümete karşı güvenini sarsmıştır.

1945 yılında uzun yıllar tek partiyle yönetilmenin birikimi ve II. Dünya Savaşı boyunca izlenen ekonomik politikaların yarattığı ekonomik ve sosyal sorunlar nedeniyle siyasal muhalefetin örgütlenip, kendisine taban bulabilmesi için uygun koşullar bulunmaktadır.

19 Şubat 1945 tarihli ABD’nin Ankara Büyükelçiliğinin “Mevcut Yönetimin gücü ve halk desteği (strength and popularity)” konulu memorandumunda, rejimin özellikle savaşın başlangıcı olan 1939 Eylül’ünden beri halk desteğini kaybetmeye başlamasının sebebi on madde halinde sıralamıştır.²⁵² Bunlar: Çok ağır işleyen bir bürokratik yapı; bürokratların, sorumluluk almaktan korkmaları sebebiyle karar almada yaşanan uyuşukluk; orta sınıf halk ile alt seviyedeki bürokratları fakirleştiren enflasyonun kontrol altına alınmasındaki başarısızlık; halkın büyük çoğunluğunun şartları daha kötü giderken, üst seviye bürokratlardan ve Milletvekilleri gibi seçkinlerin oluşturduğu küçük bir grubun ekonomik menfaat elde etmesi; Osmanlı’dan kalma rüşvet ve sahtekârlığın halen Türk politik yaşamında önemli bir yer tutuyor olması; çoğu işadınının “*Devletçilik*” uygulamalarının karşısında olması;

²⁵⁰ Boratav, **a.g.e.**, s. 352.

²⁵¹ Varlık Vergisi Kanunu için bkz.: Koçak, **a.g.e.**, s. 369-372; Faik Ökte, **Varlık Vergisi Faciası**, Nebioğlu Yay., İstanbul, 1951.

²⁵² **Microfilm**, ROLL 1, February 19, 1945.

konuşma ve basın özgürlüğünün olmaması; eğitim sisteminin çok katı olması; Hükümet tarafından, “*endüstrileşmede*” yeterince enerjik bir yaklaşımın ortaya konamaması; demokratik normların eksikliği ve adayların merkez tarafından belirlendiği tek parti düzenidir.

Yapılan analizin devamında, parçalanmış Osmanlı İmparatorluğunun yarattığı bataklıktan Türkiye’yi çekip çıkararak gücün, tek adam *M. K. Atatürk’ün direnci ve enerjisi* olduğu belirtilmiştir. Osmanlı’nın küllerinden yükselen Türk Devletinin *kişiyeye özel ya da kişilere bağımlı* yapısı sebebiyle yaşadığı sıkıntılar ve Atatürk’ün etrafını saran çok sayıda her söylediğini onaylayan insanlar (yes-man) sebebiyle Atatürk’ün olabilecekleri erkenden görüp çare olarak CHF’na karşı bir muhalefet oluşturarak halkı iki partili sisteme yönelik eğitmeye çalıştığı ama “muhalefete toleransının” olmaması gibi bazı nedenlerden amaçlanan muhalefetin tam manası ile gerçekleştirilemediği söylenmektedir.

Aynı belgede İnönü’nün demokratikleşme yönünde tereddütlü de olsa bazı girişimleri olduğu belirtilmektedir. 1939 ve 1943 seçimlerinde yapılan değişiklikler ve 1943 seçimlerinde İstanbul’un 23 koltuğu için 31 aday (tabii ki CHP’nin üyeleri arasından) gösterilmesi buna örnek olarak verilmektedir.

Atatürk’ün ölümünden sonra onun yerini alabilecek bir devlet adamının çıkmadığı ve mevcut Cumhurbaşkanı İnönü’nün ise güç kaybettiğinin belirtildiği satırlarda, Türkiye’nin yürümeye devam ettiği ancak yönetilmediği; karar verecek makamların *korkaklıklarından* hiçbir önemli kararın alınmadığı; enflasyonun kontrolündeki başarısızlığın memnuniyetsizliğe sebep olduğu; iç piyasadaki fiyat artışlarının, orta sınıfın fakirleşmesinin tek sebebi olmadığı, Müttefik ve Mihver devletleri arasındaki rekabetin dünya piyasalarında yarattığı fiyat artışlarının diğer bir etken olduğu; “Hükümet yapısında çok radikal bir yeniden düzenleme olmadan bu sorunların üstesinden gelinemeyeceğini” beyan eden çok sayıdaki Türk bürokratinin gelecek korkusu içinde yaşadıkları; böyle bir yapı değişikliğinin mevcut yönetim yapısı içinde mümkün olmadığı için gözükten tek çözümün devalüasyon olduğu; Atatürk’ün başlatmış olduğu Batılılaşma çabalarına Atatürk’ün ölümünden sonra artık çok az şeyin eklendiği; Türk eğitim sistemindeki dar görüşlü yapı nedeniyle, Amerikan Üniversitelerinde teknik bölümlerde yetişen Türk öğrencilerin yurda döndükten sonra ne teknik bilgi olarak ne de görüş olarak yerinin adamı

olmayan yöneticilerin altında çalıştıkları ve bilgi ve becerilerinin hiç önemsenmediği; Türkiye’de eğitim fakültelerinde ve Avrupa (özellikle Alman) sisteminde yetişen bu yöneticilerin Amerikan sistemine karşı ve onlara karşı kıskanç bir tavır içinde oldukları; mevcut yönetimin çizgisinden uzak veya aleyhinde yayın yapmanın yayının durdurulmasına sebebi olduğu;²⁵³ Devletçilik uygulamaları nedeniyle devlet bankaları yoluyla Endüstriyel büyümenin bir hata olduğu; Ekonomik gerilemenin sebebi olarak, 1922 yılına kadar okumuş olan bütün Türklerin ya devlet memuru ya da subay olduğu ve ticari faaliyetlerin Ermeni, Rum ve Yahudi’lere bırakıldığı için ticari yönde bir anlayışın gelişmemesi gösterilmektedir. Hitler’in birinci Dünya Savaşından mağdur olarak çıkan Alman ırkını “Hayat Alanı” doktrini ile birleştirmesi gibi zor şartlarda yaşayan ve Osmanlı döneminin büyük ve güçlü zamanlarına özlem duyan halkın Turancılık akımlarına ilgi duyması normal bir gelişmedir (...ki belki de bu Turancı rüyalar Sovyetler Birliği’nin ortadan kalkmasıyla mümkün de olabilir); Türkiye’nin yukarıda sayılan bütün bu şartlarının ülke içerisinde politik bir krize yol açacağı tahmin edilmektedir. Ayrıca 60 yaşındaki İnönü’nün sağırılık seviyesindeki duyma problemi sebebiyle işi yürütemeyecek olması durumunda onun yerine Mareşal F. Çakmak’ın ya da Başbakan Saraçoğlu’nun muhtemel adaylar olduğu belirtilmektedir.

Ankara Hükümetinin iç siyasetine yönelik halkta yaşanan güven kaybında Şubat ayının son iki üç haftasında artış olduğu ve ekonomik durum ile hayat pahalılığına karşı tedbir almakta gösterilen zafiyetin halk arasında artık her yerde dile getirildiğinin belirtildiği Şubat ayı “Türkiye Politik Raporu”nda, serbest girişime hayat alanı bırakmayan; komünizmden beter olan devletçilik yüzünden ufak bir iş için bile zamanının %90’nını devlet dairelerinde geçirdiğini söyleyen ismi verilmeyen bir Türk iş adamının, savaş ilanından sonra hükümetin bundan aldığı güçle daha despot ve katı olacağından duyduğu korku aktarılmaktadır.²⁵⁴

Aynı raporda ismi verilmeyen başka bir Türk avukatın, davası için avukat seçen vatandaşın, avukatın yetkinliğine değil hâkimlerle ve yüksek bürokratlarla arasının nasıl olduğuna bakıldığını söylediği not edilmektedir. Seçkin bir doktor ise,

²⁵³ Bkz.: Yılmaz, “Cumhuriyet Döneminde ...”, s. 53-80.

²⁵⁴ **Microfilm**, ROLL 1, March 10, 1945 (Confidential), s. 19.

Türkiye’de liderlerin sadece demokrasi nutukları atmakla yetindiğini; tüm dünya uluslarının barış ve demokrasi içinde yaşaması için “ABD’nin ülkelerin iç işlerine karışmama politikasını terk etmesi ve zorlayıcı tedbirlerde ısrar etmesi gerektiğini” söylemektedir.

Rapora devamında ise daha keskin bir üslup takınan bir Tıp doktorunun şu sözleri aktarılmaktadır; “Ulus gazetesinin editörü gibi “parazitler” tarafından çevrelenmiş olan İnönü’nün Atatürk’ten daha büyük biriymiş gibi davranarak devrimlere Atatürk gibi devam etmeye çalışmaktadır; Türk müziği ve diline gösterdiği ilgiyi halkın yaşadığı sıkıntılara göstermemiştir; “duyamadığı müziği” Türkiye’nin batılılaşması yolunda bir adım olarak görmektedir; yüzyıllardır kullanılan Farsça ve Arapça kelimelerden dili arındırmak komiktir ve yeni kelimeler “çirkin”, hatırlaması zor kelimelerdir; eğer hükümet zoruyla tutunabilirse o zaman da kuşaklar arasında iletişim kurmakta güçlük yaşanacaktır.”²⁵⁵

5 Mart 1945 tarihli, Genel Basın ve Yayın Kurulu Yönetim Üyesi Burhan Belge ile yapılan mülakatın gönderildiği memorandum ise Burhan Belge’nin Türkiye’deki düzenden ve politik liderlikten duyduğu memnuniyetsizliği samimi bir şekilde belirttiği aktarılmakta ve Burhan Belge tarafından gecikmesiz olarak Türkiye’de yapılması gereken değişiklikler sıralanmıştır:²⁵⁶

(1)Azınlıklara diğer Türkler gibi eşit haklar sağlanmalı: Silahlı Kuvvetlerde, Dışişlerinde ve yüksek bürokraside yer alabilmeliler,

(2)Türk politik hayatında iki partili sistem geliştirilmeli: Bunlardan biri daha az devletçi ve liberal iken diğeri daha muhafazakâr ve devletçi olabilir,

(3)Dış politikada bütün komşuları ile iyi ilişkilerin yanında üç büyüklerle de iyi geçinmeli ve hepsi ile aynı mesafede olunmalı; hiçbirinin “atına” binilmemeli,

(4)Basın özgürlüğü, görüşme ve toplanma özgürlüğü, inanç özgürlüğü gibi Anayasada bulunup da hiç uygulanmayan anayasal hak ve özgürlükler hayata geçirilmeli.

Burhan Belge, ABD ve İngiliz büyükelçiliklerinin Türkiye’deki Liberal

²⁵⁵ **Microfilm**, ROLL 1, March 10, 1945 (Confidential), s. 20.

²⁵⁶ **Burhan Belge**, 1899 Şam doğumludur. On birinci dönem Muğla Milletvekili olarak TBMM’ye girdi. Almanya’da öğrenim gördü. Yüksek Mimardır. Muğla’da siyasete atıldı. Demokrat Partinin kuruluşunda yer aldı. DP’nin resmi yayın organı olan Zafer Gazetesi’nin başyazarlığını yaptı. 1967 yılında vefat etti. http://tr.wikipedia.org/wiki/Burhan_Belge

kesimlerle irtibata geçmemesine üzül­dü­ğünü ve ABD ve İngi­liz bü­yü­kel­çi­lik­le­ri­nin Tür­ki­ye'nin poli­ti­ka­la­rını, ih­ti­yaç­la­rını ve ge­li­ş­me­le­ri ta­ma­men res­mi ağız­lar­dan din­le­dik­le­ri­ni fakat on­la­rın aksine Rus­lar­ın Tür­ki­ye'deki si­ya­si yelpa­ze­nin her cep­he­si ile iliş­ki içi­nde ol­mak için çok gayret gös­ter­dik­le­ri­ni söy­le­mek­te­dir.²⁵⁷

19 Nisan tarihli gizli bir belgede İstanbul'daki güvenilir kaynaklardan elde edilen bir bilgiye göre 8 Nisan'da aralarında Tan gazetesi editörünün eşi Sabiha Sertel'in de bulunduğu çok sayıda insanın, “*yıkıcı komünist faaliyetlerinden*” dolayı polis gözetimi altına alındığı rapor edilmektedir.²⁵⁸ Ancak bu haberin tüm çabalara rağmen doğrulanamadığı da eklenmiştir.

Bu tür haberlerin Emniyet tarafından söz konusu kişilerin daha dikkatli davranması için kasıtlı olarak yayıldığı düşünülmektedir. Ayrıca İstanbul gazetelerinden Vatan, Tasviri Efkar ve Tan'a yönelik altı aylık basım yasağının kaldırılması ise San Francisco Konferansı öncesi Hükümetin basın üzerinde baskı uyguladığı yönündeki ayıptan kurtulma amaçlı yapılan bir manevra olduğu belirtilmektedir. Bu yasağı kaldırmanın fikir özgürlüğünü cesaretlendirme amaçlı olmadığına bir diğer göstergesi olarak da Burhan Belge'nin radyo yayınlarına konan yasak gösterilmektedir.²⁵⁹ Komünist faaliyetler nedeniyle tutuklanan kişilerden alınan diğer bir bilgiye göre ise söz konusu tutuklanmaların, polis tarafından ajan provokatörleri vasıtasıyla yaratılan karışıklıklar bahane edilerek toplumun huzurunu

²⁵⁷ Memorandumda çok konuşkan olmasından dolayı sekiz yıldır Genel Basın ve Yayın Yönetim Kurulu Üyesi olmasına rağmen yükselmeden basit bir memur olarak kaldığı söylenen Burhan Belge'nin biraz “martyr” (mazlum, haksızlığa uğrayan) kompleksi olduğu yazılmaktadır. **Microfilm**, ROLL 1, March 05, 1945. Daha sonra 18 Nisan'da, Liberal gazeteci ve radyo spikeri Burhan Belge'nin Büyükelçilik çalışanlarına, Türk-Sovyet ilişkileri üzerine yaptığı konuşma sebebiyle radyodaki politik eleştiri programını artık yapamayacağını söylediğini aktarmış olduğu ve bunu aslında konuşmasına karşı yaptığı eleştiriler sebebiyle İnönü'nün yaptırdığına inandığı bir yazı ile merkeze bildirilmektedir. **Microfilm**, ROLL 1, April 18, 1945 (Secret).

²⁵⁸ 1945 yılı Mart ayına kadar Associated Press Türkiye muhabiri olan ve sol eğilimli olarak bilinen Sabiha Sertel, Rapora göre, bu dönemde Tan gazetesinde yazdığı Sovyet yanlısı makaleler nedeniyle Hükümetin hedefi haline gelmiş olabileceği değerlendirilmektedir. **Microfilm**, ROLL 1, April 19, 1945 (Confidential), s. 1.

²⁵⁹ Burhan Belge'nin 09 Nisan 1945'de radyoda yaptığı konuşmanın bildirildiği raporda B. Belge'nin bir entelektüel; eğlenceli ve etkili bir konuşmacı olduğu ancak çok konuşmasının; “orijinal olma çabasının ve gösterişi sevmesinin onun zayıflıkları” olduğu belirtilmiş ve bunların, ele aldığı önemli konuların bile değerini düşürdüğü belirtilmiştir. B. Belge'nin söz konusu konuşması incelendiğinde Sovyetler Birliği ile ilişkilerin geliştirilmesinin önemine değinildiği; iyi ilişkilerin istendiği takdirde mümkün olduğunun belirtildiği görülmektedir. **Microfilm**, ROLL 1, May 11, 1945 (Secret). Bizce, konuşma metni bugünün şartlarında değerlendirildiğinde resmi makamların tepkisini çekecek ve konuşmacının tutuklanmasını gerektirecek hiçbir unsur taşımamaktadır.

kaçırma suçlamasıyla gerçekleştirildiği; tutuklananlardan sadece çok azının komünist olduğu diğerlerinin ise hükümetin politikalarından memnun olmayan kişiler olduğu belirtilmektedir.²⁶⁰

25 Şubat'ta ise *Tan* gazetesi yazarı Zekeriya Sertel'in 19 ve 20 Nisan'da yayımlanan "Türkiye Dışarıdan Nasıl Gözüküyor" ve "Türkiye'de Demokrasi var mı?" adlı iki makalesinin özeti, merkeze gönderilmektedir. Daha önce, ABD'de '*Asia and The Americas*' adlı dergide Türkiye'deki 'özgürlük' üzerine yapılan bir eleştiri yazısını kullanan Sertel'in makalesinin, mevcut şartlara meydan okuyan, zekice kaleme alınmış bir yazı olduğu ve bu sebeple her an *Tan* gazetesinin tekrar yasaklanacağı ve yazarının da tutuklanabileceği eklenmektedir.

Söz konusu yazılarda, basın ve yayın özgürlüğünün olmadığı bir yerde fikir ve düşünce özgürlüğünden bahsedilemeyeceği ve bu devletlerin '*Amerika'nın gözünde*' demokratik devletler sınıfına alınmayacağı; Türkiye'de demokratikleşme yönünde bir devrime ihtiyaç olduğu ve Cumhuriyet eğitimi almış yeni nesillerin başa geçmesi durumunda demokrasinin gelişeceği, aksi taktirde savaş öncesindeki Nazi eğilimli yönetim tarzının devamı durumunda ise ülkenin gerileyeceği söylenmektedir.²⁶¹

The London Times'da ise "Atatürk'ün Varisleri/Halefleri-Türk Siyasetinde Daha Fazla Özgürlük" adı ile yayımlanan makalede ülkedeki mevcut rahatsızlığın kaynaklarına yönelik yapılan analizde ise; köylü ve 'efendi'lerden oluşan Osmanlı sosyal hayatında oluşmamış olan orta sınıfın, Türkiye'nin kapitülasyonları sonlandırması ve para ve ticaretle uğraşan Osmanlı'nın gayrimüslim azınlıklarının yurt dışına çıkarılmaları sonucunda ticaret hayatına atılan Türkler tarafından oluşturulmasının başarılı olduğu belirtilmektedir.²⁶² Kendilerine yaratılan fırsatı değerlendirmesini bilen bu yeni orta sınıfın her geçen gün artan başarısı ve bu başarının sağladığı etki gücü, onlara yönetime karşı duydukları rahatsızlıkları gösterebilme ve dile getirme cesaretini vermiştir. Yönetici kadroların istisnai ve aşırı gücüne karşı duyulan rahatsızlığın sonucunda ülkenin siyasal yaşamında daha etkin ve aktif bir yer alma çabası baş göstermiştir. Bu taleplerin bir değişiklik yaratacağı

²⁶⁰ **Microfilm**, ROLL 1, April 19, 1945 (Confidential), s. 2.

²⁶¹ **Microfilm**, ROLL 1, April 25, 1945 (Restricted).

²⁶² 1 Kasım 1945 (11 nci sayı) **Times**'a atfen **Microfilm**, ROLL 1, November 7, 1945 (Restricted).

kesindir ama bunun nereye kadar gidebileceği kestirilememektedir. Asıl rahatsızlık kaynağı olarak ise CHP'nin ayrıcalıklı konumu gösterilmektedir; devletin başkanı aynı zamanda partinin de başkanı olduğundan yarı-resmi konumu itibarı ile parti, ister istemez özel, ayrıcalıklı ve geniş bir yetkiye de sahip olmaktadır. Atatürk'ün önderliğinde bu güç ve disiplin altında hayata geçirilen devrimlerle Osmanlı'nın Teokratik yapısından Cumhuriyete ve modern bir toplum hayatına dönüşüm sağlanabilmiştir.

Makaleye göre, ülke içindeki mücadele iki cephe arasında cereyan etmektedir: Birinci cepheyi oluşturan, ekonomi ve endüstrileşme yolunda elde edilen gelişmeler neticesinde serpilerek orta sınıf, daha özgür ve serbest bir yapı içerisinde yönetime dahil olma çabaları sergilemektedir; karşı cephe ise Atatürk'ün açtığı yolda elde edilen kazanımlara rağmen hala bu değişimi özümsememiş ve kabul etmeyen kesimlerin var olduğunu ve ellerine fırsat geçtiği anda karşı devrim için harekete geçecekleri savına dayanarak, mevcut sistemde yaratılacak olan bir gevşemenin onları cesaretlendireceğini iddia etmektedirler. Daha demokratik bir yapının zaruret olduğunu kabul eden bu cephe bunun kontrollü ve zamana yayılarak yapılmasının gerekliliği üzerinde durmaktadır.²⁶³

B. Demokrasiye Geçişte Dış Etkenler

1945 yılı sonrasındaki mevcut dünya düzeni ve uygulanan politikalarla bakıldığında bu gelişmelerin Türkiye'deki siyasal hayata olan etkileri açık olarak görülmektedir. Savaşın galiplerinin izlenecek olan dünya siyasetine yani demokrasiye yönelik tutumları nedeniyle Türkiye'de çok partili düzene geçme gayretlerinin Savaşın sona ermesiyle birlikte derhal başlatıldığı düşünülmektedir.²⁶⁴ Otoriter devletlerin (Almanya, İtalya, Japonya) yenilgisiyle ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD), İngiltere ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) oluşturduğu *Demokrasi Cephesi*'nin zaferiyle sonuçlanan savaş, uluslararası ortamda bu ülkelerin siyasal rejimlerinin de ön plana çıkmasına sebep olmuştur. 1930'lu

²⁶³ Aynı Mikrofilm.

²⁶⁴ İkinci, II. Dünya..., s. 349.

yılların uluslararası ortamına egemen olan otoriter eğilimler etkisini giderek yitirecek ve demokratik eğilimler yaygınlaşacaktır. Müttefikler savaşın başından beri, savaşı barış ve özgürlük adına yürüttüklerini iddia etmişler, savaş sırasında yayımlanan Atlantik Bildirisi (1941) ve Birleşmiş Milletler Bildirisinde (1942) özgürlük, barış ve ulusların kendi geleceğini belirleme hakkı gibi hedefleri açıklamışlardır.²⁶⁵ Yeni düzen, Birleşmiş Milletler çerçevesinde barışçı bir düzen olacaktır. Savaş sonrasında, 25 Nisan 1945 tarihinde toplanan San Francisco Konferansı'na katılan 50 ülke tarafından imzalanan Birleşmiş Milletler Bildirisi, uluslararası ortama hakim olan demokratik eğilimleri yansıtmakta ve barış, özgürlük, insan hakları ve ulusların eşit haklara sahip olmaları gibi ilkeleri vurgulamaktadır. Kendi geleceğini belirleme hakkı ilkesi, sömürge ülkelerde ulusal kurtuluş mücadelelerine ve bağımsız devletlerin kurulmasına yol açarken, özgürlük, eşitlik insan hakları gibi ilkeler de çeşitli ülkelerde demokratik hak ve özgürlüklerin genişletilmesi sonucunu doğurmuştur.

II. Dünya Savaşının ardından Türkiye için artık dış politikada önceki denge politikasını sürdürme imkânı kalmamıştır. Ayrıca, Batılı müttefiklerin yanında yer almak isteyen diğer ülkeler gibi, Türkiye de siyasal rejimini buna uygun biçimde gözden geçirmek durumundadır.²⁶⁶

ABD'nin dış politika belgelerinde II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'ye yapılan desteğin birinci sebebi olarak Sovyetlerin çevrelenmesi gösterilmekte ve ikinci sebep olarak da Türkiye'de hükümetin gerçek bir demokrasiye geçişini desteklemek ve başarmasını sağlamak olarak gösterilmektedir. Böylece Sovyet Komünizminin Türkiye'ye ve Ortadoğu'ya girişi önlenerek ve güçlendirilmiş olan ülke topraklarında stratejik öneme sahip noktalar oluşturularak muhtemel bir savaşta üs olarak kullanılması hedeflenmiştir.²⁶⁷

1944 yılında Yunanistan dışında kalan Balkan ülkelerinde SSCB yanlısı grupların iktidarı ele geçirmeleri de, Türkiye'nin uluslararası alanda yalnız kalma

²⁶⁵ a.g.e., s. 348.

²⁶⁶ İkinci, **II. Dünya...**, s. 349; Bu dönemi ikinci demokrasi dalgası olarak niteleyen görüş için bkz.; Samuel Huntington, "Democracy's Third Wave", **Journal of Democracy**, C-2, Nu: 2 (ilkbahar 1991), s. 12.

²⁶⁷ **Foreign Relations of the United States 1949**, Vol. VI, The Near East, South Asia and Africa, Government Printing Office, Washington, 1977, s. 1660.

korkusunu artıran bir faktör olarak düşünülebilir. 1945 yılında ise Türkiye'nin Batı yanlısı tavrını daha da netleştirecek gelişmeler olmuştur. Önce Yalta Konferansı'nda alınan karara göre, yeni bir uluslararası Örgüt kurmak için toplanacak konferansa davet edilecek ülkelerin en geç 1 Mart 1945 tarihine kadar Almanya'ya savaş ilan etmeleri gerekmiş, Türkiye de böylece 1945 Şubat ayında Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmek zorunda kalmıştır.²⁶⁸

ABD Ankara Büyükelçiliğinin Şubat ayı "Türkiye Politik Raporu"nda Türkiye'nin savaş ilanına yönelik yerel tepkiler kısaca aktarılmaktadır: 20 Şubat günü 20:42'de, Ankara Radyosunun haberlerin arasında yaptığı "TBMM'nin 23 Şubat'ta olağanüstü gündem ile toplanacağı" şeklindeki anons tüm halkta büyük bir merak ve heyecan yaratmıştır. Birçok kişi tarafından bu olağanüstü toplantının Almanya ve Japonya'ya savaş ilanı için yapıldığı düşünülürken bazıları ise Almanya'nın mağlup olduğu bir zamanda savaş ilanının mantıksız olacağı ve toplantının asıl amacının Arap Birliğine veya Yakın ve Ortadoğu Devletlerini kapsayan daha büyük bir bloğa dahil olma fikrinin tartışılması olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca Sovyetlerin Saraçoğlu hükümetini düşürerek yerine sol eğilimli vekillerden oluşan Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel önderliğinde bir hükümet kurmaya çalıştığı yönünde de söylentiler de vardır. 23 Şubat günü toplantı sonrası saat 19:20'de Ankara Radyosundan yapılan anonsta Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya savaş ilanı bildirilmiştir. İngiliz Hükümeti'nin isteği üzerine alınan bu karar halkı şaşırtmamış ancak hayal kırıklığına uğratmıştır. Ege adalarının Almanlardan arındırılmasında Türk Kara Kuvvetleri ile Deniz Kuvvetlerinin kullanılabileceği hatta İtalya'ya bile gönderilebileceği söylenmektedir.²⁶⁹

Bu raporda; teslim olan bir ülkeye vurmanın Türk örf ve geleneklerine aykırı olduğu, böyle bir davranışın Türk tarihinde mevcut olmadığı ve Türk toplumunun geleceğine intikal edecek olan bu ayıbın sorumlusunun ise mevcut hükümetin olduğu yönünde yorumların yapıldığı; bazı gözlemcilerin ise Türklerin bilfiil savaşmak dışında savaşın tüm sıkıntılarını çektiği; Almanların yoğun baskılarına ve cazip tekliflerine karşı cesaretle karşı koyabildiği ve İngiltere'nin San Francisco

²⁶⁸ **Ayın Tarihi**, Şubat 1945, Nu: 135, s. 6

²⁶⁹ **Microfilm**, ROLL 1, March 10, 1945 (Confidential).

konferansına katılabilmek için savaş ilanını zorunlu koşması karşısında hükümetin yapabileceği başka bir şey olmadığını söylediği ve ayrıca müttefik kuvvetlerin elde ettiği başarıların takip edildiği ancak birçok Türk'ün Almanların üç devlete karşı vermiş olduğu bu cesur mücadeleyi takdir ettiğini söylemekte tereddüt dahi etmediği bildirilmektedir.²⁷⁰

Dış dinamikler açısından bakıldığında başlıca iki etken Türkiye'yi Batı Demokrasilerinin safına itmektir. Birincisi, savaştan galip çıkan tarafın *demokrasi cephesi* olması; ikincisi ise SSCB'nin Türkiye'ye yönelik tehditleridir. Bunların sonucunda Türkiye'nin Batıya yaklaşmak zorunda kalması ve bu ittifakın içinde yer almak istemesi, Batıların demokratikleşme eğilimlerine uyumu gerektirmektedir. Bunun yanında imzalanan BM beyannamesi de demokratik bir yapıyı taahhüt etmektedir. Bu şartlar iç rejimin demokratikleşmesi yönünde elverişli bir ortam hazırlamıştır. Ancak Bülent Tanör, dış dinamiklerin olumlu rolünün sadece elverişli bir ortam oluşturmaktan ibaret olduğunu ve Türkiye'nin çok partili demokrasiye geçişinin esasta Batı dürtüsüne borçlu olmadığını söylemektedir.²⁷¹ Çünkü *Milli Egemenlik İlkesi* üzerine kurulmuş bir ulus devletinin yapılandırılmasında demokrasi tam anlamıyla yaşanmamış olsa bile hep idealize edilmiştir ve sistem bu öğeleri zaten barındırmaktadır.

Diğer yandan Türkiye'nin politik rejimi üzerine 1 Kasım 1945 tarihli *The London Times*'de yayımlanan bir makalede, "Faşist" Almanya ile yaşanan yakınlığın ülkede ilerici bir siyasal rejimin oluşmasını engellediği belirtilirken Türkiye'nin, sosyal ve siyasal hayattaki demokratikleşme sürecinin dışında kalan dünyadaki birkaç devletten biri olduğu iddia edilmektedir.²⁷²

2. Çok Partili Hayata Geçiş Süreci

Çok partili hayata geçiş sürecinde iç ve dış dinamikler özetlendiğinde: içeride, tek partili rejimin artık Türkiye'ye yeterli gelmediğinin herkes tarafından

²⁷⁰ Aynı Mikrofilm.

²⁷¹ Bkz.: Tanör, a.g.e., s. 337

²⁷² 1 Kasım 1945 (1 İnci sayı) *Times*'a atfen *Mikrofilm*, ROLL 1, November 7, 1945 (Restricted).

bilindiği ancak bunu değiştirebilecek bir muhalefetin ortaya çıkamadığı; dışarıda ise tek partili, otoriter bir yapıyı destekleyecek unsurların ortadan kalkmasıyla demokratikleşme taraftarı unsurların egemenliği göze çarpmaktadır.

Bu dönemde Türkiye'nin başlıca sorunları ile ilgili hazırlanmış olan raporda yabancı bir gözlemci şu tespitlerde bulunmuştur:

(1) Rusya ve Balkan devletleri ile ilişkilerde yaşanan belirsizlik ortamının yarattığı her an hazır askeri birlik bulundurma zorunluluğu ve barışın tesisi hususundaki güvensizlik endişe duygusu yaratmaktadır.

(2) Hükümetin ekonomik ve endüstri alanında bir planının olmaması ve yaklaşan savaş sonrası sorunlara yönelik alternatif çözümler üretmedeki beceriksizliği diğer bir problem sahasıdır.

(3) Ülkedeki liderlik ve yönetim zafiyetlerinin çok iyi farkında olan üst kademelerdeki yöneticilerde de moral ve cesaret kaybı vardır. Söz konusu kişilerin, şahsi zorluklarla karşılaşmaktan çekindikleri için ülkedeki kargaşayı ortadan kaldırmak ve düzeni sağlamak amacıyla herhangi bir eleştiri yapmaktan imtina etmeleri ve isteksiz davranmaları bunun en iyi kanıtıdır.

Gözlemci bunlardan ilk ikisinin çok kısa bir sürede rayına oturtulabileceğini söylerken yüzyıllardır devlet otoritesine alışmış olan insanlardaki *moral ve cesaret kaybının ancak kuşaktan kuşağa aktarılacak bir eğitimle ve zamanla aşılabileceğini* belirtmektedir.²⁷³

İnönü'nün, 1945 yılında 19 Mayıs tören konuşmasındaki şu sözleri sonraki yıllarda yaşanacak sürecin habercisidir: "Siyaset ve fikir hayatımızda demokrasi prensiplerinin daha geniş ölçüde memleketimizde hüküm süreceğini müjdelerim."²⁷⁴ Her yıl 19 Mayıs'ta yapılan bu konuşmalar genel olarak izlenecek olan politikaların izlerini taşımaktadır. İnönü konuşmasında savaş sonrası yeni düzenin oluşturulma sürecine dair programdan bahsetmiş ve hükümetin üç ana hedefini; kırsal kesimin şartlarının iyileştirilmesi; endüstrileşmenin daha ileriye götürülmesi ve ülkedeki demokratik prensiplerin daha yaygın hale getirilmesi olarak ilan etmiştir.

Konuşma ile ilgili ABD belgelerinde yapılan yorumda, konuşmanın halk

²⁷³ **Microfilm**, ROLL 1, May 22, 1945 (Confidential), s. 3.

²⁷⁴ Tanör, **a.g.e.**, s. 339.

tarafından genel olarak iyi algılandığı belirtilmektedir. Ancak kişisel yorumlarda, savaşın yarattığı vurguncu hareketlerle, Meclis'teki ve yüksek mevkilerdeki yetkililerin karıştığı rüşvet ve sahtekârlıkları alenen bilinmesine rağmen İnönü'nün aksi söyleminin yadırgandığı belirtilmektedir. Raporda, İnönü'nün kardeşi de savaş yıllarının en bilinen spekülâtör ve vurguncusu olarak gösterilmektedir. Demokratikleşmeye yönelik vaatlerin ise Millet Meclisi seçimlerindeki tutum nedeniyle toplum tarafından komik ve umutsuz bir şekilde algılandığı belirtilmektedir. Raporda, Cumhurbaşkanı ve Parti Genel Başkanı olan İnönü'nün tek partili bir ülkede her şeyi kontrol eden tek güç olduğu vurgulanmaktadır. Uygulanan seçim sisteminin kısaca anlatıldığı raporda, adayların seçim bölgelerini hiç görmeden o bölgenin vekili olduğu belirtilmekte ve bunu ise bir bölgenin değil tüm milletin vekili olduklarını söyleyerek savuşturmaya çalıştıkları ve bunların aslında milletin değil sadece CHP'nin yönetiminin temsilcileri olduğu ifade edilmektedir.²⁷⁵

19 Şubat 1945 tarihli Büyükelçiliğin “Mevcut Yönetimin Gücü ve Halk Desteği (Strength and Popularity)” konulu memorandumunda Türkiye’de raporda sunulan şartlar sebebiyle yaşanabileceğini tahmin ettikleri politik bir krizin boyutunun neler olacağını sorulması üzerine 28 Mayıs 1945’de hazırlanan cevabi yazıda ilk olarak Şükrü Saraçoğlu Hükümetinin halkın büyük bir çoğunluğu ve özellikle de entelektüeller ve iş adamları tarafından desteklenmediğinin çok açık bir gerçek olduğu belirtilmektedir. Ancak gönüllü ya da gönülsüz, yakın zamanda hükümet değişiminin olacağına dair herhangi bir emare olmadığı ve bu öngörünün aslında tahminden çok bir istek olduğu belirtilirken bundan sonra olacakların habercisi olabilecek son aylarda meydana gelen üç gelişme ortaya konmaktadır.²⁷⁶

(1) Basına tanınan tartışma ve yazma özgürlüğü: Ülkede demokratik prensiplerin yerleştirilmesi kapsamında, San Francisco Konferansı döneminde atılan bu adımın basın mensuplarını üzerinde baş döndürücü bir etki yarattığı; genel olarak bu özgürlük havasına hazır olmayan basının, belirlenmiş bir tavır ve politikası olmadığı için etkin bir muhalefetin yapılmadığı; sadece sol eğilimli *Tan* gazetesinin, gerici *Tasvir* gazetesinin ve muhafazakâr *Yeni Sabah* gazetesinin özellikle

²⁷⁵ **Microfilm**, ROLL 1, May 22, 1945 (Confidential).

²⁷⁶ **Microfilm**, ROLL 1, May 25, 1945.

Hükümetin ekonomi politikası ya da politikasızlığı üzerine olmak üzere birçok konuda eleştirel yaklaşımlar gösterdiği; özellikle *Tan* gazetesinden Zekeriya ve Sabiha Sertel'in Anayasada belirtilen tüm demokratik hakların uygulanması yönünde çağrılar yaptığı belirtilmiştir.

(2) 5.000 dönümlük arazinin kamulaştırılarak topraksız köylülere verilmesine yönelik hazırlanan yasa tasarısı: Bu tasarının tamamen politik gerekçelerle ortaya konduğu düşünülmektedir; bunun halk arasında çoktandır artarak devam eden hoşnutsuzluğu dindirmek ve özellikle Rusya'dan gelen “*halkın dertlerini dikkate almayan faşist düşünceli yönetim*” eleştirilerine muhatap olmamak kaygısı ile yapıldığıdır. İnönü ve Saraçoğlu'nun desteklediği taslak kanununu, Nazi Almanyası kanunlarından esinlenilerek yapıldığı gerekçesi ile eleştiren Aydın milletvekili Adnan Menderes'in hedefi, eğitimini Almanyada almış olan Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu'dur. Daha çok toprak ağalarının oluşturduğu ret cephesi ile Hükümet arasında yaşanan tartışmaların, CHP' de bir ayrışmaya sebep olacağı benzetilmektedir. Sıkı kontrol altında tutulan CHP içerisinde önceki yıllarda hiçbir kanun teklifinde bu tarzda farklılaşma meydana gelmemiştir. Bu görüşmelerin diğer bir özelliği de yıllardır ilk kez Meclis görüşmelerinin halka ve basına açık olarak yapılmasıdır.

(3) Hükümet değişimini gerekli kılabilecek diğer bir istikrarsızlık kaynağı da devam etmekte olan ‘*Bütçe*’ görüşmeleridir. 21 Mayıs 1945'de yapılan oturumda söz alan bütün konuşmacılar, hayat pahalılığından ve ekonomik politikasızlıktan şikayet etmişlerdir. Konuşmacılar arasında en cesuru olarak gösterilen, savaş öncesi İnönü Hükümetinin Ekonomi Bakanı, Manisa Milletvekili Hikmet Bayur “...Hükümet tüm bu olumsuzluklara ya dur demeli ya da istifa etmelidir.” şeklinde biten sert bir konuşma yapmıştır.²⁷⁷

Bu üç gerekçenin hükümeti düşürmeye yetebileceğini öngören raporda sonrası ile ilgili muhtemel senaryolar sıralanmıştır. İlk ihtimal olarak, basında esen özgürlük havasının sistemde bir “*subap*” görevi yaparak sistemi rahatlatabileceği değerlendirilmektedir. Ancak yine de Saraçoğlu Hükümetinin öyle ya da böyle zorlanacağı ve elit milletvekilleri tarafından karşı bir hareketin başlayabileceği ve

²⁷⁷ Aynı Mikrofilm.

bunun sonucunda Hükümete güvensizliklerini bildirmelerinin büyük bir ihtimal olduğu belirtilmektedir. Rapora göre, her ne kadar halk tarafından *seçilmiş olmayan*; liderleri (ülkedeki tek partinin lideri) tarafından seçilmiş (atanmış), rahatları yerinde ve liderlerine aşırı minnettar olan milletvekillerinin böyle bir davranışta bulunmasını beklemenin çok mantıklı olmadığı düşünülse de başarısız bir hükümetten kurtulmak isteyen İnönü'nün anayasal haklarını kullanarak Saraçoğlu Hükümetini azledip yerine bir başkasını getirmesi imkânsız gibi görünmemektedir. Devamında, bunun sadece basit bir çehre değişikliği olacağı ama genel politikada bir değişiklik olmayacağı da vurgulanmaktadır. Sonuç olarak birçok gözlemci tarafından, “*kinici*” ve “*affetmez*” bir kişi olarak bilinen İnönü'nün bağımsız siyasetçilerden Rauf Orbay'ı, Celal Bayar'ı veya T. R. Aras'ı iktidara getirmesine ihtimal verilmemekte aksine “*sadık*” bir milletvekilinin hükümeti kurmakla görevlendirileceğinin tahmin edildiği belirtilmektedir.²⁷⁸

Diğer, fazla ihtimal verilmeyen bir senaryo ise, Meclis'teki parti içi ayrışmanın daha da artmasıdır. Bu ayrışma sonucu muhtemelen iki partili sistem gelişecek ve Saraçoğlu Hükümeti düşecektir. Sonrasında da çoğunluğu kazanan taraf hükümeti kuracaktır. Sonuç olarak bu görüşlerin geçici olduğu ancak bunların çok sayıda değerli Türk kaynağının ortak görüşü olduğundan, ilgiye değer olabileceği söylenerek rapor bitirilmektedir.²⁷⁹

A. CHP'de Parti İçi Muhalefet

1945 yılı Bütçe Kanunu'nun Mecliste görüşülmesi sırasında Hikmet Bayur, Hükümetin başarılı hiç bir tedbir almadığından şikâyet ederek alınanların da *yanlış ve eksik* olduğunu söylemektedir: “Ekonomik işlerde bir beceriksizlik gösterilmiştir. Bize varlık içinde yokluk çektirilmiştir. Bu da pek büyük ölçüde kabiliyetsizliğimizin mahsulüdür. Bütün laflara rağmen Memlekette korunan hiç bir unsur, hiç bir faydalı unsur yoktur. Gidişten istifade eden, gelişen bir unsur varsa muhtekirdir (vurguncu),

²⁷⁸ Metin içerisinde geçen meçhul kişiler ve gözlemciler, Büyükelçiliğin haber kaynaklarıdır. Bunların zaman zaman gazeteciler, zaman zaman Ankara'nın ileri gelen entelektüel kişileri (Doktor, avukat, iş adamı vb.) olduğu anlaşılmaktadır.

²⁷⁹ Aynı Mikروفilm.

vurguncudur. Bunu tekrar hükümetin yüzüne vurmak vazifemizdir. Çünkü halk bizim yüzümüze vuruyor. Halktan aldığımız şeyleri hükümete aksettirmezsek vazifemizi yapmamış oluruz.”

Bu konuşmanın ve politik gelişmelerin değerlendirildiği bir raporda, Hükümete bu eleştirileri getiren Hikmet Bayur’un meclisteki koltuğunda nasıl hala oturabildiği sorusuna: “Hem seçim bölgesinde hem de tüm ülke genelinde *dürüstlüğü* ile ilgili kazandığı haklı güvenin ve Hükümetin onu alaşağı ederek kendi kuyusunu kazmaktan çekinmesi” cevabı verilmektedir. Bu davranışın ülkenin “*faşist*” bir yönetim altında olmadığını göstergesi olduğunu söyleyen raportör bunun değişik hatta ABD benzeri bir demokrasi olduğunu yazmaktadır.²⁸⁰

Asıl önemli gelişmeler ise *Çiftçiye Topraklandırma Kanunu* görüşmelerinde patlak vermiştir.

Bütçe görüşmelerindeki muhalif oyların sahibi Bayar, Menderes, Köprülü ve Koraltan 7 Haziran 1945 tarihinde verdikleri bir önerge ile; TBMM’de gerçek bir denetimin sağlanması, yasalardaki ve tek parti tüzüğündeki antidemokratik hükümlerin ayıklanmasını talep etmişlerdir.²⁸¹ *Dörtlü Takrir* olarak anılan bu önerge ile parti içi demokrasinin kurulması istenmektedir. Parti Grubu yasa değişikliklerinin TBMM’yi, tüzük değişikliklerinin ise Kurultayı ilgilendirdiği gerekçesiyle Dörtlü Takrir’i reddetmiştir.²⁸²

Önergenin verildiği gün olan 07 Haziran 1945 tarihli bir raporda *Çiftçiye Topraklandırma Kanunu*’nun ilk görüşmesinden sonra kanun teklifine karşı olanların oluşturacağı muhalif bir parti oluşumuna yönelik duyular iletilmektedir. O hafta birçok gazeteden derlenen haberlere göre milletvekili Recep Peker ve Ankara Valisi Nevzat Tandoğan’ın da aralarında bulunduğu bir grup tarafından *demokratik bir*

²⁸⁰ **Aynı Mikrofilm.**

²⁸¹ Detaylı bilgi için bkz.: Burçak, **Türkiye’de ...**, s. 241-244. Büyükelçilik raporunda aktarılan talepler şunlardır: 1. Basın Yasasında Değişiklik; gazeteler sadece mahkemeler tarafından kapatılabilmelidir, hükümet tarafından değil. 2. Gazete Basma Talebine yönelik başvurulara, Hükümet 1 ay içerisinde cevap vermelidir. 3. CHP başkanının, “Ömür Boyu Başkan” olma statüsünün değiştirilmesi. 4. Cumhurbaşkanı’nın Meclisi feshederek yakını bir zamanda serbest bir seçim yapılmasıdır. **Mikrofilm**, ROLL 1, June 18, 1945; Tanzimat dönemi yöneticilerine eleştiriler yönelten ve batılı anlamda değişiklik talep eden gazetelere yönelik 25 Kasım 1864 tarihinde çıkarılan Matbuat Nizamnamesi ile başlayan basın ile ilgili düzenlemeler ve yasaklamalarla ilgili bkz.: Yılmaz, “*Cumhuriyet...*”, s. 53-80.

²⁸² **Mikrofilm**, ROLL 1, June 18, 1945; Tanör, **a.g.e.**, s. 340.

parti kurulacaktır. Liderlik için eski Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras'ın da adının bulunduğu daha birçok isim telaffuz edilmektedir.²⁸³

ABD Büyükelçiliğinin “CHP ve Seçimler” konulu raporunda, parti ve devlet başkanı tarafından tayin edilen adayların seçmenin hiçbir tercih hakkı olmadan seçilmesi gibi anti-demokratik uygulamalar sebebiyle Türkiye'deki siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda bir tıkanıklığın olduğu; mevcut şartların sebebi olarak “*toplumsal bir eleştiri ve muhalefet mekanizmasının olmaması*” gösterilmektedir.²⁸⁴

Eleştiriye kapalı ve muhalefet toleransı olmayan bu yapının sorumlusu olarak da, CHP yönetim kadrolarındaki “*Alman eğitim sistemi*” ve “*aşırı disiplin*” fanatikliğinin yarattığı eğitim sistemi gösterilmektedir. Rapora göre, Bakanlıkta Yüksek Öğrenim Genel Müdürü olan Cevat Dursunoğlu uzun yıllar Almanya'daki Türk Öğrencilerin danışmanlığını yapmıştır ve Alman Cevat olarak bilinmektedir; Eğitim Bakanlığında müsteşar olan Mehmet Emin Erişgil “*Durkheim's Look on Philosophy*” adlı eseri tercüme etmiş ve yıllarca birçok okulda bunun eğitimini vermiştir; Nafi Atuf Kansu ve Rıdvan Nafiz Edguer da Bakanlıkta ve CHP yönetiminde görevli ve Alman eğitim sisteminin ve disiplininin hayranı diğer iki isimdir. Rapora göre, son yirmi yıldır yoğun olarak devam eden bu etki, zaman zaman o boyutlara gelmiştir ki en ufak bir “*Amerikan eğitime*” sempati duyan birisi tespit edilirse hemen Almanya'ya gönderilmesi tavsiye olunmakta ve oradaki eğitim gören Türkleri inceleme görevi verilmektedir; aynen Dr. John Dewey'nin “*School and Society (Okul ve Toplum)*” adlı eserini tercüme ettikten hemen sonra Almanya'ya gönderilen “*İngiliz*” Avni'ye yapıldığı gibi. Devamında, Amerikan okullarından mezun ya da eğitimini Amerika'da almış olanlara karşı bu yaklaşımın Eğitim Bakanlığının geleneksel politikası olduğu vurgulanmaktadır. Buna tek istisna

²⁸³ Rapora göre Dr. Tevfik Rüştü Aras bu iddiaları yalanlamıştır. Fakat raporda, Memduh Şevket Esendal'ın 3 Mayıs 1945 tarihinde CHP'nin Genel Sekreterliğinden istifası yeni oluşturulacak olan partinin liderliğine geçeceği şeklinde yorumlanmaktadır. Devamında ise istifanın asıl gerekçesi olarak, mecliste hükümete yapılan eleştirileri dindirmede yetersiz kalması sebebiyle İnönü'nün gazabına uğraması gösterilmektedir. Rapora göre, Esendal çok güçlü bir kişilik değildir ve Parti üyelerinin tam güvenini alamamıştır. Rapor bu dönemde yaşanan bir gelişmeyi şaşkınlıkla karşılamaktadır: Ticaret Bakanı Celal Sait Siren'in yerine, 1943 yılında Gümrük ve Tekel Bakanlığı görevinden yetersizliği ve dikkatsizliği sebebiyle azledilmiş olan Raif Karadeniz atanmıştır. Ekonomik politikaları sebebiyle yoğun bir eleştiri altında olan Hükümetin neden böyle bir değişiklik yaptığı anlaşılabilir bulunmuştur. **Microfilm**, ROLL 1, June 7, 1945 (Restricted).

²⁸⁴ **Microfilm**, ROLL 1, June 4, 1945.

olarak Adana milletvekili Kasım Gülek gösterilmektedir. Raporunda, yönetim kadrosundaki tek Amerikan eğitimi alan kişi olan Gülek'in de kararlarda fazla bir etkinliği olmadığından bahsedilmektedir.²⁸⁵

Raporunda ayrıca daha önce de değinildiği gibi seçim bölgesini hiç görmemiş olan vekillerin parti yönetimi tarafından seçilmesi gibi uygulamaların artık daha fazla devam edemeyeceğini belirtildikten sonra San Francisco Konferansında kabulünden sonra başlayacak olan basın özgürlüğünün yarattığı hava ile iktidardakilerin yapılacak olan eleştirilere dayanmalarının mümkün olamayacağı iddia edilmektedir.²⁸⁶

Hükümetin ve CHP'nin başarı elde edebilmesinin tek yolu olarak, eleştirilere yol vermeden ülkede istikrarlı ve liberal bir yapı oluşturmak olduğunu öngören rapor, bunun da ancak Hükümetin ve CHP'nin müdahalesi olmadan yapılacak olan serbest seçimle mümkün olacağını belirtmektedir. Rapor; bu serbestliğin tabii bir sonucu olarak ülkenin hararetle ihtiyacı olan diğer bir siyasi partinin oluşacağını belirttikten sonra İnönü'nün de ciddi olarak 1946 sonlarında yapılacak olan ilk seçimlerde serbest bir seçim tasarladığı söylenerek sona ermektedir.²⁸⁷

Yoğun eleştiriler neticesinde Hükümette ve Parti yönetiminde değişiklikler yaşanmıştır. Bunun devam edip etmeyeceği ise belirsizdir. Bu, İnönü'nün kararlılığı ve sadakatine bağlı olarak değişecektir ancak İnönü'nün mevcut Hükümeti gidebildiği yere kadar muhafaza etmeye meyilli olduğu tahmin edilmektedir.²⁸⁸

Bu dönemde ABD Ankara Büyükelçiliği'nin rutin raporlarından farklı olarak

²⁸⁵ **Aynı Mikrofilm;** Sosyoloji Dersleri, sosyolojinin kurucusu ünlü Fransız sosyolog Emile Durkheim'in 1890'dan itibaren Fransa'nın çeşitli üniversitelerinde verdiği derslerin, konferansların notları. Durkheim hayattayken bir araya getirilip yayımlanmayan bu notlar, ölümünden yıllar sonra dönemin İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı Hüseyin Nail Kubalı tarafından ilk kez kitap haline getirildi. Sosyoloji Dersleri, Durkheim'in meslek ahlakı, yurttaşlık ahlakı, her türlü toplumsal sınıftan ayrı genel ödevler, mülkiyet hakkı, anayasal haklar, sözleşme hukuku, sözleşme ahlakı gibi önemli sosyolojik konulardaki görüşlerini metotlu ve öğretici bir biçimde ele alıyor. Söz konusu alanlara özellikle ahlak incelemesi çerçevesinde yaklaşan ve olguların tanımlanıp, gözlenmesine öncelik veren Durkheim'in yönteminin temel ilkelerini ve öğretisinin ana hatlarını kabaca ortaya koyduğu çalışma, bir araştırma inceleme kitabından ziyade öğretici olma iddiası taşıyor. Toplumsal bilincin kaynaklarını anlamak için girişilen bu çaba, Durkheim'in toplumsal olgunun önce yapılmasına, daha sonra da yorumlanmasına katkısını anlamamızı sağlıyor. Türkiye'de de birçok sosyologu etkileyen Fransız bilim adamından sosyolojinin sınırlarının ötesine geçen bir çalışma. http://www.kitapalemi.com/url/kitap/57847#yazar_.

²⁸⁶ **Microfilm,** ROLL 1, June 4, 1945.

²⁸⁷ **Aynı Mikrofilm**

²⁸⁸ **Microfilm,** ROLL 1, June 7, 1945 (Restricted).

iç politikaya yönelik yazışmaların arttığı görülmektedir.²⁸⁹ Bunlardan 19 Haziran 1945 tarihli raporda Sabiha Sertel'in barış öncesi Nazi ideolojisini ve Panturanizmi savunan gazeteleri sert bir şekilde eleştirdiği *Tan* gazetesindeki 1 Haziran 1945 tarihli makalesi ve buna Nadir Nadi'nin *Cumhuriyet* gazetesindeki cevabı iliştilmiştir. Sertel, Nazi yanlısı, Yahudilere yapılanları onaylayan, Çekoslovakya'nın işgalini alkışlayan Nadir Nadi'nin tüm dünyada “faşizm”in yenilgiye uğramasından korkması gerektiğini söylemektedir. Saraçoğlu Hükümetini ve ülke içerisinde liberal yaklaşımları destekleyen kesimlere (Sabiha Sertel gibi) yönelik eleştirel tavrı ile bilinen Nadir Nadi ise Sertel'in kendisine yaptığı eleştirilerin, Atatürkçü yapıya yönelik bir eleştiri olduğunu ve Sertel'in “faşizm” ile Atatürkçülüğü bir tuttuğunu söyleyerek karşılık vermektedir.

14 Haziran 1945 tarihli rapor, Başbakan Saraçoğlu'nun 8 Haziran 1945 günü *Ulus* Gazetesinde Milletvekili seçimlerinin 17 Haziran'da yapılacağına ve bu seçimde partisinin resmi aday tespitinde bulunmayacağına dair beyanını ile başlamaktadır. Kocaeli, Zonguldak, Sivas, Burdur, İstanbul ve Çorum illerindeki boş milletvekili koltukları için yapılan bu seçim CHP'nin aday tespit etmeden girdiği ilk seçim olacaktır. Bu girişim, İnönü'nün sonraki seçimlere yönelik bir zemin oluşturma çabası olarak algılanmaktadır.²⁹⁰

Hükümetin dışarıya olumlu gözükme maksadıyla daha çok Liberal adayların seçilmesi için çaba göstereceği yönünde beklentilerin yanında Saraçoğlu Hükümetine karşı duyulan tatminsizliğin ve tepkinin de bu seçimlerin sonucuna yansıtacağı tahmin edilmektedir.²⁹¹

Günlük gazetelerde çıkan yorum ve haberlerden derlenerek hazırlanan bir rapora göre, İstanbul'dan 53, Sivas'tan 14, Çorum'dan 22, Zonguldak'tan 13 (aralarında Tefik Rüştü Aras da vardır.) ve Kocaeli'nden 20 aday başvuruda bulunmuştur. Aday sayısının fazlalığı ve seçime yönelik liberal yaklaşımlar o dönem için dikkat çekici bulunmuştur. 12 Haziran tarihli *Tasvir* gazetesinin başyazısında,

²⁸⁹ İnönü'nün 19 Mayıs törenlerinde yaptığı konuşmasından sonra, mevcut siyasi yapı ile ilgili Haziran ayının ortasına kadar beş rapor hazırlanmıştır. **Microfilm**, ROLL 1, June 19, 1945 (Restricted).

²⁹⁰ Bunun ABD'deki gibi serbest bir seçim olarak algılamamak gerektiğini belirten raportör *iki dereceli seçim sistemi* hakkında bilgi aktarmaktadır. **Microfilm**, ROLL 1, June 14, 1945(Restricted).

²⁹¹ **Aynı Mikrofilm.**

Tevfik Rüştü Aras'ın adaylığı üzerine yapılan eleştirinin dozu aşırı boyutlardadır. Aras'tan başka eski İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın da aday olacağına dair duyumlar üzerine, iktidarda oldukları dönemde baskı ve zorbalık dışında hiçbir şey yapmamış olanların artık sahneye çıkmaya hakları olmadığını söyleyen yazı, bunların özgürlük isteklerinin millet için değil sadece kendi eski iktidardaki günlerini tekrar sağlamak için olduğunu belirtmektedir. Makaleye göre, “o devirler bitmiştir; devir artık Tevfik Rüştü'lerin, Şükrü Kaya'ların, Fazıl Ahmet'lerin ve Cemil Barlas'ların devri değildir.”²⁹²

Rapora göre ara seçime yönelik daha liberal yaklaşımlar, muhalefet partisinin kurulmasına yönelik beklentileri de arttırmıştır ve ayrıca bu şartlarda yapılacak olan bir seçim, ülkedeki siyasi olgunluğun bir değerlendirmesi olacaktır. Bu ana kadar meydana gelenler cesaretlendirici ve umut vaat edicidir. Ancak Cami Baykurt, makalesinde mevcut Dernekler Yasasında bir düzenleme yapılmadan bunun mümkün olmadığını söylemektedir.²⁹³

Seçim sonuçlarından en ilginç olanı, İstanbul'da Muhiddin Üstündağ'ın elde ettiği başarı ve Zonguldak'ta T.Rüştü Aras'ın başarısızlığıdır. 1928-1938 yılları arasında İstanbul Valisi olarak görev yapmış olan Üstündağ'ın mevcut yönetimle arasında sorunlar olduğu 1938'den itibaren hiçbir görev verilmemiş olmasından anlaşılmaktadır.²⁹⁴ Seçmenlerin Üstündağ tercihi, parti yönetimine karşı bir tepki olarak algılanmıştır. Burdur'dan seçilen Mehmet Sanlı ve Sivas'tan seçilen General Fikri Erbuğ'un da parti yönetimine karşı bir tutum ile seçildikleri düşünülmektedir. Zonguldak'ta ise T. Rüştü Aras 675 oydan sadece 58'ini alabilmiştir. T. Rüştü Aras'a karşı CHP bölge başkanı Ali Rıza İncealemdaroğlu'nun kazanması ise parti organlarının başarısı olarak görülmektedir.

Bazıları tarafından bu seçimler, gerçek demokrasi yolunda bir ilerleme olarak algılanmıştır. Ancak seçim sonrasında da anti-demokratik yasaların; özellikle basın

²⁹² Aynı Mikrofilm.

²⁹³ 8 Haziran tarihli Fransızca basılan *La Turouie* gazetesine atfen Aynı Mikrofilm.; 1945 (Restricted). 1938 tarihli Dernekler Yasası, dernekler ve siyasal cemiyet olan partilerin faaliyete geçebilmesini İdarenin “tescili” şartına bağlamıştır. Tanör, a.g.e., s. 339.

²⁹⁴ Raporda Muhiddin Üstündağ ile ilgili verilen bilgide, 1928–1938 yılları arasında İstanbul Valisi olarak görev yapan Üstündağ'ın 1938 yılında yetersiz görülmesi ve basının yoğun eleştirileri neticesinde görevinden uzaklaştırıldığı söylenmektedir. Ayrıca özel yaşamıyla da bilinen Üstündağ meşhur bir İstanbullu aktris ile yaşadığı ilişki sebebiyle karısı tarafından boşanmıştır. Mikrofilm, ROLL 1, June 25, 1945 (Restricted).

özgürlüğüne ve siyasi oluşumların önündeki engellerin kaldırılmasına yönelik talepler ve muhalif bir partinin oluşturulmasına yönelik destek artmıştır. Eğer İnönü müsaade ederse, İzmir Milletvekili, eski Başbakan Celal Bayar ve Manisa Milletvekili Hikmet Bayur'un yeni oluşacak olan muhalefet partisinin başkanı olacağı yönündeki elde edilen bilgiler ABD'ne bu seçim sonuçları ile birlikte iletilmektedir.²⁹⁵ Raporda geçen “İnönü'nün müsaadesi” ibaresi, kafalarda hep var olan, muhalefet partisinin Bayar ile İnönü arasında bir anlaşma neticesinde oluşturulduğu tezini destekler nitelikte olmaktan ziyade, birçok raporda sık sık dile getirilen İnönü'nün ülke yönetimindeki etkin gücünü işaret etmektedir.

ABD Ankara Büyükelçiliğinin 25 Mayıs 1945 tarihli raporunda İnönü tarafından iktidara getirilmesinin mümkün olmayacağı bildirilen Rauf Orbay'ın 3 Ağustos 1945 günü *Vatan* gazetesine bir mülakatı yayımlanmıştır. Tek parti sisteminin sarsılmaz muhalifi olan Orbay'ın ABD Dışişlerine aktarılan bu mülakatında söylediklerinin aynı gazeteye 1 Kasım 1923 tarihinde söylediklerinin bir tekrarı olduğu belirtilmektedir: “Cumhuriyet ancak halk çoğunluğunun isteklerini dikkate aldığı; onların mutluluğunu sağladığında ve ülkenin onur ve bağımsızlığını korursak muvaffak olabilir.”²⁹⁶

Bu mülakatın tam da Saraçoğlu Hükümetine karşı memnuniyetsizliğin arttığı; daha liberal bir yapı içinde çok partili sisteme geçiş, basın özgürlüğü, yasaklayıcı yasaların kaldırılması yönünde taleplerin arttığı ve bunların halkın ilgisini çektiği bir döneme denk geldiği ve Orbay'ın yıllar süren ayrılıktan sonra ilk kez sahneye çıkışının liberalleri ve muhalifleri iştahlandırdığı söylenmektedir. Rapora göre, bazı çevreler tarafından, Orbay'ın hükümete karşı liberal bir muhalif parti oluşturacağı

²⁹⁵ Aynı Mikrofilm.

²⁹⁶ Rauf Orbay'ın 1946 yazında İngiltere ve ABD'ye yapacağı bir gezi ile ilgili olarak hazırlık yapılmasına yönelik ABD Büyükelçiliğinin raporunda, R. Orbay'ın İnönü ile birlikte tartışmasız olarak ülkedeki en seçkin kişiler olduğu belirtilmektedir. Bu yazıda, dürüst, ileri görüşlü, alçak gönüllü, okuyan ve bilgili bir kişi olan R. Orbay, Türkiye'de meydana gelen gelişmelerin sahne arkasında önemli etkilerde bulunduğu; İnönü'nün yakın arkadaşı Orbay ile devamlı olarak fikir alışverişinde bulunduğu ve her İstanbul'a gelişinde mutlaka birlikte yemek yediklerini; aldığı emekli subay maaşı ile Bebek'te mütevazı bir hayat süren Orbay'ın, İslam dünyasının da seçkin bir yeri olduğu; bu saygınlığını sadece Arap dünyası ve Ortadoğu ile sınırlı olmadığı aynı zamanda Hindistan ve Çin'de de etkisinin olduğu; diğer Müslüman ülke liderleri ile temasını devam ettirdiği ve buralardan kabul ettiği ziyaretçilerle mesaj alışverişinde bulunduğu bildirilmektedir. Büyükelçi Wilson, Orbay'ın tanıdığı en etkileyici ve zeki kişilerden biri olduğunu söylemekte ve Dışişleri Bakanı Byrnes dahil bir çok önemli ABD'li yetkili ile görüşmesi için randevu ayarlanmasını talep etmektedir. **Mikrofilm**, ROLL 1, May 20, 1946 (Strictly Confidential).

yönünde yorumlar yapılmaktadır.²⁹⁷

Rauf Orbay'ın çıkışından önce 18 Temmuz–27 Temmuz 1945 tarihleri arasında *Vatan* Gazetesinde Ahmet Emin Yalman'ın “Siyasal Hayatımızın Analizi” konulu dokuz makaleden oluşan bir makale serisi yayımlanmıştır.²⁹⁸

Söz konusu makalelerin ilkinde, Türkiye politikalarının “*dış tehdide*” göre belirlendiğini belirten Ahmet Emin Yalman, ülke politikalarının ve yapısının tekrardan değerlendirilmesi ve baştan aşağı değiştirilmesi için mevcut durumun bir fırsat olduğunu belirtmektedir. Sonraki makale ise, Anayasanın özgürlükçü yapısı ve ruhuna rağmen Cumhuriyetin ilk yıllarında “*Batılılaşma*” yönünde elde edilen başarıların son yıllarda durakladığı; dış siyasette gösterilen başarıların ne yazık ki iç siyasette ve yurt içi organizasyonlarda yakalanamadığı; eski Başbakan Celal Bayar gibi liderleri bir tarafa ittiğini; siyasetçiler arasındaki iktidar mücadelesinin ve her birinin kendi prensipleri uygulama gayretlerinin ülkeyi bir deneme tahtasına döndürdüğünü ve keyfi uygulamaların sona ermesi ve iktidardakilerin her şeye gücünün yetmesinin sonlandırılması için gecikmesiz olarak bağımsız bir muhalefet partisinin oluşturulmasının gerektiğini yazmaktadır.²⁹⁹

Yeni bir partinin kurulmasıyla tüm sorunların ortadan kalkmayacağını kabul eden Yalman, Türkiye'nin tam bir demokrasi için hazır olmadığı iddialarına da kesinlikle karşı çıkıyor ve Türkiye'nin bu yolda kararlı bir şekilde devam etmesi gerektiğini vurguluyor.

Gazetelerde devam eden özgürlük havasını ve beraberindeki liberalleşme çağrılarını takip eden ABD'li yetkililerin, Ankara ve İstanbul'daki güvenilir kaynaklarından elde ettikleri bilgilere göre, Türkiye'de büyük değişiklikler olmasının an meselesi olduğu herkesin ortak görüşüdür.

5 Eylül 1945 tarihli gizli bir ABD Ankara Büyükelçiliği belgesinde, Liberal eğilimli *Vatan* gazetesinin editörü Ahmet Emin Yalman, sol eğilimli *Tan* gazetesinin

²⁹⁷ **Microfilm**, ROLL 1, August 8, 1945 (Restricted).

²⁹⁸ Bu makale serisi, son aylarda Hükümete karşı ortaya çıkan eleştirilerin temelini ortaya koyması ve herkesçe kabul edilmiş olan zeki ve bağımsız bir düşünür olan A.Emin Yalman tarafından kaleme alınması sebebiyle ABD yetkilileri tarafından değerli bulunmuştur. Bkz. **Microfilm**, ROLL 1, August 9, 1945 (Restricted).

²⁹⁹ A. Emin Yalman, “*Cumhuriyetin ilk yıllarındaki tek parti tercihinin, tartışmaları en aza indirerek bir disiplin tesis etmek ve eldeki mevcut enerjiyi en ekonomik olarak kullanmak amacıyla yapıldığını ve muhtemel hataları engellemek için de merkezi yapının güçlendirildiğini*”i yazmaktadır. 19 Temmuz 1945, **Vatan**.

editörü Zekeriya Sertel, Hükümete yönelik sert eleştirileri ile tanınan serbest bir gazeteci Burhan Belge ve eski Başbakan ve Londra Büyükelçisi olan en güçlü Atatürk muhaliflerinden Rauf Orbay ile bir Büyükelçilik görevlisinin yapmış olduğu mülakat rapor edilmektedir.³⁰⁰ Bunlara Celal Bayar'ın görüşleri de eklenmiştir.³⁰¹ Bu raporda muhtemel üç senaryo çizilmektedir: İlk senaryo, CHP'nin ilk seçimlerde aday tespit etmekten vazgeçeceği ve buralarda serbest seçime müsaade ederek ülkedeki gerginliği azaltacağıdır. Diğer seçenek ise son zamanlarda Hükümete karşı yoğun eleştiriler yapan eski Başbakan Celal Bayar'ın önderliğinde yedi milletvekilinin bir parti kurmasıdır. Son senaryo ise İnönü'nün partizanlıktan uzak ve serbest seçimlerin yapılabilmesi için Rauf Orbay'ı geçici bir Hükümet kurma yetkisi vereceğidir.³⁰²

Bu görüşmeler neticesinde elde edilen ilk izlenim “şaşkınlık” ve “çelişki” olmuştur. Mesela, yakın zamanda Başbakan olabilecek olan R. Orbay bu yönde bir gelişmeden bihabermiş gibi davranmaktadır ve mülakatı yapan Büyükelçilik görevlisi ondan yeniden aktif politikaya atılma yönünde hiçbir işaret alamamıştır.³⁰³ Oluşacak olan muhalefet partisinin muhtemel lideri olarak gösterilen C. Bayar ise mevcut hükümetin Basın Kanununun 50'inci bölümünü düzenlemek yerine sonuna kadar iktidarda kalmaya devam edeceğini ve şu halde etkin bir muhalefet partisinin kurulmasının yakın bir ihtimal olmadığını söylemektedir.

Bu çelişkili beyanatlar karşısında Büyükelçilik, Türkiye'nin siyasal geleceğine yönelik kesin bir öngöründe bulunmanın imkânsız olduğunu ve her halükarda bu konudaki son kararın, ülkenin geleceği ve kaderi konusunda “*karar*

³⁰⁰ **Microfilm**, ROLL 1, September 5, 1945 (Secret).

³⁰¹ Zekeriya Sertel, Büyükelçilik görevlileri ile yaptığı mülakatta bir gün sonra Celal Bayar ile bir görüşmesi olduğunu belirtmiş ve eğer isterlerse daha sonra gelip bu görüşme ile ilgili bilgi alabileceklerini söylemiştir. Celal Bayar'ın görüşleri Z. Sertel'den aktarılmaktadır. Yine Celal Bayar'ın bir yakınından öğrenildiğine göre: Celal Bayar'ın aslında *Türk insanının şiddet olmadan bir muhalefetin yapılabileceği fikrine ve parlamenter sisteme alışık olmadığı ve kan dökülmesinden çekindiği için muhalefet partisi kurmaya gönülsüz olduğu* söylenmektedir. **Aynı Mikrofilm.**

³⁰² R. Orbay'ın Ankara'ya gelerek İnönü ile bir görüşme yaptığı ve fikir alış verişinde bulunduğu yüksek makamlardaki güvenilir bir Türk bürokratına atfen bildirilmektedir. **Aynı Mikrofilm.**

³⁰³ Rapor, Amerikan taraftarı olarak bilindiğini söylediği R. Orbay'ın, yapılan mülakatta mevcut yönetimden memnuniyetsizliğini belirttiğini aktarmaktadır. *R. Orbay'a göre Mithat Paşa dışında Türkiye'de yapılmış olan bütün devrim ve yenilikler askerler tarafından yapılmıştır. Çünkü ona göre askerler, her gün halk ile iç içedir ve oluşturdukları ordular halktan meydana gelmektedir ve halkın kafa yapısını dışarıda eğitim almış ve İstanbul'da yaşayan entelektüellerden daha iyi anlamaktadırlar.* **Aynı Mikrofilm.**

verebilecek güce ve prestije sahip tek kişi olan İnönü tarafından verileceğini söylemektedir.”

Raporun “Türk İç Politikasında Meydana Gelen Değişiklikler” adlı ekinde ise çok güvenilir kaynaklardan alınan bilgilere göre İnönü’nün Meclisin açılışını müteakip 1 veya 2 Kasım’da yapacağı konuşmanın “basında serbestlik” ve “gerçek bir muhalif parti kurulması”na yönelik iki mesaj ile sonuçlanacağı bildirilmektedir.³⁰⁴

B. Muhalif Partilerin Ortaya Çıkışı

17 Haziran 1945 tarihinde yapılan Milletvekili ara seçimlerinde CHP’nin, bağımsız girişimlere olanak tanımak maksadıyla aday göstermemesi ve bundan bir ay sonra 18 Temmuz 1945’de CHP dışında ilk siyasal parti olan Milli Kalkınma Partisinin kurulmasına izin verilmesi, değişimin, adımlarını sıklaştırarak hızlanma çabalarıdır.³⁰⁵

1945 yılında çıkarılan *Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu* ve *ormanların devletleştirilmesine* ilişkin yasa sonucunda mülkiyet haklarına daha saygılı olunmasını bekleyen varlıklı toprak sahiplerinin tepkileri daha da artırmıştır. Sayesinde gelişip serpildikleri devletçilik politikaları artık onlar için bir tehdit oluşturmaya başlamıştır.³⁰⁶

21 Eylül’de Aydın Milletvekili Adnan Menderes ve Kars Milletvekili Fuat Köprülü son zamanlardaki tutum ve davranışları nedeniyle CHP’den ihraç edilmişlerdir. İhraç sebepleri olarak muhalif *Vatan* Gazetesinin yayımladığı yazılara katılımları ve meclisteki BM görüşmelerinde hükümete karşı yaptıkları eleştiriler gösterilmektedir. Bu kararın partide çoktandır içten içe devam eden rahatsızlıkların açık olarak tartışılmasına imkân sağlayacağı için faydalı olacağı

³⁰⁴ Çok partili düzene geçişte basın rolü ile ilgili bkz.: Nilgün Gürkan, **Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basının Rolü 1945-1950**, A.Ü.S.B.E. Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1994.

³⁰⁵ Tanör, **a.g.e.**, s. 339. Bu dönemde İstanbul Valiliğine parti kurmak için beş resmi başvuru yapılmıştır. “*Güvenlik*”, “*Halkın Sesi*”, “*Sosyal Demokrat*” ve “*Ergenekon*” partilerinin başvuruları “*dernekler*” yasasına uygunsuzluktan dolayı reddedilmiştir. Tek kabul edilen parti “*Mili Kalkınma Partisi*”dir. 08 Ağustos 1945, **Tasvir**.

³⁰⁶ Tanör, **a.g.e.**, s. 336.

değerlendirilmektedir. Bunların yanında Celal Bayar ve Hikmet Bayur'un da kısa bir zaman içerisinde ya partiden ihraç edilmeleri ya da istifa etmeleri beklenmektedir.³⁰⁷

12 Ekim'de ABD'li Senatör Pepper ve Büyükelçi Edwin C. Wilson'ı kabul eden İnönü'nün iç siyasete yönelik bir konuşma yaptığı ve “*Mecliste muhalefet parti lideri olarak oturduğum gün Türkiye için üzerime düşen görevimi tamamlamış olacağım.*” diyerek çok partili sisteme geçiş niyetini dile getirmektedir. Aynı günlerde İnönü benzer sözleri birkaç gazeteci ile yaptığı bir mülakatta da tekrarlamıştır. Bu görüşmeye katılan A. Emin Yalman, milletvekili seçimlerinin 1946 yılının ilk ayı içinde yapılabileceği ve bunun da İnönü tarafından yeni yasama yılının başında ilan edileceği izlenimi edinmiş ve bunu ABD Büyükelçisi ile yaptığı bir görüşmede onunla paylaşmıştır. Ancak iç politikayı şekillendirirken dış politikadan fazlasıyla etkilenen İnönü'nün, Rus tehditlerinin arttığı bir ortamda 1947 yılından önce partisinin kontrolü olmadan, kargaşaya sebep olabilecek serbest bir seçimin yapılmasının pek mümkün olmadığı da belirtilmektedir.³⁰⁸

Ancak aynı yılın meclis açılışında (1 Kasım 1945) Cumhurbaşkanı İnönü: “Demokratik karakter bütün Cumhuriyet devrinde prensip olarak muhafaza olunmuştur. Diktatörlük prensip olarak hiçbir zaman kabul olunmadıktan başka, zararlı ve Türk Milletine yakışmaz olarak, daima itham edilmiştir. Bizim tek eksiğimiz, hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır.”³⁰⁹ diyerek muhalif gruba açık bir çağrı yapmaktadır³¹⁰ ve Başbakan Şükrü Saraçoğlu 24 Kasım 1945'de yaptığı açıklama ile 2 Aralık 1945'de yapılacak olan Milletvekilliği ara seçimlerinde parti yönetiminin aday belirlemeyeceği ve seçmenlerin CHP'nin üyelerini seçmek zorunda olmadığını ilan etmiştir.³¹¹

³⁰⁷ **Microfilm**, ROLL 1, September 28, 1945 (Restricted).

³⁰⁸ **Microfilm**, ROLL 1, October 19, 1945 (Secret).

³⁰⁹ “Yıllarca tek başına iktidarı götürmüş bir örgüt yapısına sahip olan CHP'nin kendisine alternatif olacak bir siyasal muhalefet hareketinin örgütlenmesine kolayca izin vermesini beklemek zordur. Çok partili yaşama geçiş aşamalı ve tartışmalı olsa da Milli Şeflik geleneklerine uygun bir biçimde İnönü tarafından belirlenmiş, yeni muhalif parti girişimine onun istediği kadroyla izin verilmiştir. Bu nedenle, ilk kurulan Milli Kalkınma Partisi'nin dönemin ilk muhalefet partisi olarak önemsenmeyişinin arkasında bunun yattığı belirtilebilir.” Tanör, **a.g.e.**, s. 340.

³¹⁰ İnönü'nün konuşması, aynen Büyükelçiliğin yukarıda değindiğimiz 5 Eylül 1945 tarihli gizli raporunda öngörülen unsurları içermektedir.

³¹¹ Seçimler İstanbul, İzmir, Muğla, Kocaeli ve Denizli seçim bölgelerinde yapılacaktır. 17 Haziran seçimlerinde uygulanan “parti yönetiminin aday göstermeme” uygulamasına ilave olarak uygulanacak olan “seçmenlerin partilerinin adayları dışında başka birini seçebilmeleri” de yeni bir açımdır.

Seçimlere yönelik atılan bu adımların aksine CHP içindeki çözülme devam etmektedir. Milletvekili Refik Koraltan, 2 Ekim tarihli *Vatan* gazetesindeki daha önce partiden ihraç edilmiş olan Menderes ve Köprülü'yü destekler tarzındaki Hükümet eleştirileri nedeniyle 27 Kasım'da partiden ihraç edilmiştir.³¹²

Celal Bayar ve Rauf Orbay'ın "Demokrat Halk Partisi" adıyla bir parti kuracağı yönündeki söylentilerin her ikisi tarafından yalanlanmasından sonra ve bu ihraç kararı ile Menderes, Köprülü ve Koraltan'ın doğal lideri olacağı bir parti oluşumu artık kesinlik kazanmış gibidir. Ancak Basın Kanunu, Dernekler Yasası gibi bazı yasalar değişmeden herhangi bir gelişme olmayacağı da çoğu gözlemcinin ortak fikridir.³¹³

30 Kasım 1945'de gizli bir belge ile Demokrat Partinin kuruluşu ABD Dışişlerine haber verilmektedir. Güvenilirliği teyit edilmemiş bir kaynaktan alınan bu bilgiye göre Celal Bayar'ın başkanlığını A. Menderes'in genel sekreterliğini yapacağı "Demokrat Halk Partisi"nin lider kadrosunda T. Rüştü Aras'ın ve F.Köprülü'nün de bulunacağı iddia edilmektedir. Bu partinin genel politikası, "Atatürk'ün temel programının özüne dönmek; liberalleşmek ve günün şartlarını karşılayacak şekilde gelişmek"tir. A. E. Yalman'dan alınan habere göre ise parti programının kuruluş izninin çıkmasını müteakip derhal açıklanacağı ancak parti ismindeki "Halk" ifadesine, CHP'nin genel olarak "Halk Partisi" olarak anılmasından dolayı Saraçoğlu'nun karşı çıkacağını ve çıkarılmasını isteyeceği tahmin edilmektedir.³¹⁴

ABD'li diplomatlar, gelişmeleri anlamlandırabilmek için atılan adımları takip etmeye devam etmektedirler. **Microfilm**, ROLL 1, November 26, 1945 (Restricted).

³¹² Bu haber *Ulus* Gazetesi tarafından kamuoyuna bildirilmiştir. Devletin yayın organı olarak görülen *Ulus* Gazetesini, haberi veriş şeklinden dolayı eleştiren Amerikan belgesi, Koraltan'ın ihracını oylayan milletvekili sayısının kaç olduğu; kaçının oy kullanmadığı; oylamada bulunmayan milletvekillerinin kaç kişi olduğu gibi bilgilerin verilmemesinin şüphe yarattığı yazılmaktadır. Bu değerlendirme ile ihraç kararı Parti Üst Yönetim Kurulu tarafından daha önce alınmış ve gizli celsede basit bir şekilde oylanmıştır (Cumhurbaşkanı ve Parti Genel Başkanı İnönü, Başbakan ve Parti Başkan Yardımcısı Ş. Saraçoğlu ve Parti Genel Sekreteri Nafi Atif Kansu'dan oluşan kurulun asıl karar merci İnönü'dür.) şeklinde bir sonuca ulaşılmıştır. Amerikalı raportör son yaşananları 1820'de ABD'deki "Demokrat Cumhuriyet Partisi"nin bölünmesine benzetmektedir. **Microfilm**, ROLL 1, November 29, 1945 (Confidential).

³¹³ **Aynı Mikrofilm.**

³¹⁴ Hazırlanan memorandumda Mareşal F. Çakmak'a yaşına hürmeten veya belki de emekliliğe sevkinden dolayı duyduğu hayal kırıklığına binaen partide önemli bir mevki verilmesinin tartışıldığı ancak yeni kurulan bir partiye bunun zarar verebileceği düşüncesiyle de karşı çıktığı belirtilmektedir. Devamında, hırslı bir kişiliğe sahip olduğu söylenen ve bir kısım askeri kesim

1 Aralık 1945'te muhalefet partisinin kuruluşuna dair haberler kesin kaynaklara dayanılarak ABD Dışişlerine aktarılmaktadır.³¹⁵ Aynı gün tüm gazete temsilcilerine bildirilen ve ertesi gün gazetelere yansıyan beyanatta Bayar, CHP'ye karşı muhalif bir parti kurma niyetini kesin olarak ifade etmektedir. 4 Aralık 1945'de ise *Ulus* gazetesinde çıkan habere göre Bayar, CHP'ne istifa dilekçesini sunmuştur. Bayar'ın bu ilanı tüm gazetelerin başyazarları tarafından memnuniyetle karşılanmış ve *güvenilirliği, yetkinliği ve çok partili sisteme olan inancı* sebebiyle Bayar'a olan inançlarını ifade etmişlerdir. İnönü ile Bayar arasındaki uzun görüşme Cumhurbaşkanı'nın bu konudaki olumlu yaklaşımının bir ifadesi olarak algılanmıştır. Bu bağlamda partinin kurulmasına izin verileceği inancına varılmıştır.³¹⁶

Ancak içerde Hükümete karşı artan yoğun memnuniyetsizliğe rağmen Dışişlerinde yaşanan gelişmeler dikkatleri Rus tehdidine çevirmiştir. Hatta Rus tehdidi nedeniyle muhalif bir oluşumun ertelenebileceği beklentileri de oluşmuştur.³¹⁷

7 Ocak 1946'da yeni Demokrat Partinin kurucuları olan Celal Bayar, Fuat Köprülü, A.Menderes ve R. Koraltan tarafından yapılan bir basın toplantısıyla partinin programı açıklanmıştır. Bayar, partisinin "Kemalizm ideolojisinden, yani tam bir demokrasiden mülhem (esinlenmiş) olarak" kurulacağını belirtmiştir. Bir muhabirin "kurucusu olduğunuz bu yeni partinin..." diyerek Bayar'a yönelttiği soruyu Köprülü araya girerek kesmiş ve "Demokrat parti bir kişi tarafından kurulmamıştır. Çünkü demokrat hiçbir parti tek bir kişi tarafından kurulamaz!" diyerek tepki göstermiştir. Taklit ve sahte bir parti olmayacaklarını söyleyen Bayar, *milli bağımsızlık ilkesine bağlı ve milletin istek ve arzularını her şeyin üzerinde gören bir zihniyetle Türk milletine ve tarihine karşı büyük bir sorumluluk altına girdiklerini* belirtmiştir.³¹⁸

Ancak mevcut şartlar altında Demokrat Partinin CHP'den çok farklı bir

tarafından İnönü'nün halefi olarak görülen Mareşal F. Çakmak'ın askerlerin politika dışında kalmasını isteyen Atatürk'ün de büyük bir hata yaptığını ve kendisinin ne kadar askere o kadar da siyasetçi olduğunu söylediği aktarılmaktadır (F. Çakmak'ın 1944 yılında yaş haddinden emekliye sevk edilmesine gücendiği bilinmektedir.). **Microfilm**, ROLL 1, November 30, 1945 (Secret).

³¹⁵ **Microfilm**, ROLL 1, December 1, 1945 (Restricted).

³¹⁶ **Microfilm**, ROLL 1, December 6, 1945 (Secret).

³¹⁷ **Microfilm**, ROLL 1, January 7, 1946 (Confidential).

³¹⁸ **Microfilm**, ROLL 1, January 9, 1946 (Unrestricted).

program uygulamasının mümkün olamayacağı değerlendirilmektedir. Çünkü; 1945 yılında Anayasaya eklenen CHP'nin altı okunun her parti tarafından kabulü ve Dernekler yasasındaki kısıtlayıcı kurallara uyum gerekmektedir. Parti kurucularının uzun yıllar CHP'de yöneticilik yapmış olan ve *Kemalizm taraftarı kişiler olması* da farklı bir politika üretilmeyeceğinin göstergesidir. Ayrıca Demokrat Parti, kurucularının şahsi arzuları ile kurulmuş bir parti değil aksine *mevcut şartların zorlaması ile muhalif parti boşluğunu doldurmak amacıyla ortaya çıkmış bir partidir.*³¹⁹

Partide dikkati çeken en önemli farklılıklardan birisi, CHP'de İnönü'nün ömür boyu başkanlığına karşın Demokrat Parti başkanının iki yılda bir seçileceğidir. Diğeri ise partiye üyelik için konan kısıtlamalardır. Üye seçiminde daha seçici davranmayı planlayan yöneticilerin Serbest Fırka tecrübesinin dikkate alındığı görülmektedir. *Sağ ve sol kesimden her türlü muhalife ve küsküne sığınak olmamak gayreti içindedirler.*³²⁰

Daha Liberal ve Hükümetin uygulamalarından rahatsız olan iş adamlarına ve yöneticilerine açık bir siyaset izleyecekmiş gibi bir görüntü veren Demokrat Partinin asıl gücünü dört kurucusunun *saygınlığı, yetkinliği ve kabiliyetlerinden* alacağı düşünülmektedir. Özellikle de Celal Bayar'ın kendisine ve girişimine duyulan güven ve Bayar'ın *laiklik ve devrim yasaları konusundaki titizliği* başlıca etken olacaktır.³²¹

İ. İnönü tarafından muhalif bir parti olarak dahi kabul görmeyen Milli Kalkınma Partisinden sonra Demokratik Partinin kurulması, çok partili düzene geçişin gerçek adımını oluşturmaktadır.³²² Bu ilk adım 1950 yılında meydana

³¹⁹ **Microfilm**, ROLL 1, January 22, 1946 (Restricted).

³²⁰ **Aynı Mikrofilm**. CHP'nin 21 Ocak 1946 tarihli grup toplantısında, bütçe görüşmeleri esnasında milletvekili seçimlerine yönelik yaptığı eleştirilerin parti tüzüğü'nün 107. ve 110. maddelerine aykırı olmasından dolayı 280'e karşı 1 oyla Hikmet Bayur'un partiden ihracına karar verilmiştir. Muhalif tavrı ile genel bir sempatisi olan Bayur'un, yeni partiye katılması beklenmemektedir. *Dürüstlük abidesi ve "yalnız Kurt"* olarak bilinen Bayur'un bir partiye bağlı olmaktansa tek başına ve bağımsız olarak millete hizmet etmeyi tercih edeceği tahmin edilmektedir. **Microfilm**, ROLL 1, January 28, 1946 (Restricted). Eskişehir Milletvekili Emin Sazak da 10 Mart'ta CHP'den istifa ederek DP'ye katılmıştır.

³²¹ **Microfilm**, ROLL 1, January 28, 1946 (Restricted).

³²² Tanör, **a.g.e.**, s. 340. ABD Büyükelçiliği Diplomatlarının Milli Kalkınma Partisinin kurucusu Nuri Demirağ ile 4 Eylül 1945 tarihinde yaptığı mülakat ilginç tespitler içermektedir: Raportör ilk olarak, Demirağ'ın Amerikan dostluğu yönündeki ifadesini vurguluyor ancak Amerikan taraftarı Demirağ'ın Amerika'yı ne kadar bildiği konusundaki şüphesini de arkasına ekliyor. Muhafazakâr bir aile yapısına sahip olan Demirağ, ekonomik görüş olarak *liberal* bir yaklaşım içindedir. Serbest

gelecek olan iktidar değişikliğine kadar yaşanacak sancılı bir dönemin başlangıcıdır.

Celal Bayar'ın 5 Şubat 1946'da parti teşkilatını kurmak için İzmir'e yaptığı seyahat Fethi Okyar'ın 1930 yılındaki ziyareti ile karşılaştırılmaktadır. Bayar'ın İzmir'e varışında o yıllarda F. Okyar'a yapılan karşılamının aksine çok az sayıda kişinin bulunduğu ve hiçbir gösteri ya da tezahüratın yapılmadığı belirtilmektedir. Çok gizli bir şekilde devam eden teşkilatlanma çalışmalarında Bayar'ın bölge ileri gelenlerinden seçkin tüccar ve kişileri parti üyesi yapmak istediği ancak 1930'da Serbest Fırka sonrası CHP'nin muhaliflere karşı yaptığı misillemelerden ağzı yanmış olan bölge ileri gelenlerinin buna pek yanaşmadığı; fakat bazı bölgelerden de toplu CHP'den ayrılış ve DP'ye katılma taleplerinin geldiği söylenmektedir. Ancak bu toplu katılma talepleri Bayar tarafından tüm katılımların teker teker incelenerek yapılacağı gerekçesiyle geri çevrilmiştir.³²³ Bayar, daha önceki tecrübelerinin etkisi sonucunda partinin başlangıç esaslarını iyi belirlemeye çalışmaktadır.

Mart ayına gelindiğinde başlangıçta söylenenin aksine, DP'nin mahalli teşkilatlanmasında elde ettiği gelişmeler ve aldığı halk desteği ilgi çekici boyutlardadır. İki parti arasında dış politika yönünden hiçbir farklılık bulunmadığı göz önüne alındığında bu ilginin ana sebebi olarak *Saraçoğlu Hükümetine* karşı

girişimi destekleyen ve devletin endüstri alanında ve ticarete müdahil olmaması gerektiğini savunan Demirağ, partisinin hükümet muhalifi liberal kesim ve iş adamları tarafından desteklendiğini söylemektedir. Rauf Orbay'ın kendisini desteklediğini ve eğer başarı elde ederse muhalif yedi milletvekilinin (Celal Bayar,...) de kendisine katılacağını iddia etmektedir. Şu anda neden katılmadıklarına dair soruya, hepsinin devletin verdiği maaş ile yaşadığını belirten Demirağ, bu gücü kaybetmek istemedikleri için partisine katılmadıklarını belirtmiştir. ABD'nin hükümete demokratikleşme yönünde baskı yapması gerektiğini belirten *Demirağ'ın samimi ve kapasiteli bir işadamı olduğu ancak siyasi bir vizyondan yoksun olduğunu belirten ABD'li diplomat politikada başarılı olmasını pek mümkün görmemektedir. Microfilm*, ROLL 1, September 13, 1945 (Confidential). 27 Ekim 1945 tarihinde parti içi seçimleri tamamlayarak açılışını yapan Milli Kalkınma Partisine yönelik bir rapor daha hazırlanmıştır. Bütün yönetim kadrosunun kısa bir biyografisinin verildiği raporda, yöneticilerin gençlerden oluştuğu görülmekte ve Demirağ'ın gölge yönetici yapısı ile liberal bir platform yaratma gayreti içinde olduğu belirtilmektedir. Sonuç olarak partinin geleceğine yönelik herhangi olumlu bir emarenin bulunmadığı belirtilirken Hükümet aleyhtarları ile Kemalizm karşıtlarının yuvalanabileceği bir çekim merkezi olabileceği söylenmektedir. *Microfilm*, ROLL 1, November 1, 1945 (Confidential).

³²³ İzmir Bölgesinin Şubat Ayı aylık raporunda belirtilen bu detaylara ilave olarak: DP'ye katılan tüm üyelerin polis tarafından incelenmeye alındığı ve takip edildiği ve çoğu insan tarafından bu partinin danişıklı ve dışarıya hoş görünmek için Cumhurbaşıkanı tarafından kurulan bir parti olduğuna inanıldığı. (Bayar'ın temkinli hareketleri, teşkilatı oluşturmadaki yavaşlığı ve CHP'ye karşı saygılı tavrı bu düşünceyi yaratmaktadır.) belirtilmektedir. Aynı raporda Ödemiş ve Manisa ileri gelenlerinden bir grubun Manisa Milletvekili Hikmet Bayur'a ayrı bir parti kurmak için başvurduğu ve diğer bir habere göre ise çok yakında Sosyalist Parti gibi sosyal demokrat bir partinin kurulacağı bildirilmektedir. *Microfilm*, ROLL 1, April 12, 1946 (Confidential).

duyulan güvensizlik duygusu gözükmetedir.³²⁴

Nisan ayı içerisinde Samsun ve Manisa’da yapılan Ticaret Odası Başkanlık seçimlerini DP adaylarının kazanması bunun göstergesidir. Genel olarak Türk iş hayatı ve bir kısım ihracatçılar CHP’nin devletçi politikalarından hoşnut değildirlere ve bunu belirtmek için her fırsatı değerlendirmektedirler. DP devletçiliğe karşı değildir ancak CHP’den farklı olarak serbest girişime önem vermekte ve devletin ekonomiyeye müdahalesini kısıtlama taraftarıdır.³²⁵

Mayıs ayının başında, Demokrat Partinin bu beklenmedik şekilde hızlı teşkilatlanması ve gördüğü ilgi; Hükümetin değiştirilmesi istenen yasalara yönelik bir gelişme sağlayamaması nedeniyle artan eleştiriler; çoğu bürokratin ve görevlinin kurulan yeni parti sebebiyle yaşadığı şaşkınlık; baştan aşağı yeni bir ekonomik politika geliştirmek; Rusların yeni bir saldırı politikası başlatmasından önce iç işlerindeki sorunları çözmek ve partiyi yeniden yapılandırmak amacıyla CHP Olağanüstü Kongresini 10 Mayıs’ta toplama kararı almıştır.³²⁶

Ülke içindeki tüm olumsuzluklara rağmen ABD Büyükelçiliğinin Dış Politika Ofisi, bu dönemde Sovyetlerin yürüttüğü sınır savaşının, onların umduğunun aksine Türkiye’deki ekonomik sorunlara rağmen gruplaşma ve parçalanma yerine birlik ve bütünlüğe sebep olduğu yazılmaktadır.³²⁷

İ. İnönü, 1 Kasım’da yaptığı konuşmada genel seçimlerin 1947 yılında, yerel seçimlerin ise 1946 yılı Eylül ayında yapılacağını açıklamıştır. Ancak Hükümet, muhalefet partisini hazırlıksız yakalamak amacıyla seçimleri tahmin edildiği gibi

³²⁴ **Microfilm**, ROLL 1, Mart 18, 1946 (Restricted).

³²⁵ Bir Anayasa maddesi olan Devletçiliğe açıkça karşı gelmeksizin, farklı bir tutum ortaya koymaya çalışılmaktadır. **Microfilm**, ROLL 1, April 16, 1946 (Confidential).

³²⁶ Mart 1947’deki seçimlerin Eylül ayı hatta daha erken bir tarihe alınabileceği ve bu seçimlerde DP’nin 455 sandalyeden 100’ünü alabileceği tahmin edilmektedir. **Microfilm**, ROLL 1, May 1, 1946 (Restricted).

³²⁷ Büyükelçilik Dış Politika Ofisi bu birlik ve beraberliği Türklerin *inatçı* yapısına bağlamaktadır. Bunun sebebi olarak, ülkedeki azınlıklardan Ermenilerin bir tehdit olamayacak kadar zayıf olması; geçen yıllarda Kürtlerin sınır bölgelerinden uzaklaştırılması; Rum tüccarların ticaret hayatında güçlerinin azalması ve Sovyetlerin Ortodoks Kilisesini kullanma çabalarındaki başarısızlığı gösterilmektedir. **Microfilm**, ROLL 1, May 9, 1946 (Secret). E. Betül Çakırca yüksek lisans tezinde yönetimin ve yönlendirilmiş basının bilinçsizce yapmış olduğu Amerikan propagandası sonucunda bütün Türk Halkının Sovyet tehdidi karşısında Amerikan yardımlarının ve ittifakının yararlılığı konusunda ağız birliği yapmışçasına tek bir fikir sahibi olduklarını söylemektedir. Bkz.: E. Betül Çakırca, **1946-1950 Arasında Türkiye ve ABD Yardımları**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilimdalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2001.

öne almıştır. Buna tepki olarak da DP “*yerel seçimlere*” katılmama kararı almıştır. Bayar 09 Mayıs’ta yaptığı açıklama ile bu kararı kamuoyuna bildirirken, 1 Kasım’dan beri ülkede erken seçimi gerektirecek hiçbir gelişmenin meydana gelmediğini ve seçimin sadece CHP’ne avantaj sağlayacağı düşüncesiyle erkene alındığını iddia etmiş ve İnönü’nün 1 Kasım’daki vaatlerine rağmen mevcut Basın Kanunu, Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu ve Dernekler Yasasında hiçbir değişikliğe gidilmediği için ülkede bu şartlar altında serbest bir seçim yapılmasının mümkün olamayacağını belirtmiştir. İnönü’nün ilk siyasi açıklaması olarak algılanan CHP’nin Olağanüstü Kongresinde yaptığı konuşmada erken seçim kararının dış politikadaki sakin havadan istifade etmek amacıyla alındığını belirtirken genel seçimlerin de erken tarihe alacağını ima eden İnönü, seçimlere katılmama kararı ile Türkiye’nin dışarıdaki itibarını zedelediği gerekçesi ile DP’yi eleştirmiştir.³²⁸

10 Mayıs’ta toplanan Olağanüstü Kongrede CHP, demokratikleşme yönünde büyük atılımlar yapmıştır: İnönü’nün 1938 yılından beri taşıdığı “*Milli Şef*” ve “*Değişmez Başkan*” unvanları kaldırılmıştır ve başkan artık dört yılda bir toplanacak olan *Kongre tarafından seçilecektir*; muhalefet partisinin kurulmasıyla işlevini kaybeden Müstakil Grup, feshedilmiştir.³²⁹ Kongre ayrıca genel seçimlerin 1947 yılı yerine 1946 yılında yapılmasına da karar vermiştir.³³⁰

Bu kongrede alınan demokratikleşme kararlarına rağmen F. Köprülü *NY Times*’ın ve *Chicago Tribune*’in Türkiye temsilcisi Aslan Humbaracı ile yaptığı söyleşide DP’nin tüm postalarının polis tarafından açıldığını, telefonlarının karıştırıldığını ve hatta bazı bölgelerde DP teşkilatlarının çalışmasının engellendiğini

³²⁸ Rapora göre, yukarıda belirtilen yasalarda ani bir değişiklik yapılmadığı sürece DP “*yerel*” seçimlere katılmayacaktır hatta herhangi bir gelişme olmazsa “*genel*” seçimlere dahi katılmayacaktır. Fakat Milli Kalkınma Partisi seçime katılma kararı almıştır ancak bir kaç sandalye dışında herhangi bir başarı elde etmesi beklenmemektedir. **Microfilm**, ROLL 1, May 10, 1946 (Restricted).

³²⁹ Oybirliği ile kabul edilen bu değişikliklerin tamamen İnönü’nün inisiyatifi doğrultusunda yapıldığının aktarıldığı raporda, parti başkanının belirli sürelerle seçilmesinin ise Parti yapısına yönelik eleştirileri dindireceği belirtilmektedir. **Microfilm**, ROLL 1, May 17, 1946 (Restricted). DP’nin yerel seçimlere katılmama kararı ve F. Köprülü’nün yabancı gazetelere verdiği demeç üzerine hazırlanan raporun sonunda ABD Ankara Büyükelçisi Wilson, daha 23 yıllık bir Cumhuriyet olan Türkiye’de siyaset alanında yaşanan eksikliklerin ve hataların normal olduğunu belirtmektedir. Türkiye’deki tek etkin güç olan İnönü’nün yurtdışından ve Türkiye’den yapılan tüm engellemelere rağmen batı demokrasisine giden yolda Türkiye’yi temkinli ama samimi ve belirlediği doğrultuda yönlendirdiğinin de tüm bu meseleler arasında en önemli husus olduğu eklenmektedir. **Microfilm**, ROLL 1, May 24, 1946 (Secret).

³³⁰ Ahmad, **a.g.e.**, s. 29.

iddia etmektedir.³³¹ Ancak bu engellemeleri rağmen DP, tek parti yönetimine son vermek isteyen herkesin partisi olmaya başlamıştır.

26 Mayıs Yerel Seçimlerinin sonuçlarının aktarıldığı raporda seçim bölgelerinde yasama ve yürütme yönünden büyük erke sahip olan *belediye meclislerinde* CHP'nin elde ettiği üstünlüğün Temmuz'da yapılacak olan genel seçimlerde önemli roller oynayacağı belirtilmektedir. Ancak seçim öncesinde meydana gelen gelişmeler CHP üzerinde şok etkisi yaratacak kadar beklenmedik olaylara sebep olmuştur. Birçok seçim bölgesinde parti içi muhalif gruplar kendi aday listelerini hazırlamış, diğer bölgelerde ise Parti grup liderleri açıkça Parti adayları dışındaki bağımsız adayların desteklenmesi yönünde tavsiyelerde bulunmuştur. Fakat yerel seçimlerde elde edilen başarıyla, gevşeyen Parti disiplininin yeniden tesis edilmesi, birlik ve beraberliğin sağlanması ve Parti örgütlerinin Genel Seçimlere yönlendirilmesi konularına ağırlık verileceği kesin olarak görülmektedir.³³² CHP karşıtlarına göre ve özellikle DP'lilere göre CHP'nin önünde iki alternatif bulunmaktadır. Bunlar: Partinin ülke üzerindeki kontrolünü kaldırarak rejimin demokratikleştirilmesi veya Parti içindeki mevcut sağcı kökene dayalı bir diktatörlük ile tüm kontrolü ele geçirmektir. Bu yöndeki kaygının sebebi ise Başbakan yardımcısı C. Kerim İncedayı'nın, Parti sözcüsü F. Rıfkı Atay ve Nihat Erim'in son zamanlarda Rus tehdidi altında demokrasi girişimlerinin riskli olabileceği yönünde beyanatlarıdır.

Fakat DP'nin izlediği siyaset seçim sonrasında meyvelerini vermeye başlamıştır. Muhalefet partilerinin boykot ettiği yerel seçimlerden hemen sonra, CHP genel seçimlere yönelik hazırlık kapsamında daha liberal önlemler almaya başlamıştır: *Tek dereceli seçim* sistemine geçişi sağlayan bir yasa kabul edilmiş; *üniversitelere idari özerklik* verilmiş ve *Basın Kanunu daha özgürlükçü bir yapıya* sokulmuştur.

Aynı rapora göre CHP'ndeki gevşemeye karşın DP de tüm Halk Partisi karşıtları ile Hükümet karşıtlarının toplanma noktasına dönüşme gibi bir tehlike ile karşı karşıyadır. Yeni bir Serbest Fırka tecrübesi yaşanmaması için Bayar ve diğer

³³¹ Aynı baskıların 1930'da Serbest Fırkaya yapıldığını belirten rapor, bu iddiaların yapılmış olma olasılığının yüksek olduğunu söylemektedir. **Microfilm**, ROLL 1, May 11, 1946 (Secret).

³³² **Microfilm**, ROLL 1, June 8, 1946 (Restricted).

parti kurucularının sıkı bir parti disiplini tesis etmeleri, tespit ettikleri parti programına sıkı sıkıya bağlı kalmaları ve zapt edilemeyen unsurların derhal parti bünyesinden uzaklaştırmaları hususunda kabiliyetlerini ortaya koymaları gerekmektedir.

Raporun devamında, seçimde CHP'nin elde ettiği üstünlüğe rağmen Nuri Demirağ'ın Milli Kalkınma Partisinin de DP'nin seçimlere katılmayışından istifade ile beklemediği kadar oy aldığı ve alınan oyların (üç köyde çoğunluk elde edilmiştir.) Demirağ'a parti organizasyonunu genişletme ve güçlendirmesi yönünde moral ve motivasyon sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Seçime katılan üçüncü parti olan Sosyal Demokrat Parti hiçbir varlık gösterememiştir. Sadece birkaç bölgede ise az sayıda bağımsız aday kazanmıştır.

Oyların 23 yıldır tek bir partiye verildiği bir ülkede, tüm olumsuzluklara rağmen gerçekleştirilen 26 Mayıs Yerel Seçimleriyle, demokrasinin Türkiye'de önemli bir gelişme kaydettiği vurgulanarak rapor sona erdirilmiştir.

C. 1946 Genel Seçimleri ve CHP'deki Değişim Çabaları

İnönü'nü, CHP'nin Olağanüstü Kongresinde öne alınacağını ima ettiği genel seçim tarihi, muhalif partiye yeterli hazırlık zamanı bırakmamak ve dış politikanın sakin döneminden istifade etmek amacıyla bir yıl öne alınmıştır. CHP'li milletvekillerinden oluşan Meclisin 10 Haziran 1946 tarihli kararıyla, genel seçim tarihi olarak 21 Temmuz 1946 belirlenmiştir. DP, daha önce seçime katılmama yönünde aldığı karara rağmen bir "*fedakârlık*" yaparak kararından dönmüş ve katılma kararı vermiştir. Yerel seçimlerden sonra genel seçimlere de katılmamak, partinin kapanması için pusuda bekleyenlere bulunmaz bir fırsat yaratabilirdi. Bunun bilincinde olan DP yönetimi daha ihtiyatlı bir yol çizerek bu kararı almışlardır. Ancak kampanyalarında Cumhurbaşkanı'nın bağımsız ve partiler üstü bir konuma oturması ve DP'ye karşı yapılan müdahale ve baskıların durdurulması yönündeki talep ve tepkilerini yoğun olarak dile getirmişlerdir.³³³

Seçim öncesi döneme ait rapora göre seçim kampanyası tamamen iç siyasete

³³³ Ahmad, a.g.e., s. 32.

yöneliktir. Aslına bakılırsa, dış politikaya yönelik olarak CHP'den farklı başka bir fikir öne sürülmesi de pek mümkün değildir. Hükümetin, SSCB'nin taleplerine karşı koymada ve egemenliğine yönelik gösterdiği hassasiyetten daha fazlası beklenmemektedir. İç politikaya yönelik eleştiriler ise özelden ziyade genele yöneliktir. Son yirmi üç yıldır iktidarda olan Partiye ve ülkeyi sıkı bir denetim altında yöneten liderlerine yönelik olan bu tepkiler özellikle savaş döneminde *ekonomiyi iyi yönetemeyen ve enflasyonu kontrol edemeyen yöneticileri* hedef almaktadır. Cumhuriyetin kurulmasında ve devrimlerin yapılmasında birer destekçi olan şimdiki muhalefet partisinin yöneticilerinin itirazları “*muhafazakar*” Parti yönetiminin baskıcı ve otoriter idare tarzı ile Atatürk döneminin dinamizm ve deviniminden uzaklaşmasıdır.³³⁴

CHP'nin kampanyası ise genel olarak savunmaya yöneliktir. Partinin basın sözcüsü, İnönü'nün bir lider olarak ne kadar muktedir ve başarılı olduğunu verdiği örneklerle desteklemeye çalışmaktadır: Anadolu'yu çok dilli, çok milletli Osmanlı İmparatorluğundan Türk Cumhuriyetine dönüştürmede üstlendiği görevler; II. Dünya Savaşının dışında kalmada gösterdiği başarı; savaştan ekonomik olarak komşularına nazaran daha iyi bir seviyede çıkılması ve dış güçlere karşı toprak bütünlüğünü ve egemenliğini koruması İnönü'nün yetkinliğinin en iyi kanıtlarıdır.³³⁵

Aynı raporda sonunda ise DP'nin almış olduğu tüm desteğe rağmen mecliste çoğunluğu elde etmesinin mümkün olmadığı (ancak imkânsız da değildir) belirtilmektedir. Ancak serbest bir seçimin sonucunda DP'nin mecliste kesinlikle büyük bir oy gücüne sahip olacağı da beklenmektedir. Meclisteki DP'li milletvekillerinin mecliste ve ülke genelinde demokrasiyi ve demokratları destekleme yönünde izleyeceği bir politika ile müteakip 4 yıllık seçim süresi dolmadan çoğunluğu elde edecek bir güce ulaşabileceği tahmin edilmektedir.³³⁶ Nitekim 1950 yılının başında beklenen değişim gerçekleşmiştir.

6-7 Temmuzda İzmit ve Eskişehir'e seçim öncesi havayı analiz etmek üzere bir gezi yapan Büyükelçilik üçüncü Sekreteri Richard E. Gnade'in hazırladığı raporda DP'nin her iki bölgede de iyi bir teşkilatlanma içinde olduğunu

³³⁴ **Microfilm**, ROLL 1, July 3, 1946 (Strictly Confidential).

³³⁵ **Aynı Mikrofilm.**

³³⁶ **Aynı Mikrofilm.**

belirtmektedir. Gezide elde ettiği izlenimler neticesinde demokratların en güçlü destekçisi olan köylü kesiminin memnuniyetsizlik sebebini “*Okul ve Eğitim Sorunu*”, “*Orman Alanlarının Kamulaştırılması*” ve “*Devlet Görevlilerinin Baskıcı Tavrı*” olarak üç ana başlık altında toplamıştır.³³⁷

Okul ve Eğitim Sorunu ile Köy Enstitülerine yönelik eleştiriler ele alınmaktadır. Rapora göre, her köye bir okul yapılması; Enstitünün öğretmenine verilen ev, büyük ve küçükbaş hayvanlar ve araç-gereçler ile deneme çiftliklerinin kurulabilmesi maksadıyla tahsis edilen verimli 16 dönüm tarla, çok zor şartlarda ve yokluk içinde yaşayan köylü için büyük bir yüküdür. Hatta bununla da kalmayıp ayrıca 16 haneli her köyde bir doğum hane ve Halkodası olarak da kullanılabilen bir CHP merkezi kurulması talebini köylünün karşılaması mümkün değildir.³³⁸

Yakın bir zamanda çıkarılan bir kanunla *Orman Alanları Kamulaştırılmıştır*. Bu kamulaştırma sonunda orman alanlarında sürülerini otlatamayan ve odun toplayamayan köylü bu durumdan muzdariptir.

Kolluk kuvvetlerinin köylü üzerinde uyguladığı baskı ise köylü kesiminin en önemli sorunudur.

Raporda, İzmit ve Eskişehir bölgelerinde yaşanan sıkıntılara bakıldığında ve halkın beyanlarına göre ortada bir “*köylü-işçi*” partisi olsa kesinlikle CHP ve DP’den daha başarılı olacağı belirtilmektedir.

Sert bir siyasi atmosferde geçen kampanya dönemi sonrasında gerçekleştirilen seçimlerin de: 465 sandalyenin 396’sını CHP; 63’ünü DP ve altısını bağımsızlar elde etmiştir.³³⁹ Ancak seçim sonrası genel kanı bu seçimlerin dürüst bir şekilde yapılmadığı ve Seçim Kanununun eksikliklerinden dolayı çeşitli kanunsuzluklara sahne olduğu yönündedir.³⁴⁰

³³⁷ **Microfilm**, ROLL 1, July 9, 1946 (Restricted).

³³⁸ Köy Enstitüleri ile ilgili detaylı bilgi için bkz.: Çavdar, **Türkiye’nin ...**, s. 416-420; Nejdet Ekinci, **Sanayileşme ve Uluslaşma Sürecinde Toprak Reformundan Köy Enstitülerine Türkiye**, H.Ü. A.İ.İ.T.E. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1993.

³³⁹ Seçilen milletvekillerinin isim listelerinin iliştilendiği raporda 1943 ve 1946’de seçilenlerinde isimleri verilmiştir. CHP’den 1943’de Meclise girenlerin tamamı 4 gayrimüslim haricinde tekrar seçilmişlerdir. **Microfilm**, ROLL 1, August 6, 1946 (Confidential).

³⁴⁰ Seçim sonuçlarına yönelik hazırlanan raporda: 1. Bu süreçte *basın* tamamen serbest bir ortamda çalışmıştır. 2. Sakin geçen oy kullanma döneminden sonra sonuçlara yönelik ilk resmi açıklamalar ile birlikte sonuçlara yönelik şaibeler ortaya atılmıştır. 3. Manisa, Aydın ve Bursa gibi Demokratların güçlü olduğu bölgelerde hiçbir koltuk kazanamadığının açıklanması ve İstanbul sonuçlarının geç açıklanması şüphe uyandırmıştır. 4. Çok tanınmış birçok CHP’li aday kaybetmiştir. 5. Demokrat

Bayar, 24 Temmuzda yaptığı seçime yönelik değerlendirmede seçim esnasında meydana gelen düzensizliklerden ve aksaklıklardan şikayetçidir. Büyükelçiliğin Bayar'ın konuşmasına yönelik raporunda gazetelerin bu konuşmayı sayfalarına aksettirişine yer veriliyor ve *Yeni Sabah* ve *Tanin*'in konuşmanın tam metnini verdiği ancak Cumhuriyetin sadece son paragrafa yer verdiği belirtiliyor. Yeni kurulan muhalif *Son Saat* Gazetesi ise Sıkıyönetim Mahkemesinin gazabından korktuğu için konuşmanın bazı bölümlerini boş bırakarak tam metni vermiştir. Rapora Bayar'ın konuşmasının tam metni iliştilirirken *Son Saat*'te boş bırakılan yerlerin altı çizilerek belirtilmiştir.³⁴¹

NY Times dergisinin Ağustos sayısında yapılan seçim değerlendirmesinde de de aynı sonuçlar ortaya konmaktadır. Makalede, iç ve dış siyasette iflas etmiş CHP'de başlayan parçalanmalar sonucu 1947'de yapılacak olan seçimler aceleye getirerek gelişmelerden en az zararla çıkılmak istendiği vurgulanmaktadır. Sıkı bir polis baskısı altında geçmesine rağmen Demokrat Partinin birçok bölgede çoğunluğu elde ettiği ancak CHP'nin kanunsuz girişimleri ve hileli sayımlar nedeniyle bunun sonuca yansımadağı yazılmaktadır. Bu şüphelerin mevcut rejimin meşruluğuna gölge düşürdüğü de iddia edilmektedir.³⁴²

Seçim sonuçlarını değerlendiren Büyükelçilik raporunda, seçime yönelik bir değerlendirme yapılırken ülkenin siyasi geçmişine bakılması gerektiği belirtiliyor ve seçime kadar geçen dönemi şu şekilde özetliyor: “1923-1938 yılları arasında Atatürk tarafından *halkın yararına ama otoriter* bir şekilde yönetilmiştir. Atatürk'ten sonra iktidara geçen İnönü'nün demokrasiye geçişe yönelik planları ise *savaşın patlak* vermesiyle ertelenmiştir. Ancak savaşın sona ermesiyle açıkladığı demokratikleşme adımlarını dışarıda *Sovyet tehdidine ve içerideki yaşanan sıkıntılara rağmen* hayata geçirmeye başlamıştır. Muhalefetin başlangıçta çok güçleneceği tahmin edilmemişse de *muhaliflerin arkasına aldığı halk desteği ile yönetimi derhal ele geçirebileceklerine inanmaya başlamaları ile sürüşmeler, karşılıklı hakaretler ve*

liderlerin hepsi Meclise girmiştir. 6. Demokratlardan bir Yahudi ve bir Rum Meclise girmiştir (Önceki dönemde bir Yahudi, iki Rum ve bir Ermeni vardı.). 7. Demokrat Parti yönetiminin bilinen isimleri dışında çoğu genç olan yeni Milletvekilleri genelde kendi bölgelerinden seçildiler ve halkın istek ve arzularını yakından bilen insanlar. 8. Demokratların Meclisi bir yıl içerisinde yeni bir seçime zorlayacağına dair söylentiler dolaşmaktadır. **Microfilm**, ROLL 1, July 26, 1946 (Secret).

³⁴¹ **Microfilm**, ROLL 1, July 29, 1946 (Restricted).

³⁴² **NY Times Dergisi** Ağustos 1946 sayısına atfen **Microfilm**, ROLL 1, August 17, 1946 (Plain).

*hatalar artarak devam etmiştir. Şahsi çıkarlarını düşünmeyen sorumlu devlet adamlarına göre mevcut şartlar altında siyasi hayata yönelik ani ve büyük çaplı bir değişikliğe gitmek Türkiye'nin siyasi yapısını ve güvenliğini tehlikeye sokacaktır. Ancak tek dereceli seçim sistemi ile yapılan seçimler sorunsuzca atlatılmış ve artık Meclis çatısı altında çok sayıda yetkin muhalif milletvekili bulunmaktadır.”*³⁴³

Yine seçim sonrası hazırlanan bir başka rapor ise “Türkiye'deki Siyasi Partilerin Geleceği ile İlgili Tahminler ” başlığını taşımaktadır.³⁴⁴ Bu rapora göre son seçimlerde Mecliste beşte bir oranında üstünlüğünü koruyan CHP, birkaç fire verecek olsa da hâkimiyeti elinde tutmaktadır. Ancak oy sayımının hileli yapıldığına dair o kadar kanıt vardır ki, bu toplanan meclis halkın özgür iradesi ile seçilmiş meşru meclis değildir. Örneğin büyük bir Demokrat Parti taraftarına sahip İstanbul'da muhalifleri tarafından “*hiç sevilmeyen*” CHP liderlerinden Recep Peker'in *büyük bir destek alması; DP'nin en güçlü olduğu sanılan İzmir bölgesinde hiçbir varlık gösterememesi inandırıcı gelmemektedir.*

Fakat DP'nin de Mecliste çoğunluğu elde etmesi imkânsızdır. Doğu bölgelerinde teşkilatlanmasını tamamlayamayan DP, 465 milletvekilliği için sadece 273 aday göstermiştir. CHP tarafından yapılan tahmin, belki de DP'li liderlerin tahminlerinin bile üzerinde, DP'nin en iyi şartlarda 120 koltuk kazanacağı yönündedir. Rapora göre, DP 120 koltuk dahi kazanmış olsa 339 milletvekili ile DP'nin yasa tekliflerini geri çevirecek güce sahip olabilecekken oy sayımında yaşanan bu hile hiç de mantıklı değildir ve büyük bir taktik hatadır.

Belki de ilk elde edilen veriler neticesinde muhalif partinin tahmin edilenden daha güçlü olduğu izlenimi edinilerek korkuya kapılmış olabileceği gibi, Meclise girecek olan DP'li vekilleri küçük bir grup olarak bırakarak geri kalan oyları Hükümet tam bir güvenoyu olarak göstermek istenmiş olabilir. Ancak yapılan bu hileler tamamen ters tepki yaratmıştır. Rapora göre, *hatalı oy sayımının oranının ne kadar olduğu belirlenemeyeceğine göre en kötüsü kabul görecektir ve bu seçim İnönü rejimine güvenoyu değil muhaliflere moral zaferi olmuştur.*

Yeni Hükümet bu engel ile göreve başlarken koyu bir *tek parti* taraftarı olan

³⁴³ **Microfilm**, ROLL 1, July 26, 1946 (Secret).

³⁴⁴ **Microfilm**, ROLL 1, August 19, 1946.

yeni Başbakan R. Peker'in otoriter yapısı ve kabinesindeki askerler hükümete karşı güvensizlik ve endişe yaratmaktadır.³⁴⁵

Buna karşılık Demokrat Partinin az sayıdaki milletvekili ile Meclis çalışmalarında göstereceği gayretlerle halk desteğini artırıp bir yıl içerisinde tekrar seçime gitme hesapları içinde olduğu eklenmiştir rapora. Ancak bu beklenti içinde olanların *öyle her krizin, sıkı bir şekilde yapılandırılmış olan bir rejimi kolayca değiştiremeyeceğini* unutmamaları gerektiğini hatırlatan rapor, CHP'nin rehabilitasyon için daha birkaç yılı olduğunu belirtmektedir. Halkın tepkisini çeken Başbakan Ş. Saraçoğlu ve Köy Enstitüleri için köylüden feragat bekleyen Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel iktidardan uzaklaştırılmışlardır. Eğer yeni Hükümet, ekonomi ve halkın yoksulluğuna yönelik radikal çözümler getirir, yönetim kadrolarında temizliğe gider ve muhalefetin devamlı olarak eleştirilerine maruz kaldığı, basına özgürlük ve polisiye tedbirlerde yumuşama gerçekleştirirse kaybettiği halk desteğini yeniden tesis edebilir.

Rapora göre, DP'nin de artık daha pozitif bir siyaset izlemesi gerekmektedir. Çünkü bu seçimlerde aldığı oylar kendisini direkt olarak destekleyenlerin oyları değildir. Bu oyların çoğu mevcut rejimden rahatsız olan ve bu yaşanan sefaletin sorumlusu olarak gördükleri 23 yıllık iktidarı cezalandırmak isteyenlere aittir. Daima Hükümeti suçlayan DP, bu konularda hiçbir elle tutulur çözüm önerisi getirmemektedir. Halkın sefaletinin birinci sebebi olarak gösterdiği devletin ekonomide ve endüstrileşmedeki müdahalesine karşılık *Devletçilikten* farklı bir açılım üretememektedir. Çünkü Devletçilik anayasa maddesidir.

Çoğu toprak ağası veya tüccar olan DP parti teşkilatının aslında güçlü bir lidere sahip Sosyalist bir parti karşısında köylü ve işçiden oy alamayacağını belirten rapor, bundan sonraki yıllarda köylü kesiminin oylarının çok önemli olacağını vurgulamaktadır. Kırsal kesimin gelirlerini artırıcı tedbirler alan Hükümetlerin onların oyunu alacağını, fakat bir gelişme elde edemedikleri takdirde zaten devletten ve jandarmadan çok çeken bu kitlenin tamamen mevcut hükümete cephe alacağı söylenmektedir.

Bu kapsamda toprak ağası ve tüccarlardan oluşan DP köylülere fazla bir şey

³⁴⁵ Aynı Mikrofilm.

vaat etmemektedir. Kırsal kesimde Cumhuriyet devrimlerini sindirememiş ve geçmişe özlem duyanlara yönelik DP teşkilatları tarafından bazı vaatlerin verildiği söylenmektedir ancak C. Bayar'ın *geçmişi ve kişiliği ile* bunu partinin genel siyaseti yapmayacağına olan inanç sonsuzdur. Ayrıca rapora göre, C.Bayar'ın kişiliği ve tavrı Sovyetlerin Türkiye emellerine alet olmayacağına da güvencesidir.

Rapor, eğer büyük bir üçüncü parti kurulacak olursa bunun Türkiye gibi benzer şartlara sahip diğer balkan ülkelerinde olduğu gibi bir *köylü partisi* olacağı tahmini ile sona ermektedir. Çünkü eğer ekmesini bilersen Türkiye gelişmeye açık çok verimli topraklara sahiptir.³⁴⁶

Seçimden zaferle çıkan CHP, dört yıllık bir iktidarı garantilemiş olmanın verdiği rahatlama ile liberalleşme yönünde yeni adımların hazırlıklarına girişmiştir. İnönü seçimin hemen sonrasında yaptığı konuşmada: “Şimdi Türkiye'nin milli hayatında yeni bir devreye giriyoruz. Her şeyden evvel, seçim zamanının sınırlı sözlerini karşılıklı bağışlayarak ve unutarak vatandaşa huzurlu çalışma devrinin açılması ilk vazifedir.” diyerek partiler arasında gerilimi azaltmayı amaçlamış ve devamında seçilen partilerin Mecliste çok verimli ortak bir çalışma içinde olmaları gerektiğini vurgulayarak çok partili hayata dair niyetini ortaya koymuştur.³⁴⁷

CHP içindeki *liberallerle tutucular* arasındaki mücadelede, ılımlılar yarışmaya dayalı serbest bir siyasi hayat isterken diğer taraf tek partili sistem içinde yukarıdan uygulanacak radikal bir değişim politikasının daha uygun olacağını iddia etmektedir. Ancak kazananın kim olacağını İnönü'nün niyeti belirleyecektir.

İnönü'nün, koyu bir tek parti taraftarı olan Recep Peker'i Başbakanlığa ataması, CHP'nin devlet denetiminde radikal bir reform siyasetinden yana olduğu izlenimi yaratmıştır.

Savaş sonrası ekonomide yaşanan sıkıntıların aşılması için uzun vadeli ve süreklilik gerektiren radikal önlemlerin alınması gerekmektedir. Peker Hükümeti de gecikmesiz olarak gerekli tedbirleri almak için “7 Eylül Kararları”ni uygulamaya sokmuştur. Bu kararlar, Türk Lirası devalüe edilmiş; dış alım olanakları kolaylaştırılmış ve bankaların altın satmasına izin verilmiştir ancak istenen sonuç

³⁴⁶ Aynı Mikrofilm.

³⁴⁷ Ulus, 25 Temmuz 1946; Mikrofilm, ROLL 1, July 25, 1946 (Unrestricted).

alınamamış aksine hayat pahalılığı artmış ve bundan sadece spekülâtorler ve stokçular faydalanmışlardır. Bunun sonucunda ise sosyal katmanların hayat standartları bakımından aralarındaki mesafe artmış ve Hükûmete karşı oluşan cephe genişlemiştir.³⁴⁸

Bu döneme ait ABD İzmir Konsolosluğunun aylık raporunda, 1 \$'ın değerinin 1.8060'dan 2.80 Türk Lirasına çıkarıldığı ve böylece Bretton Woods Monetary Agreement'a üye olma şartlarının yerine getirilmiş olduğu vurgulanmaktadır.³⁴⁹ Bu yönde aylar öncesinde çıkan söylentiler nedeniyle elde nakit parası olanlar eski oranlara göre büyük meblağlarda ticari mal alarak stoklar yapmışlardır. Devalüasyon likidite sıkıntısı yaratmıştır. Ancak aynı raporda Hükümetin 1 Ocak'tan geçerli olmak üzere devlet çalışanlarının maaşlarına zam yapacağını bildirmesinin, 9 Eylül'de ekmek karnelerinin kaldırılmasının ve şehirlere un buğday nakline yönelik yasağın kaldırılmasının halk üzerinde büyük bir sevinç yarattığı da belirtilmektedir. Bunlara rağmen R. Peker Hükümetine karşı duyulan endişede herhangi bir azalma olmadığı ve CHP'nin ve özellikle Cumhurbaşkanı İnönü'nün İzmir bölgesinde kendilerine karşı ortaya konan muhalefet dolayısı ile tam bir itaat sağlanana kadar bu bölgeye baskı yapmaya devam etmesinin beklendiği aktarılmaktadır.³⁵⁰

Seçimlerde yaşanan yolsuzlukların yarattığı şaibe, iktidar ile muhalefetin arasında gerginliğe sebep olmuştur. "7 Eylül" kararlarına yönelik başlayan eleştiriler "bütçe" görüşmelerinde iyice şiddetlenerek devam etmiş ve en son A.Menderes'in "bütçe" görüşmelerinde eleştirilerine karşı CHP'nin gösterdiği tepki, ölçsüz saldırı boyutlarına ulaşmıştır. Sertlik yanlısı Recep Peker'in başbakanlığında kurulan hükümet programının görüşmelerinde programı incelemek için süre isteyen muhalefet, bu süre verilmeyince oturumu terk etmişler ve oylamada *güvensizlik* oyu

³⁴⁸ Ahmad, a.g.e., s.34.

³⁴⁹ **Microfilm**, ROLL 1, September, 1946. 2. Dünya Savaşı sonrası ABD'nin öncülüğünde gerçekleştirilen toplantılar sonrasında 20 Temmuz 1944 tarihinde Bretton Woods antlaşması imzalanmış ve bu kurulan sistem de bu adla isimlendirilmiştir. Sabit kura dayanan bu sistemde üye ülkelerin paralarının dolara göre dalgalanmaları belli bir marj ile sınırlandırılıyor ve dolar bazında altın fiyatları da sabitlenmektedir. Bu sistemle ABD Merkez Bankası dünya merkez bankası haline gelmiştir. Sistemle ilgili detaylı bilgi için bkz.: Çalış, a.g.e., s. 109,711.

³⁵⁰ **Microfilm**, ROLL 1, September, 1946.

kullanmışlardır.³⁵¹ Bu muhalefetin Meclisi sekiz gün boykot etmesine sebep olmuştur. Nihayet, Eylül ayında “*partiler üstü*” bir Cumhurbaşkanı olacağı sözünü vermiş olan İnönü, muhalefet liderleri ile bir görüşme yaparak olayları yatıştırmıştır. Bu dönmedeki ABD Büyükelçiliği raporlarına bakıldığında Büyükelçi Edwin C. Wilson’a göre İnönü’nün demokratikleşme yolundaki rolü çok büyüktür. Wilson’a göre Temmuz ayında yapılan genel seçimlerde Devletin ve CHP’nin başkanı olan İnönü’ye Cumhuriyet tarihinde görülmemiş yoğunlukta ve insafsızca yapılan eleştirilere rağmen son günlerde yapmış olduğu girişimler onun *batı tipi demokrasiye* olan inancının en iyi göstergesidir. İnönü *batı tipi demokrasiye* canı gönülden inanmaktadır ancak dünya siyasetinde yaşanan gelişmeler, adımların daha kontrollü atılmasını gerektirmektedir.³⁵²

İnönü’nün bu tarafsızlık politikalarıyla Peker Hükümeti bütçe görüşmeleri sonrası meydana gelen bu krizden güç kaybederek ve zayıflamış olarak çıkmıştır.³⁵³ DP ise galibiyetin verdiği kendine güven ile gittiği 7-11 Ocak 1947 tarihleri arasında yapılan ilk kongresinde, demokratikleşme yönünde isteklerde bulunmaya devam etmiştir. Seçimlerin bağımsız bir yargı tarafından denetlenmesini sağlayacak yeni bir seçim yasaının çıkarılması, Cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığı görevlerinin ayrılması ve Anayasaya aykırı ve anti demokratik bütün yasaların ayıklanması isteklerini “*Hürriyeti Misakı*” adı altında toplayarak meclise sunma kararı almıştır.³⁵⁴

³⁵¹ Tanör, **a.g.e.**, s. 341; Ahmad, **a.g.e.**, s. 34.

³⁵² İnönü’nün bu dönemde yaptığı beyanatlara ait 15 Ekim 1946 tarihli raporda İnönü’nün sözleri şu şekilde aktarılmaktadır: “...Demokrat Partinin tüm faaliyetlerini yakinen takip ediyorum ve bu partinin gelişmesini güçlü bir şekilde destekliyorum...”, “...Batı demokrasinin ülkemizde yerleşmesi için partilerin müştereken çalışması gerekmektedir...”, “...Ülkenin selameti için iktidar partisi olan Halk Partisinin DP’ye karşı daha toleranslı olması gerekir...” “...hayattaki tek arzum Türkiye’de çok partili hayata geçişi ve Köy Enstitülerinin kuruluşunun tamamlandığını görmektir...”. Bayar’ın buna cevabı kısa ve nettir: “Çok güzel ama çok geç.” **Microfilm**, ROLL 1, 15 October, 1946 (Restricted).

³⁵³ 3 Ocak 1947 tarihli bir raporun konusu: “Demokratlar iki küçük siyasi zafer kazandı” olarak yazılmıştır. Birincisi, devlet memurluğundan seçimden yeter zaman önce istifa etmemesi sebebiyle, 21 Temmuz seçimlerinde Eskişehir’den DP milletvekili seçilen Kemal Zeytinoğlu’nun düşürülen vekilliğine yönelik açtığı davayı kazanması ve 30 Aralık 1946’da yemin ederek göreve başlamasıdır. İkincisi ise; Celal Bayar’ın Antalya Valisi Sadri Ak’a karşı açtığı hakaret davasını kazanması ve Bayar’a ve DP’ye Komünist dediği için 3 gün hapse ve bir lira para cezasına çarptırılmasıdır. Rapor şu cümle ile sona ermektedir: “*Bir yıl önce Türkiye’de böyle bir davanın açılması ve büyük bir devlet görevlisine bu tür bir ceza verilmesi akıllara gelmeyecek kadar imkansız bir şeydi.*” **Microfilm**, ROLL 2, January 3, 1947 (Restricted).

³⁵⁴ **Microfilm**, ROLL 2, January 17, 1947 (Restricted). Kongre sonrasında “Demokrat Partinin Liderleri” başlığını taşıyan bir rapor ile ortaya çıkan ve ilgi çekeceği düşünülen isimler hakkında kısa bilgiler sunulmaktadır; hangi aileden gelirler ne iş yapmaktadırlar, hangi okuldan mezun oldukları vb. Bilgi verilen isimler: Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Samet ve Süreyya Ağaoğlu, Hasan Dinçer, Hamit

CHP, artan talepler karşısında partide yapılacak olan reformları görüşmek üzere 16 Ocak'ta Büyük Divanı'nı topladı. Toplantıda; Parti program ve tüzüğünde değişiklik yapmaya; parti örgütünü yeniden düzenlemeye; basın ve enformasyon ile toplum örgütleri ve ekonomik tedbirlerle daha çok yakından ilgilenmeye karar verilmiştir. Ayrıca okullarda dini öğretime izin verilmesi de bu Büyük Divanda alınmış bir karardır.³⁵⁵ Bu çalışmayı değerlendiren raporunda Büyükelçi Wilson, Parti liderlerinin parti programında ve uygulamalara yönelik çok radikal değişiklik ihtiyacının farkında olmalarını alınan kararlardan daha önemli bulmaktadır.³⁵⁶

Bu dönemde, her iki parti içinde de ılımlılar ile aşırılar arasındaki mücadele şiddetlenmeye başlamıştır. CHP tarafındaki aşırılar İnönü'nün yatıştırıcı tavrını terk etmesini isterken, DP'nin aşırıları ise Bayar-Menderes grubunun pazarlık yapar gibi politika yapmasına karşıdılar.

Bunun bir sonucu olarak Şubat 1947'de bir grup partizan DP'li, Mareşal F. Çakmak'ı DP'nin başına geçirme teklifinde bulunmuşlardır. Yurt genelinde ve ordu nezdinde yüksek bir saygınlığı olan F. Çakmak'ın DP'ye katılması partiye büyük bir prestij kazandıracaktır ve partinin Silahlı Kuvvetler mensupları arasında da kabul görmesine yardımcı olacaktır. Bu katkının etkisiyle ortaya çıkan başkanlık teklifi kuşkusuz Bayar ve Menderes'i rahatsız etmiştir ancak her ikisi de F. Çakmak'ın popülaritesinden dolayı direkt karşı çıkamamıştır.

Genel seçimlerden sonra 30 Mart'taki Köy Muhtarları seçimleri ve 6 Nisan'daki İstanbul Ara Seçimlerinde de partilerin kendi içlerindeki ve partiler arasındaki gerilim devam etmiştir. Muhtar seçimleri de alışlageldiği üzere CHP'nin baskısı altında geçmiş ve jandarmanın, polisin ve yerel erkânın direncinin bir sonucu olarak seçimlere gölge düşmüştür. Bu gelişmeler üzerine DP, 6 Nisan Ara Seçimlerini boykot etmiş ve CHP'nin anti-demokratik uygulamalarına son vermesi talebini yineleyerek aksi taktirde Meclisten çekilebileceği tehdidinde bulunmuştur.³⁵⁷

Fakat bu yönde bir girişimin yakın zamanda mümkün olmadığını belirtildiği ABD Büyükelçiliğinin aylık raporunda, güvenilir kaynaklardan alınan haberlere göre

Şevket İnce ve Refik İnce'dir. **Microfilm**, ROLL 2, January 13, 1947.

³⁵⁵ Ahmad, **a.g.e.**, s.35.

³⁵⁶ **Microfilm**, ROLL 2, January 31, 1947 (Restricted).

³⁵⁷ Ahmad, **a.g.e.**, s. 36; **Microfilm**, ROLL 2, April 5, 1947 (Restricted).

DP liderlerinin Mayıs ayında toplanacak olan CHP Genel Kongresine kadar bekleme kararı aldığı ve bu kongreden seçim yasası ve diğer anti-demokratik yasalara yönelik olumlu bir karar çıkmasını umdukları bildirilmektedir.³⁵⁸

Başka bir rapora göre ise Truman Doktrini kapsamında yapılan görüşmeleri sekteye uğratmamak ve muhtemel anlaşmanın onayı esnasında TBMM’de gövde gösterisi yapmak maksadıyla meclisten çekilmediklerinin tahmin edildiği yazılmaktadır.³⁵⁹

İlimlilerin devreye girmesiyle uzlaşma arayışları başlamış ve Cumhurbaşkanı İnönü, Bayar ve Köprülü ile mevcut gerginliği ortadan kaldırmak maksadıyla bir seri görüşmeler yapmıştır. Bayar’ın Sivas’ta yaptığı konuşmaya göre İnönü bu görüşmelerde, muhalefet üzerindeki baskıların kaldırılacağına ve partiler arasında tarafsız olacağına yönelik taahhütler de bulunmuştur.³⁶⁰

Temmuz ayına kadar süren bu tartışmalara son noktayı, İnönü 11 Temmuz akşamı radyodan yaptığı bir konuşmayla koymuştur. İnönü, muhalefet partisinin yasal çerçevede hareket ettiği ve CHP ile aynı koşullar altında çalışmasına müsaade edilmesi gerektiğini belirtirken, Cumhurbaşkanı olarak her iki partiye karşı eşit mesafede olduğunu eklemiştir.³⁶¹

İnönü’nün uzlaşmacı ve ılımlı tavrının en önemli belgesi olan bu “*12 Temmuz 1947 Beyannamesi*”, “*Hürriyeti Misakı*”nın ilk isteklerinden olan devlet başkanı ile parti genel başkanlığı ayırımına cevap niteliğindedir. CHP genel başkanından daha ziyade Devlet Başkanı tarafsızlığı ile her iki partiye de eşit mesafede bulunduğu

³⁵⁸ **Microfilm**, ROLL 2, April 25, 1947 (Unclassified).

³⁵⁹ **Microfilm**, ROLL 2, May 28, 1947 (Restricted).

³⁶⁰ Bu görüşmelere yönelik bir rapor hazırlayan ABD Büyükelçiliğine göre, yakın zamanda icra edilecek olan kongrede parti başkanlığını bırakması beklenen İnönü’nün yerini alacak olan müstakbel parti başkanı halen Başkan Yardımcısı olan Şükrü Saraçoğlu veya Meclis Başkanı Kazım Karabekir olacaktır. Raporda, Kazım Karabekir’in son zamanlarda sık sık yaptığı yurt gezilerinde yoğun bir kutlama ve merasimle karşılanması ve bunların da Partinin basın organlarda tüm detaylarıyla yer alması Parti organlarının yeni bir figür yaratma çabası olarak değerlendirilmektedir; demokratların Mareşal F. Çakmak’ına karşılık General K.Karabekir! **Microfilm**, ROLL 2, July 1, 1947 (Confidential).

³⁶¹ İnönü’nün bu tavrını, Türkiye’de batı tipi demokrasininin yerleşmesi için vermiş olduğu çabalarda ne kadar kararlı olduğunun bir göstergesi olarak algılayan Büyükelçi Wilson, bu beyannamenin artık bütün halkta bezginlik yaratan İktidar-Muhalefet tartışmalarına bir son vererek Türk Demokrasi tarihinde bir dönüm noktası olacağını tahmin etmektedir. **Microfilm**, ROLL 2, July 15, 1947 (Confidential). Bu dönemde İ. İnönü’nün uzlaştırıcı tutumunu Bernard Shaw, ABD ile kurulan yeni ilişkiler sonucu liberal rejimi tüm sonuçlarına rağmen desteklemek olarak yorumlamaktadır. Stanford J. Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C-II, E Yay., İstanbul, 1976, s. 477.

açıkça vurgulamıştır.³⁶²

R. Peker'in bir gün önce DP'nin devrimci yöntemlerle iktidara gelmeye çalıştıklarına dair beyanatına karşın İnönü'nün DP'ye yönelik bu tavrı, Türk siyaset hayatında belirleyici bir yol ayrımını oluşturmuştur.

21 Temmuz 1946 seçimleri ile İnönü'nün 12 Temmuz 1947 tarihli deklarasyonu arasında yaşanan bu dönem çok partili hayata geçişteki en önemli dönemi oluşturmaktadır.³⁶³ Bu dönem muhalefetin varlığını sürdürebilirliğinin denendiği dönem olmuştur. Bayar'ın anti-demokratik davranışlardan kaçınmadaki hassasiyeti, her iki taraftaki işadamlarının istikrarlı bir yapının oluşması için gösterdiği gayret ve İnönü'nün verdiği destekle bu dönem kazasız olarak atlatılmıştır.

23 Temmuzda ABD Büyükelçiliğinin Nihat Erim ile yaptığı bir röportajda İnönü'nün sırdaşı olduğu vurgulanan Nihat Erim, çok partili sisteme geçiş sürecinde İnönü'nün izlemiş olduğu siyaseti ortaya koymaktadır. Rapora göre N. Erim, İnönü'nün batı tarzı demokrasi teşebbüslerinin, 1939 yılında başladığını söylemektedir. İnönü'nün savaş öncesinde Kazım Karabekir gibi eski muhaliflerden oluşan bazı önemli şahsiyetlerle bu yönde görüşmeler yaptığı ancak savaşın patlak vermesiyle böyle ani bir değişiklik yapmaktan vazgeçtiğini belirten Nihat Erim, 1946 yılında çok partili düzeni kuran İnönü'nün başlangıçta partisinden de istifa ederek tarafsız bir kimlik takınmak istediğini ancak muhalefetin kendisine karşı takındığı düşmanca tavır yüzünden CHP'nin desteğini muhafaza etmek maksadıyla bundan vazgeçtiğini söylemektedir. N. Erim'e göre İnönü, genel seçimlerde CHP'yi destekleyerek dört yıllık iktidar gücünü ele geçirmek ve demokrasiye geçişi tereddütsüz olarak devam ettirmek istemiştir. Bu zorlu yolculukta İnönü'nün zaman zaman cesaretinin kırıldığı ve geri adım atmak istediği ancak zorlu günlerin geride kaldığını söyleyen N. Erim, artık sadece ileri bakıldığını belirtmektedir.³⁶⁴

N. Erim bundan sonra yapılacak olan atılımları şu şekilde sıralamaktadır: Sonbahardaki kongrede İnönü Parti Başkanlığından ayrılacaktır; Parti Başkanı

³⁶² Tanör, **a.g.e.**, s. 342

³⁶³ Ahmad, **a.g.e.**, s. 33. Bu dönemde, 11 Temmuz 1947'de kurulan Türk Muhafazakar Partisi'ne yönelik hazırlanan bir raporda parti kurucuları hakkında kısa bilgi verildikten sonra edinilen ilk izlenimin Milli Kalkınma Partisi gibi pek bir varlık gösteremeden küçük parti organizasyonlarından biri olacağı tahmin edildiği bildirilmektedir. Parti kurucuları hakkında detaylı bir rapor hazırlandığı da belirtilmektedir. **Microfilm**, ROLL 4, July 17, 1947 (Restricted).

³⁶⁴ **Microfilm**, ROLL 4, July 28, 1947 (Confidential).

Başbakan olacaktır; Muhalefetin talep ettiği polis yasası gibi anti demokratik yasalar Meclisin açılmasıyla birlikte değiştirmek üzere ele alınacaktır; ancak uzun bir çalışma gerektiren seçim yasasında bir değişiklik yapılması planlanmamaktadır. Bu sözler ve tavır ileride Nihat Erim'in oynayacağı rolün bir habercisi niteliğindedir.³⁶⁵

İnönü'nün son zamanlarda takındığı bu tavrı karşısında derhal istifası beklenen Başbakan Peker, 26 Ağustos'ta partililerin karşısına çıkarak Hükümetinin, Partinin güvenini kaybettiği yönündeki iddialara cevap olarak politikalarını açıklamış ve güvenoyu istemiştir. Güvenoyu, 34 rette karşı 303 kabul oyu ile sağlanmıştır.³⁶⁶

Güven oylaması ile ilgili hazırlanan Büyükelçilik raporunda Başbakan Peker'in, İnönü'nün 12 Temmuz Beyanamesine ve Türkiye'nin demokratikleşmesine olan inancını ve izlediği politikaları beyan etmesine rağmen görüşmelerdeki muhalif eleştirilerin boyutu karşısında şaşırıldığı belirtilmektedir.³⁶⁷ Bu gelişmelerinin sonucunun nereye varacağına şimdiden tahmin edilmesinin güç olduğu vurgulandıktan sonra, yeterince tecrübesi olmayan Nihat Erim liderliğindeki muhalif seslerin Parti grubu içerisinde bir varlık göstermesinin beklenmediği belirtilmektedir. Ancak diğer taraftan bu grubun girişimlerinin İnönü tarafından desteklendiği yönünde bir çıkarımın da çok önemli sonuçlar doğurabileceği söylenmektedir. Rapora göre, Parti içinde başlayan bu hizip, kamuoyu tarafından tek parti uygulamalarının ortadan kaldırılması ve Türkiye'de batı tipi demokrasilerinin gelişmesi için büyük fırsat olarak görülmektedir ve İnönü'nün, Nihat Erim ve grubu vasıtasıyla ortaya koyduğu tavır, onun siyasi yerini, etkisini ve prestijini bir kez daha

³⁶⁵ Daha önce de aktardığımız gibi siyasal arenada genç Türk politik figürler arasında önemli bir yere sahip olan N. Erim'in ileride devlette üst seviyede ve özellikle de Dışişleri Bakanlığı gibi bir mevkie hazırlandığının belirtildiği raporda, N. Erim'in tek karar verici olan İnönü'ye yakın kalarak ona daha liberal ve yenilikçi fikirlerini sunmaya çalıştığını beyan ettiği söylenmektedir. **Aynı Mikrofilm.**

³⁶⁶ Ahmad, **a.g.e.**, s. 38; **Mikrofilm**, ROLL 4, August 30, 1947 (Unclassified).

³⁶⁷ Bu oturum esnasında Başbakan R. Peker'in yaptığı konuşmada beyan ettiği bir ifade ve yarattığı etki dış politikanın algılanması yönünden ilginçtir. Yunanistan ve Türkiye'ye yapılacak olan yardımın onaylanması için ABD Kongresi tarafından bu iki ülke ile ilgili sorulan soruya ABD Dışişleri, "*her iki devlet de temel olarak demokratik olarak yönetilmektedir ve demokrasi yolunda ilerlemeye devam etmektedirler.*" şeklinde bir cevap vermiştir. Başbakan Peker, güven oylaması esnasında Hükümetinin anti-demokratik uygulamalarına yönelik yapılan eleştirileri bertaraf etmek için ABD Dışişleri bu cevabını kullanmıştır. Muhalif gazetelerden *Kudret* ve *Yeni Sabah*, Başbakanın bu manevrasını iç işlerine müdahale olarak yorumlamış ve eleştirmiştir. Bu beyanat Sovyetlerin iddialarını onaylar tarzdadır. Bu konudaki gelişmeleri ele alan 6 Eylül 1947 tarihli bir rapor, Türklerin bağımsızlık konusundaki hassasiyeti göz önünde tutulduğunda Başbakan R. Peker tarafından yapılan bu beyanatın büyük bir hata olduğunu yazmaktadır. **Mikrofilm**, ROLL 4, September 6, 1947 (Confidential).

sağlamlaştırmış ve güçlendirmiştir.³⁶⁸

Bugüne kadar Partide alışlagelmiş olan oybirliğinin aksine Nihat Erim'in başını çektiği 35'ler gurubunun muhalefetini, doğru bir şekilde, İnönü'nün de güvensizliği olarak algılayan Peker, 9 Eylül 1947'de istifa etmiştir. Bu istifa "tek parti yönetimi"ne karşı ılımlıların bir zaferi olarak değerlendirilmiştir.³⁶⁹

D. 12 Temmuz Beyannamesi ve Sonrası

CHP içerisindeki "35'ler" grubunun (liberaller) Peker Hükümetinin sert üslubuna karşı aldığı cephe sonrası meydana gelen hükümet değişikliği sonucu iktidara gelen Hasan Saka Hükümeti, daha çok ılımlılardan ve liberallerden oluşmuştur.³⁷⁰ Deneyimli bir devlet adamı olan Saka, yurtdışında eğitim almış ve üniversitede hukuk ve ekonomi dersleri vermiştir. Daha önceden Maliye, Ekonomi, Ticaret ve Dışişleri Bakanlığı yapmış olan Saka, kabinesini tamamen yeni simalardan oluşturmuştur. Bunlar arasında "tek parti" taraftarı olarak bilinen hiç kimse yoktur.³⁷¹

Ayrıca İnönü, 14 Eylül 1947'da çıktığı yurt gezisinde yanına bir DP'li almış ve yerel bürokrasiye ve parti örgütlerine yaptığı konuşmalarda muhalefete karşı tarafsız ve adil davranılmasını istemiştir. Gezi dönüşünde, Ankara'da ise Fuat Köprülü ve bir grup DP'li tarafından karşılanmıştır.³⁷² Ancak CHP bürokrasisinin ve yönetiminin bu süreci kabullenmeleri oldukça güç olmaktadır. A. Menderes, "Bir devlet yapısında hükümet eliyle kurulmuş olan ve uzun müddet tek partili idari zihniyetle hususiyetini edinmiş bulunan CHP şimdi yeniden yeniye bir parti hüviyeti alabilmek için doğum sancıları geçirmektedir." diyerek CHP içinde yaşanan çelişkiyi tanımlamaya çalışmaktadır.³⁷³

Siyasal yaşamda meydana gelen bu değişiklikler, Büyükelçilik tarafından

³⁶⁸ **Microfilm**, ROLL 4, August 30, 1947 (Unclassified).

³⁶⁹ Ahmad, **a.g.e.**, s. 38.

³⁷⁰ Tanör, **a.g.e.**, s.342.

³⁷¹ Bu dönemde iki İngiliz gazetesi Times ve Manchester Guardian'da çıkan Türkiye ile ilgili makalelerde ılımlılardan oluşturulan yeni Hükümete bağlı olarak Batı tipi demokrasiye geçiş yolunda adımların güçlendiği yazılmaktadır. 30 Eylül günlü **Times** ve **Manchester Guardian** gazetelerinde çıkan makaleler Londra Büyükelçiliğinden Ankara Büyükelçiliğine bildirilmektedir. **Microfilm**, ROLL 4, October 1, 1947(Unclassified).

³⁷² Ahmad, **a.g.e.**, s.39.

³⁷³ **Cumhuriyet**, 2 Ekim 1947.

2 Ekim tarihli bir raporda değerlendirilmektedir. Bu rapora göre başlangıçta CHP'yi eleştirme dışında olumlu bir çözüm önerisini sunmayan DP, yine de yaptığı muhalefetle ülke adına kazanımlar elde edilmesini sağlamıştır. Yapılan muhalefetle, demokratikleşme ve ekonomik alanda elde edilen bazı gelişmelere rağmen DP'nin yaşadığı en büyük sorun olarak, tüm ülkeyi etkileyecek vasıflarda bir Cumhurbaşkanı adayı olmaması gösterilmektedir. Rapora göre Türk siyasal yaşamında “*lider kavramı*” çok önemli bir etkidir.³⁷⁴

Raporun devamında, Demokrat Partinin lideri Bayar'ın, tüm meziyetlerine rağmen 1950 seçimlerinde Cumhurbaşkanı olabilecek bir prestije sahip olmadığı yazılmaktadır. Ancak takip eden cümlede ise bu ifadeyi tekzip eder bir tarzda “...yine de önümüzdeki üç yılda her şey değişebilir.” denmektedir. DP'nin Cumhurbaşkanı adayının halen bağımsız bir milletvekili olarak Hükümete karşı eleştirilerine devam etmekte olan ve halk nezdinde “*kahraman komutan*” olarak büyük saygınlığı bulunan F. Çakmak'ın olabileceği belirtilmektedir. 1950 seçimlerinde DP'nin başarısının kendi Cumhurbaşkanı adayı seçimine bağlı olduğu ifade edildikten sonra İnönü'nün son zamanlardaki tavrı ile birlikte seçimlere 1946 seçimlerine göre daha eşit şartlarda girebileceği yazılmaktadır. DP'nin başarısını belirleyecek olan diğer bir etken ise CHP'deki değişimcilerin Kasım 1947'deki kurultayda ortaya koyacağı politikaların, ülkedeki ekonomik ve sosyal sorunlara ne kadar çözüm getirebileceğidir.³⁷⁵

Değişim sürecinin yaşandığı bu dönemde Büyük Doğu dergisinde, derginin sahibi ve başyazarı olan Necip Fazıl Kısakürek tarafından 31 Ekim tarihinde kaleme alınan Kemalizm karşıtı makale basında ve İstanbul ile Ankara Üniversiteleri öğrencileri arasında büyük bir tepkiye yol açmıştır. Bu gelişmeleri değerlendiren 13 Kasım tarihli Büyükelçilik raporuna göre bu makalenin yazılmasına son zamanlardaki Hükümetin Anti-Komünist tutumları ortam yaratmıştır. Ancak makaleye verilen tepki de toplumun Atatürk devrimlerine olan desteğinin ve aşırı sağcı politikalara karşı oluşunun bir manifestosu niteliğindedir. Büyükelçiliğe göre Kemalist rejime karşı yapılan bu girişimler tehdit oluşturacak boyutlarda ciddi bir olay değildir ve Hükümet tarafından da yakından takip edilmektedir.³⁷⁶

³⁷⁴ **Microfilm**, ROLL 4, October 2, 1947 (Restricted).

³⁷⁵ **Aynı Mikrofilm**.

³⁷⁶ **Microfilm**, ROLL 4, October 13, 1947 (Restricted); **Microfilm**, ROLL 4, December 2, 1947

17 Kasım 1947’de büyük beklentilerle toplanan 7. CHP Kurultayında demokratikleşme yolunda birçok yeniliğe karar verilmiştir: “Cumhuriyet” ilkesi ile demokrasi kavramı aynı doğrultuda tanımlanarak parti içi liberalleşme eğilimi başlatılmış; Parti içinde seçim ve tabanın rolü öne plana çıkarılmış; genel başkanlık ile devlet başkanlığı birbirinden ayrılmaya da genel başkanın bütün yetkilerini kurultay tarafından seçilecek bir Genel Başkan Vekili’nin kullanması esası benimsenmiş; *Çiftçiye Topraklandırma Kanunu* konusunda geri adım atılmasına karar verilmiş; Devletçilik ılımlılaştırılmış; Laiklik konusunda İslam karşıtlığı görüntüsünden uzaklaşma ile dinde liberalleşmenin sağlanması hedeflenmiştir. Böylece CHP, DP’ye yaklaşmaya başlamış ve aralarındaki ayrım noktaları neredeyse tamamen ortadan kalkmıştır.³⁷⁷

İngiliz Economist dergisinin 29 Kasım 1947 tarihli basımında, kongre sonrasında Türkiye’deki siyasal ortamı değerlendiren “Dümandeki Cumhurbaşkanı İnönü” başlıklı bir makale yayımlanmıştır.³⁷⁸ Türk siyasal hayatında bir dönüm noktası olarak değerlendirilen kongreden çıkan sonuç, Cumhurbaşkanı İnönü ne kadar gideceğini ve nerede durulacağını çok iyi hesap ettiğidir; demokratikleşme yolundan dönülmeyecektir.

Türkiye’nin, konuşan siyasetçileri ve basının önceki yıllara nazaran tatmin edici eleştirileriyle artık rayına oturmuş olduğunun belirtildiği makalede, Türkiye’deki siyasal yaşama dair ilginç bir tespit yapılmaktadır: “ Mevcut Rus baskını gelenekleri gereği ağırbaşlılık ve temkinli olarak karşılayan Türkleri çileden

(Restricted). Raporun bu tespitini Baskın Oran şu olayları arka arkaya sıralayarak desteklemektedir: 18 Nisan 1947’de (1962’de Türkiye İşçi Partisi genel başkanı olacak) Mehmet Ali Aybar’ın Zincirli Hürriyet matbaası İzmir’de öğrencilerce tahrip edilmiş; 23 Aralık 1947’de MEB binasının solcular tarafından yakıldığı iddia edilmiş; 27 Aralık 1947’de Prof. Pertev Naili Boratav’ın konferansını basmak için DTCF’ye gelen üniversite öğrencileri, Rektör Şevket Aziz Kansu’yu pencereden atmakla tehdit ederek istifa dilekçesi imzalatmış; 11 Ocak 1948’de Ankara Üniversitesi P.N. Boratav, Behice Boran, Niyazi ve Mediha Berkes, Adnan Cemgil ve Azra Erhat’ı görevden uzaklaştırmış; 2 Nisan 1948’de Sabahattin Ali öldürülmüş; 4 Haziran’da Ankara İlahiyat Fakültesi açılmış; 25 Kasım 1948’de ilkokullarda isteğe bağlı din dersleri konulmuş; 15 Ocak 1949’da 10 ilde imam hatip kursları açılmış; 28 Mart’ta Köy Enstitülerinin uygulayıcısı İsmail Hakkı Tonguç lise resim öğretmenliğine nakledilmiştir. Baskın Oran bu yapılanları, Truman Doktrini sonrası izlenen Amerikan taraftarı politikaların bir sonucu olarak değerlendirmektedir. Oran, **a.g.e.**, s. 537.

³⁷⁷ Tanör, **a.g.e.**, s. 343; Ahmad, **a.g.e.**, s. 39.; Kongre sonrası ortaya çıkan değişikliklere yönelik hazırlanan Büyükelçilik raporu da aynı görüştedir: “CHP ile DP arasında ne fark kaldı?” **Microfilm**, ROLL 4, December 2, 1947(Confidential).

³⁷⁸ ABD Londra Büyükelçiliği’nden Ankara temsilciliğine iletilmektedir. **Microfilm**, ROLL 4, December 3, 1947 (Unclassified).

çıkarmayı kimse başaramaz. Bu halleri ve izledikleri siyaset, Yunanistan'la karşılaştırılmayacak kadar farklıdır. İngiltere, Fransa ve Yunanistan'dakiler gibi partilerde bir karışıklığın yaşanması mümkün gözükmemektedir çünkü *Türkiye'de kafaları karıştırıcı farklı ideolojiler yoktur*. Amerikan yardımları konusunda herkes aynı görüşleri paylaşmaktadır. Ekonomik sorunlar vardır fakat bu savaş sonrasında hangi ülkede yoktur ki? Amerikan yardımları ve Rus tehdidinin iç politikada yarattığı birlik ve bütünlük havasının da bir sonucu olarak bütün toplum, Cumhurbaşkanı'nın uzun soluklu planlarının gerçekleşmesi için destek olmaktadır.³⁷⁹

Fakat CHP Kurultayında alınan bu kararları hayata geçirmede, istenilen sonuçlar elde edilememiştir. 1947 yılı sonlarına gelindiğinde tüm bu reform çabalarının bir kuru gürültüden ibaret olduğu ve her şeye rağmen statükonun galip geldiği düşünülmektedir.³⁸⁰ Ancak 13 Ocak 1948'de toplanan CHP Parti Grubunda yaşanan hararetle tartışmalardan sonra mevcut seçim yasasının, *gizli oy* ve *açık sayıma* olarak sağlayacak şekilde değiştirilmesine karar verilebilmiştir. Daha sonra 21 Ocak'ta TBMM'nde alt komite toplantısında, muhalif partilerinin de seçim kampanyalarında Devlet Radyosu'ndan yararlanabilmelerinin Hükümet tarafından prensip olarak kabul edildiği bildirilmiştir. Büyükelçilik raporunda, uzun zamandan beri muhalefet tarafından ısrarla talep edilmekte olan yayın hakkı ve seçim yasasında

³⁷⁹ **Aynı Mikrofilm;** 1947 yazında, Türkiye'nin çok partili düzene geçişteki kararlılığının ve kat ettiği mesafelerin dikkat çekici boyutlara ulaştığı görülmektedir. Gelişmeler neticesinde Büyükelçilik, 1923'ten o günlere kadar demokratikleşme yolunda hayata geçirilen reformlara yönelik bir rapor hazırlamıştır. Bu raporda, Amerikan, İngiliz ve Fransızlarınkinden farksız olarak tüm ilerici unsurları içeren 1924 Anayasasını kabul eden TBMM'si ile Atatürk'ün birçok sosyal ve ekonomik reformu hayata geçirdiği belirtilmektedir. Raporun devamında, bu çok önemli reformlardan Laik devlet anlayışına yönelik olarak Şeriatı kaldırarak yerine konulan İsveç Medeni Hukuku, İtalyan Ceza Hukuku ve Alman Ticaret Hukuku ile *“inançlara tam bir özgürlük sağlanmıştır”*. Latin alfabesinin kabulü ve zorunlu eğitim ile okur yazarlık oranı %5'ten %30'lara çıkarıldığı; Kılık Kıyafet Kanunu ile batı tarzı giyimini benimsendiği; kadına seçme ve seçilme hakkı verildiği ve böylece kadınların sosyal hayatın içine dahil olarak, öğretmen, hakim, doktor ve hatta milletvekili dahi oldukları eklenmektedir. Ancak tüm bu ilerlemelere rağmen Atatürk döneminde çok partili hayata geçiş sağlanamamıştır. Rapora göre bunun sebebi ise; Atatürk ve arkadaşlarının, *“ülkede ekonomik ve sosyal yapının başarılı bir şekilde yerleştirilmesinden sonra ancak yavaş ve kontrollü bir şekilde çok partili hayata geçilmesi gerektiğini”* düşünmeleridir. Atatürk'ün ölümünden sonra İnönü'nün 1945'te başlattığı ve takip eden olayları anlatarak devam eden rapor, Türkiye'de demokratikleşme yolunda büyük gelişmeler kaydedildiğini ancak bundan ABD benzeri bir demokratik yapı manasının çıkarılmaması gerektiğini belirtmektedir. Demokrasi tecrübesi az olan Türkiye'nin tam bir demokratik yapı oluşturabilmesi için bir dönem muhafazakar bir tutum izlemesi normaldir. 1945 yılından itibaren ısrarla bir Sovyet tehdidi altında olan Türkiye'deki bu yavaş fakat kararlı demokratikleşme gayretleri Balkanlardaki komşularıyla tamamen zıttır. *Türkiye dışarıdan gelecek olan her türlü ideolojiye karşı toplumsal bir direnç sahiptir. Mikrofilm, ROLL 4, December 15, 1947(Restricted).*

³⁸⁰ **Cumhuriyet**, 5 Aralık 1947.

değişiklik yapma kararının, “İnönü’nün ve Saka Hükümetinin Batı tarzı demokratik şartların Türkiye’de tesisi yolunda ilerlemelerinin göstergesi” olarak aktarılmaktadır. Bu gelişmeler ayrıca Demokrat Parti liderlerinin izlemiş olduğu ılımlı ve sabırlı muhalefeti de haklı çıkarmaktadır.³⁸¹

Ocak ayında demokratikleşme yolunda bu gelişmeler yaşanırken 26 Ocak 1948’de TBMM Başkanı Kazım Karabekir kalp krizinden hayatını kaybetmiştir. Büyükelçilik tarafından Karabekir’in ölümü ile ilgili hazırlanan rapor ilginç tespitler barındırmaktadır. Rapor, Kazım Karabekir’in ölümü ile ilgili gazetelerde çıkan biyografisi ile ölüm ilanı dışında Kazım Karabekir’i övücü makaleler yazılmadığı tespitini yapmıştır. Birçok kesim tarafından Atatürk’e karşı aşırı muhalefeti ile hatırlanan Karabekir’den genel olarak hoşlanılmamasının gerekçesinin bu olduğu söylenmektedir.³⁸²

Kazım Karabekir’in ölümünden sonra 30 Şubat 1948’de Meclis Başkanlığına diğer bir Kuruluş Savaşı kahramanı A. Fuat Cebesoy seçilmiştir. Recep Peker’e, karşı hareketi başlatan “35”ler grubundan olan Cebesoy’un ılımlı ve muhalefet tarafından onaylanan bir kişi olduğunun belirtildiği raporda C. Bayar’ın da Cebesoy’un Başkanlığını uygun bulduğu ve bunu demokrasi yolunda umut verici bir adım olarak değerlendirdiği söylenmektedir. İnönü tarafından yürütülmüş olan “*Partiler arası uzlaşmanın*” en büyük destekçilerinden olan Cebesoy’un aldığı oylarla Başkan seçilmesi ve partinin “*şahinleri*” olarak bilinen Recep Peker’in 8 oy ve Mümtaz Ökmen’in bir oy alması, İnönü politikalarının Halk Partisi genelinde gittikçe daha fazla taraftar sağladığı ve “*şahinlerin*” iyice desteklerini kayb ettikleri şeklinde yorumlanmıştır.³⁸³

Bir taraftan bu gelişmeler yaşanırken diğer taraftan, DP cephesinde bir yıldan

³⁸¹ **Microfilm**, ROLL 4, January 23, 1948 (Restricted).

³⁸² **Microfilm**, ROLL 4, January 31, 1948 (Restricted).

³⁸³ **Aynı Mikrofilm**; 1948 yılı Ocak-Şubat aylarında Türkiye iç politikasında meydana gelen değişikliklere yönelik hazırlanan raporda da A. Fuat Cebesoy ile ilgili yorumlara devam edilmektedir. Muhafazakâr biri olarak tanımlanan Cebesoy’un toplumdaki saygın yerinin sadece siyasi bir figür olmasından değil aynı zamanda seçkin bir yönetici ve güçlü bir lider olmasından kaynaklandığı ve bu saygınlığı ile hem muhalefetin hem de Ordunun takdirini ve onayını aldığı aktarılmaktadır. Peker Hükümetine muhalif tavrı ile CHP içerisinde halen sürdürülmekte olan ılımlı politikaların meydana çıkmasını destekleyen Cebesoy’un en önemli farklılığı ise İnönü’nün yakın arkadaşı olmasıdır. Bu özelliğin “Türkiye gibi ülkelerde belki de en önemli özellik” olduğu vurgulanarak İnönü’nün kendisine çok güvendiği belirtilmektedir. **Microfilm**, ROLL 4, February 11, 1948 (Confidential).

beri içten içe sürmekte olan İnönü karşıtı aşırıları ile parti yönetimi arasındaki gerginlik 1 Ocak 1948'de İstanbul Teşkilat Başkanı Kenan Öner'in istifası ile su yüzüne çıkmıştır.

Büyükkelçiliğin "İç Çekişmeler DP'nin Birlik ve Bütünlüğünü Tehdit Ediyor" konulu başka bir raporunda, Parti Meclis Grubu ile Parti yöneticileri arasındaki ayrışma ortaya konmaktadır. Ayrışmanın gerekçelerinin başında daha önce de değinildiği gibi Parti liderlerinin ılımlı siyasetine karşı oluşun geldiğinin belirtildiği rapora göre; Parti yönetimine muhalif grup, İstanbul Teşkilat Başkanı Kenan Öner'in istifaya zorlanmasının sorumlusu olarak görülen Fuat Köprülü'nün, şahsi çekişmelerini siyasete yansıttığını ileri sürmekte ve Kenan Öner'in savunduğu "daha sert bir muhalefet"i desteklemektedir. Bunun yanında Partinin adeta sözcüsü durumunda olan Köprülü'nün "kendisinden farklı düşünenlere tahammülü olmaması" ve kendi fikirlerini "dikte" etmeye çalışması nedeniyle de Köprülü'nün şahsına karşı da rahatsızlık duyulmaktadır ve Köprülü'nün Parti Grup Başkanlığından ayrılması istenmektedir.³⁸⁴

Parti içinde yaşanan yoğun görüşmeler ve tartışmalar neticesinde yapılan seçimlerle Fuat Köprülü'nün yerine Fuat Hulusi Demirelli Parti Grup Başkanlığına seçilmiştir. Büyükkelçilik tarafından bu değişiklik, Köprülü'nün Partinin birlik ve bütünlüğünün muhafazası için geri çekilmeye zorlandığı şeklinde yorumlanmaktadır.³⁸⁵

Kenan Öner'in istifaya zorlanmasıyla büyük bir prestij kaybına uğrayan Bayar ve arkadaşları, bu dönemde bağımsız politikacı H. Bayur ve K. Öner'in yoğun eleştirilerine maruz kalmaktadırlar. Onlara göre, "İnönü'nün uysal oyuncağı olanlar"ın yaptıklarına partinin tepkisiz kalması mümkün değildir.³⁸⁶

Parti yönetiminin Parti içindeki bu ayrışmayı önlemek amacıyla muhalefette daha sert bir tavır takınacağı beklenmektedir.³⁸⁷

³⁸⁴ **Microfilm**, ROLL 4, February 13, 1948 (Restricted).

³⁸⁵ **Aynı Mikrofilm**.

³⁸⁶ Büyükkelçiliğin Ocak ayı raporunda "*Müstakil Demokrat Partisi*" adıyla İzmir'de yeni bir parti kurulduğuna dair gazetelerde çıkan habere yer verilmektedir. Daha liberal bir ekonomik anlayışı savunan Partinin başkanlığına eski bir gazeteci olan Nazmi Sadık Apak'ın seçildiği belirtilmektedir. **Aynı Mikrofilm**.

³⁸⁷ Bu bağlamda, DP tarafından yapılan bir açıklama Anadolu Ajansı tarafından yayınlanmıştır. Böylece ilk kez muhalefet partisine ait bir bildiri devlet yayın organları tarafından yayınlanmıştır. DP

Raporda, Kenan Öner'in Partiden intikam almak için, başında M.F.Çakmak'ın olacağı bir parti kuracağı ve DP içerisinde kendisini destekleyenleri DP'den kopararak partiyi zayıflatmayı planladığı bildirilmektedir.³⁸⁸

İnönü'nün ve CHP'nin DP'ye karşı son zamanlardaki ılımlı tavrını, Bayar ve İnönü'nün gizli anlaşmalarına ve DP'nin başından itibaren danışıklı kurulmuş bir parti olmasına yoranlar, İnönü'nün muhalefete para yardımı yaptığını bile iddia etmişlerdir. Bayar'ın hakim olduğu merkez grubu ile CHP'nden alışlagelen merkezi denetim uygulamalarına karşı gelen Meclis grubu arasındaki mücadele, Mart ayında beş partilinin partiden ihracıyla sonuçlanmıştır. Ardından Merkez Kurulu üyelerinden bu ihracı protesto ederek istifa eden altı üye daha partiden ihraç edilmiştir. Bunlar yeni bir parti oluşumunun emareleridir.

Eski DP İstanbul Teşkilat Başkanı olan Kenan Öner, 5 Mayıs 1948'de yaptığı basın toplantısında henüz adının belirlenmediği yeni bir parti kurma çalışması içinde olduğunu bildirmiştir. Ocak ayından bu yana bu yöndeki söylentilere sessiz kalan Öner açıklamasında, yeni partide yer alacak muhtemel isimler olarak M.F Çakmak'ı, siyaset yazarı Hikmet Bayur'u, DP'den kısa zaman önce ayrılan Milletvekili Osman Nuri Koni'yi, emekli General Cafer Tayyar'ı ve Osman Bölükbaşı'nı saymaktadır. Büyükelçiliğin bu açıklama ile ilgili raporunun gönderildiği 7 Mayıs'a kadar bu isimlerin hiçbirinden olumlu ya da olumsuz bir tepkinin gelmediği bildirilmektedir. Raporun devamında kurulan onlarca partiden biri olacağı değerlendirilen yeni partinin oluşumunun çok fazla dikkat çekemeyeceği ve Mecliste muhtemelen tek bir Milletvekili ile (Osman Bölükbaşı) temsil edilecek olan bu partinin lider partilerden biri olamayacağı değerlendirilmektedir. Ancak M. F. Çakmak desteklediği takdirde bir miktar dikkat çekebileceği aktarılmaktadır. Farklı düşünce yapılarına sahip kurucu üye adaylarının ortak bir parti platformunda buluşmasının zor olacağını çünkü DP'nin lider kadrosuna karşı olmaları dışında başka ortak noktalarının olmadığı belirtilmektedir. K. Öner'in, Bayar ve Köprülü'ye karşı "nefret" boyutundaki duyguları sebebiyle ve onlara zarar vermek amacıyla bu partiyi

liderlerinin Parti içerisinde kontrolü kaybetmesinden duyulan korku ve mevcut ılımlı muhalefetin devamını isteyenler tarafından Bayar ve arkadaşlarının elini güçlendirmek için bu yayına müsaade edildiği belirtilmektedir. **Aynı Mikrofilm.**

³⁸⁸ **Aynı Mikrofilm.**

kurduğunu da gizlemediğinin belirtildiği rapor K. Öner'in partiyi yönetme ve uzun süre bir arada tutmak için gereken becerilerden yoksun olduğu için Ankara'da pek bir başarı elde edemeyeceği yönünde bir kanı olduğunu belirterek sona ermektedir.³⁸⁹

Bu gelişmeler sonucunda muhalif DP'liler tarafından 10 Mayıs 1948 tarihinde "*Müstakil Demokratlar*" adıyla yeni bir grup kurulmuştur. Diğer bir grup tarafından ise 20 Temmuz 1948'de "*Millet Partisi*" adı ile yeni bir parti kurulmuştur.³⁹⁰

Demokratikleşme yolunda her şeye rağmen ortaya konan iyi niyetlerin siyaset hayatta yarattığı ılımlı havanın aksine ekonomide istenen sonuçlar bir türlü elde edilememiştir. 22 Mayıs'ta ABD Büyükelçiliği tarafından çok kısa (10 satır) bir rapor ile ülkedeki hayat pahalılığı ve şeker ile buğdayda yaşanan kıtlığın vatandaşın memnuniyetsizliğini hat safhaya getirdiği ve muhalefetin Hükümete yönelik eleştirileri ile de ülkenin iyice barut fıçına döndüğü bildirilmektedir. Rapor, bunun sonucunun nereye varacağına, bir günah keçisinin mi kurban edileceğinin yoksa hükümetin mi gideceğinin belli olmadığı söyleyerek sona ermektedir.³⁹¹

Mayıs ayı sonuna doğru Hükümete karşı artan eleştiriler sadece muhalefetten değil aynı zamanda CHP dahil tüm diğer kesimlerden gelmeye başlamıştır. Büyükelçilik raporunda, Saka Hükümetinin daha etkili ve dinamik çözümler üretilmediği için eleştirildiği ve tek destekçisinin Cumhurbaşkanı İnönü olduğu ve Hükümetin istifa için Meclisin tatile gireceği Haziran ayı sonlarını beklediği yazılmaktadır. Devamında ise hükümeti kurma görevinin Dışişleri Bakanı N. Sadak'a verileceği söylenmektedir.³⁹²

Raporda öngörüldüğü ve beklendiği gibi ekonomik alanda bir gelişme kaydedemeyen Hükümet 9 Haziran 1948 tarihinde istifa etmiştir.

Ülkedeki bürokratik yapının ve güçlü merkezi yönetimin bir sonucu olarak büyük bir etkiye sahip olan bakanlar kaçınılmaz olarak başarısızlığın sorumlusu durumdadırlar. Sorumlu bakanların değiştirilmesine olanak sağlayan bu istifa neticesinde hükümet kurma görevi tekrar Başbakan Hasan Saka'ya verildi. Ülkenin

³⁸⁹ **Microfilm**, ROLL 5, May 7, 1948 (Restricted).

³⁹⁰ Ahmad, **a.g.e.**, s. 41.

³⁹¹ **Microfilm**, ROLL 5, May 22, 1948 (Restricted).

³⁹² **Microfilm**, ROLL 5, May 29, 1948 (Secret).

acil ihtiyacı olan ekonomik kalkınmayı gerçekleştirecek olan, genç ve dinamik isimlerden oluşan yeni kabine de Nihat Erim (Bayındır Bakanı), Cemil Sıtkı Barlas (Ticaret Bakanı) gibi isimler bulunmaktadır ancak bunların arasında Cavit Oral (Tarım Bakanı) gibi Adanalı bir toprak ağasının varlığı, tarım politikalarında eskisi gibi muhafazakâr bir siyasetin izleneceğini göstermektedir.³⁹³

Yeni Hükümetin ilk icraatlarından birisi *seçim yasasının* değiştirilmesi olmuştur. TBMM’de 9 Temmuz’da kabul edilen değişiklik teklifleri, Büyükelçilik tarafından, ülkede adil ve serbest bir seçim geleneği yaratmaya yönelik altyapının hazırlaması için olumlu bir adım olarak değerlendirilmektedir. Muhalefet baskıları ile Hükümetin batı demokrasisi yolunda ilerleme arzusunun bir sonucu olan bu gelişme, Büyükelçi Wilson’ın şahsi görüşlerine göre, adil bir seçim için yeterli güvenceyi sağlayacaktır.³⁹⁴

Seçim yasası değişiklik önerilerinin Meclis görüşmelerinde, “seçimlerin yargı denetimine tabi olması” ve “Seçim Komitesinde parti temsilcilerinin bulunması” yönündeki DP’nin teklifleri CHP tarafından reddedilmiştir. Bunun üzerine Celal Bayar, bu değişiklikler yapılmadığı sürece DP’nin seçimlere katılmayı düşünmediğini ifade etmiştir. Büyükelçinin “adil bir seçim için yeterli garantiyi sağladığı” yönündeki ifadesine DP yönetiminin katılmadığı görülmektedir.³⁹⁵

Bayar’ın beyanatları sonrasında hazırlanan rapora göre, Bayar’ın ifadesine rağmen DP Merkez Yönetim Kurulu tarafından alınmış bir karar yoktur. Kararı etkileyecek unsur ise yeni kurulan Millet Partisi’nin teşkilatlanma hızı ve seçime girmesi olacaktır. Raporun devamında Millet Partisi’nin tek muhalefet partisi olarak seçimlere katılması durumunda elde edeceği başarıdan çekinen DP’nin seçimlere katılma kararı vereceği iddia edilmektedir.

Anti-demokratik yasalarda yapılan bazı değişikliklere rağmen seçim yasasında tatmin edici bir değişiklik yapılmadığı gerekçesi ile DP tarafından 17 Temmuz 1948’de ara seçimlere katılmama kararı alınmıştır. Seçime katılmama kararı ile ilgili hazırlanan rapora göre, DP’nin bu tavrının asıl sebebi, Cumhurbaşkanı İnönü ile DP yöneticilerinin ilişkilerine yönelik eleştirileri bertaraf etmektir. Son

³⁹³ Ahmad, **a.g.e.**, s. 41.

³⁹⁴ **Microfilm**, ROLL 5, July 13, 1948(Restricted), No.: 261.

³⁹⁵ **Microfilm**, ROLL 5, July 13, 1948 (Restricted), No.: 263.

zamanlarda Millet Partisi tarafından DP yönetimi ile İnönü'nün “danışıklı dövüş” içinde olduğu sıkça dile getirilmektedir. Rapora göre, seçimler Millet Partisi tarafından da boykot edilir ve bağımsız aday sayısı da sınırlı bir sayıda kalırsa Hükümet ara seçimleri tamamen iptal etmek zorunda kalabilir.³⁹⁶

Ara seçimlerle ilgili kararı merakla beklenen Millet Partisi, 19 Temmuz 1948'de gerekli formaliteleri tamamlayarak resmen kurulmuştur. Mareşal Fevzi Çakmak'ın onursal başkan, Hikmet Bayur'un genel başkanı olduğu Millet Partisi'nin kuruluşu ile ilgili basın açıklaması M. F. Çakmak tarafından 22 Temmuz'da yapılmıştır. Basın açıklamasında ülkenin bağımsızlığının sadece lafta kaldığını belirten M. F. Çakmak, küçük bir azınlığın istek ve arzularına göre yönetilmekte olan ülkenin her geçen gün daha da fakirleştiği ve milletin haklarını koruyacak ciddi, kararlı ve tarafsız bir muhalefete ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiştir. Daha liberal, ihmal edilen köylünün haklarını koruyacak, gençlerin dini eğitim almasını sağlayacak olan parti, milletin efendisi değil, hizmetkârı olacaktır ve şahsi ihtiraslara sahip hiç kimseyi bünyesine almayacaktır.

Millet Partisinin kuruluşu ile ilgili rapora göre, Partinin bu yaklaşımı toplumun her kesimine şirin gözükmeye gayretidir. Muhafazakâr bir yapısı olacağı tahmin edilen Parti, DP'nin aksine Cumhurbaşkanı İnönü'nün “maşası” olmayacağını iddia etmektedir. Millet Partisinin liderleri bir nevi küskünler topluluğudur; İnönü ile şahsi çekişmeleri olan M.F. Çakmak ve Hikmet Bayur ile DP liderlerinin partiden uzaklaştırdığı Kenan Öner, Mustafa Kentli ve Osman Nuri Koni'nin belirleyeceği politikalarda bu şahsi tutumların izleri görülecektir.³⁹⁷

Raporda, Millet Partisi'nin kuruluşunun uluslararası ortamda ülkenin güvenliğini zora sokabileceğine yönelik Hükümetin kaygıları olduğu belirtilmektedir. DP'nin alışlagelmiş kışkırtıcı beyanatlardan sakınan muhalefet tarzının aksine Millet Parti liderleri tarafından başlatılacak olan yıpratıcı muhalefetin ülkenin birlik beraberliğini tehdit edebileceğinden endişe edilmektedir. Böyle gelişme karşısında Parti yöneticilerinin kendilerini hapiste bulabileceğinin de söylendiği rapor, yeni partinin, liderlerinin farklı popülariteleri nedeniyle ve ülkedeki

³⁹⁶ **Microfilm**, ROLL 5, July 20, 1948 (Restricted), No.: 282.

³⁹⁷ **Microfilm**, ROLL 5, July 26, 1948 (Restricted), No.: 287.

hayat pahalılığı gibi ekonomik sorunların yarattığı ortam sayesinde belirgin bir destek toplayabileceğini tahmin ederek bitirilmektedir.

Bu raporun ardından da Millet Partisi ile ilgili raporlar verilmeye devam edilmiştir. Büyükelçiliğin İstanbul'daki temsilcilerinden birisi tarafından hazırlanmış olan Millet Partisi'nin programına yönelik bir değerlendirme “*ilgiye değer*” olarak nitelemekte ve ana başlıkları ile rapor edilmektedir.³⁹⁸

Temsilcinin derlediği Parti programına göre ilk dikkat çeken unsur *bireylerin hak ve özgürlüklerine* yapılan vurgudur. Bu vurgu, geçmişte büyük dönüşümün ve reformların gerçekleştirilmesinde devlet (CHP) tarafından kullanılmış olan *yasamanın* sınırsız yetki ve gücüne karşı bir isyan niteliğindedir.

Anayasanın ikinci maddesindeki devletin niteliklerindeki altı ok tüm diğer partiler gibi aynen kabul edilmektedir. Ekonomi politikasında ise liberal bir tutum içinde olan parti daha esnek bir Devletçilik öngörmektedir.

Partinin ilk ve orta dereceli okullarda din derslerinin okutulması ve üniversitelerde ilahiyat fakültelerinin kurulmasını savunması “gerici” olarak nitelenmesine sebep olmuştur ancak bunun kırsal kesimde Parti'ye puan kazandıracağı değerlendirilmektedir.

Millet Partisinin diğer partilerden bir başka farkı ise dış politikada tarihi ve kültürel bağların bulunduğu (muhtemelen Araplar) ülkelerle daha yakın ilişkiler kurulmasını programına koymasındır. Hikmet Bayur tarafından SSCB'nin Türkiye üzerindeki taleplerinden vazgeçmesi durumunda onlarla da temas kurulabileceği ve iyi ilişkiler geliştirebileceği ifade edilmiştir.³⁹⁹

İlerleyen zamanlarda Millet Partisi, CHP'nin politikalarını “şiddetle eleştirmeyi” bir strateji olarak benimseyecek ve bu uygulama ile DP'den farkını ortaya koymaya çalışacaktır. Ortaya çıkan bu tartışmalarla ilgili hazırlanan bir rapora göre, savunulan şeyler Partililer tarafından tam olarak benimsenirse de taktik icabı abartılarak ifade edilmektedir. Özellikle tüm halk tarafından benimsenmiş ve onaylanmış olan Hükümetin Dış Politikasına yönelik bir eleştiri yapmanın politik açıdan hiç akıl karı olmadığı belirtilerek Millet Partisi için bu tutumun bir yıkım

³⁹⁸ **Microfilm**, ROLL 5, July 31, 1948 (Restricted), No.: 292.

³⁹⁹ **Microfilm**, ROLL 6, September 1, 1948 (Restricted), No.: 338.

olabileceği uyarısı yapılmaktadır. Yaşanan tartışmaların çok anlamlı olmadığını belirten Büyükelçilik raporu, “*dış politikanın Türkiye’de partiler arasında ele alınan bir konu olmadığı*”nı belirterek sona ermektedir.⁴⁰⁰

Ağustos ayının sonlarına doğru Hikmet Bayur ve Sadık Aldoğan’ın İnönü, Milli Şeflik ve DP yönetimini hedef alan saldırı niteliğindeki eleştirileri iki ayrı raporla ABD’ye iletilmiştir. Büyükelçiliğe göre 1946 yılında DP’nin kurulması için ortamı hazırlayan, kurulmasını destekleyen ve kurucularını cesaretlendirmiş olan İnönü’ye yönelik bu saldırılar bir hatadır ve Milli Parti bundan bir kar elde edemeyecektir.⁴⁰¹

DP’ye yönelik eleştirileri ise Celal Bayar, Parti olarak mücadelelerine kanunlar çerçevesinde devam edeceklerini ve Devletin menfaatlerini her zaman Parti menfaatlerinin önünde tutacaklarını söyleyerek cevaplandırmıştır. Ara seçimlerle ilgilenmediklerini söyleyen Bayar, asıl hedeflerinin genel seçimler olduğu ve DP’nin o seçimlerde (muhtemelen 1950 seçimleri) iktidar olacağından emin olduğunu iddia etmektedir.⁴⁰²

Büyükelçilik raporun sonunda, partiler arasındaki bu tartışmaları gereksiz ve enerji israfı olarak değerlendirmektedir. Büyükelçiliğe göre ülkenin asıl ihtiyacı olan her kesim tarafından kabul görmüş bir seçim yasası oluşturulması ve bu yasalar çerçevesinde yapılacak olan seçimlerle diğerinin yerini alabilecek bir muhalefet partisinin oluşturulmasıdır. Ülke tartışma ortamına çekilerek asıl hedeflerden uzaklaşmaktadır. Her ne kadar Hükümet tarafından adil bir seçim yasası olduğu savunulsa da seçim yasası son zamanlardaki en büyük eleştiri kaynağı olmaktadır.⁴⁰³

Ara seçimlerle ilgili beklenen açıklama Eylül ayının ortalarında yapılmıştır. 13 bölgede, 17 Ekim 1948 tarihinde yapılması planlanan seçime CHP ve Sosyal Demokrat Parti dışında hiçbir parti katılmayacaktır. Bu seçimin özelliği yeni seçim yasasının ilk kez uygulanacak olmasıdır. Büyükelçilik raporunda, CHP’nin seçim yasasının yeterliliğini kanıtlamak için, seçimin adil ve güven içerisinde geçebildiğini gösterme gayreti içinde olacağı belirtilmektedir. Böylece yasaya yönelik ilave

⁴⁰⁰ **Microfilm**, ROLL 6, September 17, 1948 (Restricted), No.: 356.

⁴⁰¹ **Microfilm**, ROLL 5, August 24, 1948 (Restricted), No.: 322.

⁴⁰² **Aynı Mikrofilm.**

⁴⁰³ **Aynı Mikrofilm.**

taleplerin önü kesilmiş olacaktır.⁴⁰⁴

ABD Büyükelçiliği'nin İstanbul'daki haber kaynaklarından birisi, Türkiye'deki mevcut siyasi duruma yönelik Bayar'ın bir grup arkadaşına yapmış olduğu değerlendirmeleri merkeze bildirmiştir. Bu toplantıya iştirak etmiş olan *haber kaynağına* göre Celal Bayar değerlendirmesinde; *karşılıklı anlayışa dayalı* olarak izlenen politikayla bir ilerleme kaydedilmediğinin artık iyice ortaya çıktığını belirterek daha farklı bir siyaset izlenmesinin bir zorunluluk olduğunu ifade etmiştir.⁴⁰⁵

Raporda belirtildiği gibi DP liderleri Ekim ayından itibaren CHP'ne karşı kampanyalarını yoğunlaştırmışlardır. Bunun, Millet Partisinin, "DP'nin danışıklı dövüş içerisinde olduğu" ve muhalefet yapamadığı yönündeki çıkışlarına bir tepki olarak başlatıldığı tahmin edilmektedir. Bu dönemde kabine değişikliğini hiç dikkate almaksızın ve alternatif bir çözüm önerisi getirmeksizin eleştirilerine devam eden Bayar ve Menderes, ülkenin her gün daha da kötüleşen ekonomisinde bir gelişme kaydedilmesinin mümkün olmadığı belirtmektedirler.

Ara seçimler planlandığı şekilde 17 Ekim'de gerçekleştirilmiş ve kayıtlı seçmenlerin % 44,6'sının katıldığı seçimler neticesinde 13 sandalyeyi de beklenildiği gibi CHP almıştır. Muhalefet, 1947 seçimlerinde olduğu gibi bu ara seçimlerde de usulsüzlüklerden dert yanmaktadır ve değişikliğe uğramış olan seçim yasasının istenen güvenceyi vermediğini iddia etmektedir.

Büyükelçiliğin raporuna göre ise ara seçimlerin en önemli yanı yeni seçim yasasının denenmesidir. Ancak yeni seçim yasası ile alınan sonuçlar, yasanın yeterliliğini kanıtlar nitelikte değildir. Hükümetin bütün talimatlarına rağmen bazı usulsüzlüklerin olduğu görülmektedir ve bu da muhalefetin elini güçlendirmektedir. Türkiye'nin iç işlerindeki mevcut en önemli ve rahatsız edici unsur seçim yasasıdır. Rapora göre, Meclisin açılmasıyla birlikte basın desteğini de arkasına alan muhalefet, seçim yasasının değiştirilmesi için baskılarını artıracaktır.⁴⁰⁶

Yoğun bir muhalefet altında geçecek olan yeni yasama yılının 1 Kasım'da

⁴⁰⁴ **Microfilm**, ROLL 6, September 15, 1948 (Restricted), No.: 353.

⁴⁰⁵ **Microfilm**, ROLL 6, September 30, 1948(Restricted), No.:382.

⁴⁰⁶ Rapora göre, seçim yasası değişse de değişmese de 1950'de planlı genel seçimlere muhalefet veya en azından DP katılacaktır. **Microfilm**, ROLL 6, October 21, 1948 (Restricted), No.: 413.

başlamasıyla birlikte A. Fuat Cebesoy'un yerine Meclis Başkanlığına Şükrü Saraçoğlu seçilmiştir. Parti içindeki ılımlı liberal kesimin temsilcisi ve 35'ler grubunun destekçisi olan A. F. Cebesoy, Kazım Karabekir'in vefatının ardından 30 Ocak 1948 başkanlığa seçilmiş ve bu gelişme İnönü'nün ve Parti içindeki ılımlıların daha muhafazakâr R. Peker grubuna karşı aldığı destek olarak yorumlanmıştır. R. Peker Hükümetinin düşmesiyle itibar kaybına uğramış olan CHP'nin muhafazakâr kanadından birisinin seçilmesi şaşkınlık yaratmış ve spekülasyonlara neden olmuştur.

ABD Büyükelçi yardımcısının A. F. Cebesoy'la yaptığı mülakatta Cebesoy, halefine yönelik “gerici” ifadesinin kullanılmasının doğru olmayacağını söylemektedir. Çünkü bunların hepsi Cumhuriyetin getirdiği tüm reformları destekleyen insanlardır; “muhafazakâr” ifadesi daha uygun olacaktır. Cebesoy bu gelişmeyi, muhalefet partisinin son zamanlarda kazandığı desteğin sonucunda genel seçimlerden bir zaferle çıkmasından duyulan korkuya bağlamaktadır. Büyükelçi yardımcısı, Cebesoy'un arabulucu ve yatıştırıcı tavrını İnönü'ye benzetmektedir ve Parti içindeki şahinler tarafından muhalefete karşı yumuşak tavrı sebebiyle cezalandırıldığını iddia etmektedir.

Rapora göre, kabinedeki bir bakan, bir Büyükelçilik görevlisine bu seçimin önemli bir sonuç doğurmayacağını ve bunun kişilerle ilgili bir mesele olduğunu söylemiştir. Raporun devamında, Şükrü Saraçoğlu'nun Meclis Başkanı seçilmesinin muhalefetin eline yeni bir koz verdiği ve muhalefet tarafından CHP'nin “gerici kafa yapısının” bir göstergesi olarak sunulacağı ifade edilmektedir. Belki de, muhalefetin daha da şiddetlenmesine ve etkili bir muhalefetin doğmasına sebep olarak farklı bir fayda da sağlayabilecektir.⁴⁰⁷

Millet partisinin ortaya çıkmasıyla muhalefetin sertleşmeye başlaması ve CHP içerisinde muhafazakâr ile liberaller arasındaki iktidar mücadelesi, Türkiye'de siyasal hayatın gerginleşmesine sebep olmuştur.⁴⁰⁸ Büyükelçiliğin Kasım ayı aylık raporunda Hükümetin, Adalet Bakanı ve Ekonomi Bakanlarında kabine değişikliğine

⁴⁰⁷ **Microfilm**, ROLL 6, November 1, 1948 (Confidential), No.: 432.

⁴⁰⁸ 1948 yılının sonlarına doğru Türkiye'deki mevcut siyasal partilere ait bilgilerin bulunduğu bir rapor hazırlanmıştır. TBMM, CHP 400, DP 32, Müstakil Demokrat Partisi 12, Millet Partisi 11 ve Bağımsızlar 7 olmak üzere iki boş milletvekilliği ile birlikte toplam 465 milletvekilinden oluşmaktadır. Aralık 1948 itibari ile toplam on üç siyasi parti vardır. Siyasi partilerin kuruluş yılları, adresleri, genel başkanlarının isimlerinin verildiği bir tablo verilmiştir. Bkz.: **Microfilm**, ROLL 6, December 1, 1948 (Unclassified), No.: 457.

gitmeyi planladığı yönünde söylentiler duyulduğu yazılmaktadır. Ekonomideki kötü gidişin sorumlusu olarak görülen Bakanın bir günah keçisi olarak aczi düşünülmektedir. Adalet Bakanı ise yargı üyelerinin atanmasına yönelik Bakanlığa yetki veren bir yasa teklifiyle yargı üzerinde baskı yapmanın yollarını aradığı gerekçesiyle suçlanmaktadır.⁴⁰⁹

Tüm liberalleşme çabalarına rağmen her iki Saka Hükümeti döneminde de halkın refah seviyesini yükseltmeye yönelik bir başarı elde edilememiştir. Buna ilave olarak ve belki de en önemlisi etken olarak adil bir seçim yasasının çıkarılamaması olmuştur. Demokratikleşmenin ve ekonomik eleştirilerin yükünü taşıyamayan Saka Hükümeti 14 Ocak 1949 tarihinde ikinci kez istifa etmek zorunda kalmıştır.⁴¹⁰

İkinci Saka Hükümetinin istifasından sonra Hükümeti kurma görevi bu kez, İslam sempatisizliği ile bilinen bir tarih profesörü olan Şemsettin Günaltay'a verilmiştir. Fakat buna tepkiler gecikmemiş ve Günaltay'ın Kemalizm ve devrimlerine karşı bir tutum alabileceğini düşünen CHP'li şahinlerin içinden ünlü şair Behçet Kemal Çağlar, Meclisteki görevinden ve CHP'den istifa etmiştir. Bu istifa sonrasında CHP'li muhaliflerin Partiden ayrılarak "*Kemalist Parti*" adıyla yeni bir parti kuracağı yolunda söylentiler çıkmıştır.⁴¹¹

Yeni Hükümete yönelik hazırlanan raporda, Saka Hükümetinin istifa sebebi olarak Parti içi grupların rahatsızlıkları gösterilmekte ve yeni Hükümetin, Parti içindeki iki grubu da memnun edecek şekilde yapılandırıldığı belirtilmektedir. Eski kabineden 10 bakan, yeni hükümette de yer almaktadır. Rapora göre, Parti içindeki tutucular ile liberallerin bir karışımı olan Günaltay Hükümeti, muhafazakârların Partideki ağırlığına rağmen İnönü'nün etkisiyle olsa gerek daha çok ılımlardan meydana gelmektedir. Kabine üyelerinin yapıları gereği, yeni hükümete kısa bir ömür biçilmektedir.⁴¹²

⁴⁰⁹ Kasım ayının bir diğer gündem maddesi ise İngiltere'nin Kıbrıs'tan çekilmesi sonrasında adanın akıbetinin ne olacağıdır. Gazetelerin Kıbrıs'ın neden Yunanistan'a bırakılmayacağına dair yorumları aktarılmaktadır. **Microfilm**, ROLL 6, December 9, 1948 (Restricted).

⁴¹⁰ Ahmad, **a.g.e.**, s. 42.

⁴¹¹ Ahmad, **a.g.e.**, s. 42.

⁴¹² **Microfilm**, ROLL 6, January 19, 1949 (Restricted). 1949 yılı Ocak ayının önemli olaylarından birisi de Sosyalist yazar Sabahattin Ali'nin (2 Nisan 1948) polis teşkilatından birisi tarafından öldürüldüğü söylentisinin yayılmasıdır. Ahmad, **a.g.e.**, s. 43. Büyükelçilik raporunda, polis teşkilatı ile çok iyi ilişkileri olan bir haber kaynağının, Türk Gizli Servisinden iki kişi ile yaptığı görüşmede Sabahattin Ali'nin Türk Genelkurmayının direktifi ile öldürüldüğünü ve aynı kaderin Nazım Hikmet

Yeni Hükümet tarafından Şubat ayı başlarında, laik eğitime geçişin sonucunda ara verilmiş olan dini eğitimin seçmeli olarak verilmeye başlanacağı ve halen verilmekte olan altı şehre ilave olarak Konya, Kastamonu, Bursa ve Trabzon'da da imam hatip sınıflarının açılacağına beyan edildiği; Başbakan Yardımcısı Nihat Erim'in, basın ve seçim yasalarına yönelik komiteler kurularak çalışmalar başlatıldığını ifade ettiği, Şubat ayı haftalık raporunda yer almaktadır.⁴¹³

Günaltay tarafından, Türkiye'nin sorunlarını halledecek ve kapsamlı bir ekonomik plan hazırlayacak bir komisyon ile çeşitli bakanlıklara ait planları koordine etmek amacıyla bir planlama dairesi kurularak daha liberal bir yapı oluşturulmaya çalışılmıştır.⁴¹⁴

11 Mart tarihli Büyükelçilik raporunda, CHP'nin tam desteğini alan yeni Hükümetin ülkede istikrarı sağlamada gösterdiği çabalara rağmen başarılı olmasının beklenmediği ve "kışık kabine" olarak görülen bu Hükümetin 1950 Genel Seçimlerine kadar dayanmayacağı öngörülmektedir.⁴¹⁵

1949 yılı yaz aylarında siyasal partilerin faaliyetlerine yönelik hazırlanan

için de hazırlandığını öğrendiği iletilmektedir. **Microfilm**, ROLL 6, January 28, 1949 (Confidential).

⁴¹³ **Microfilm**, ROLL 6, February 18, 1949 (Restricted).

⁴¹⁴ Ahmad, **a.g.e.**, s. 43. Demokratikleşme ve liberalleşme yönünde atılan adımlarla bağlantılı olsa gerek Büyükelçi'nin özel talimatı ile uzun zamandır Büyükelçiliğin "*çok başarılı bir şekilde*" danışmalığını yapan Ali Nur Bozcalı'ya on yıllık İnönü Dönemi'nin bilançosu niteliğinde bir rapor hazırlanmıştır. Rapora göre İnönü dönemi, Atatürk zamanında kısa bir süre içinde yapılmış olan devrimlerin bir nevi adaptasyonu ve normalleştirilme sürecidir ancak bu kaçınılmaz süreç Atatürk'ün yapmış olduğu devrimlerle bir çatışma veya onun ruhunda ayrılık olarak değerlendirilemez. Raporda, Türk siyasetini meydana getiren "altı ok" teker teker değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmede: Cumhuriyetin gereklerinden olan kuvvetler ayrılığı prensibi desteklenerek sürdürüldüğü; Laiklik ile ilgili olarak, toplum hayatında dini inançların ifadesi ve eğitimi ile ilgili yapılan değişikliklerin kabul edilebilir düzeyde girişimler olduğu; Milliyetçilik ilkesi ile Osmanlı dönemindeki anlayışın yeniden düzenlendiği ve gayrimüslim azınlıkların da Türk Milleti içinde değerlendirildiği; bireysel hakların garanti altına alınmasını öngören Halkçılık ilkesinin gereği olarak Atatürk döneminde başlatılan demokratikleşme çalışmaları İnönü döneminde de devam ettirilerek nihai hedefi olan çok partili hayata geçişin sağlandığı; Devletçiliğin ise Atatürk döneminde de olduğu gibi asla diğer beş ilke kadar ön planda tutulmadığı sadece bireysel girişimlerle sağlanamayan ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için bir araç olarak kullanıldığı ve bundan sonra bireysel sermaye oluştukça daha serbest girişimlere müsaade edileceği; son olarak da, tam olarak açık bir ifade olmayan İnkılapçılığın, Atatürk tarafından daima ilerlemenin, dinamizmin, değişim ve reformlar için hep bir arayış içinde olmak olarak kullanıldığının tahmin edildiği ve kaçınılmaz olarak tempoda bir yavaşlama meydana gelse de İnönü'nün Atatürk'ün hasletlerini sürdürmeye devam ettiği belirtilmektedir. Detaylı bilgi için bkz.: **Microfilm**, ROLL 7, March 7, 1949 (Restricted). DP'ni ikinci kongresi sonrasında yine Ali Nur Bozcalı tarafından Büyükelçilik adına hazırlanan "Demokrat Partinin Tarihi" başlıklı bir memorandumda DP'nin bilinen genel tarihi ABD Dışişleri Bakanlığına gönderilmektedir. **Microfilm**, ROLL 7, June 30, 1949 (Restricted).

⁴¹⁵ **Microfilm**, ROLL 7, March 11, 1949 (Restricted).

raporda siyasal alanda meydana gelen olaylar ele alınmıştır.⁴¹⁶ Bunlardan en önemli olan; DP'nin II. Büyük Kongresi sonucunda 20 Haziran 1949 tarihinde yayımlanan “*Milli And*” veya “*Milli Teminat Andı*” adlı belge ile adil seçim yapmayan hükümetlerin “*milletin husumeti*(düşmanlık)” ile karşılaşacaklarını ilan etmesidir.⁴¹⁷ İktidar çevreleri bunu “*Milli Husumet Andı*” olarak adlandırmışlar ve DP'yi halk arasında husumet yaratmakla ve terör çığırkanlığı yapmakla suçlamışlardır. Nihat Erim tarafından DP'nin kalesi olarak görülen Ege bölgesinde mitingler gerçekleştirilmiş ve DP'nin “milli ant”ı üzerine yüklenilmeye çalışılmıştır.

İkinci gelişme ise, DP ile CHP arasında söz düellosu sürerken Temmuz ayının başlarında Millet Partisi, Müstakil Demokrat Partisi ve Öz Demokratlar Partisi Millet Partisi'nin çatısı altında birleşmesi ve DP'ye yüklenmeye devam etmeleridir. Yeni oluşumun liderlerine göre DP asla bir muhalefet partisi olamamıştır.

Bu süreçte gerginleşen siyasi ortamı İ. İnönü'nün, İzmir'deki deprem vesilesiyle bölgeye yaptığı gezide, “seçimlerin adil ve özgür bir şekilde yapılacağı” ve “*seçimi kazanamayan muhalefette yerini alır*” şeklinde gösterdiği yaklaşım ile rahatlattığı, raporda yer alan diğer bir tespittir.⁴¹⁸

Raporun sonuç bölümünde, yoğun geçen yaz aylarından sonra 1950 yılında yapılacak olan seçimler için hazırlıklarının hızlandırılacak olan siyasal partiler ve Türkiye için belirsizliğini koruyan bir hususun kaldığı belirtilmektedir; seçim yasasının değiştirilmesi. Eğer Hükümet beyan ettiği gibi seçim yasasını, adil bir seçime imkân sağlayacak şekilde değiştirir ve buna uygun olarak seçimlerin güven ortamında yapılmasını sağlarsa, Türkiye, Cumhuriyetin kurulduğu günden bu güne zorlu batı tipi demokrasiye geçiş yolunda büyük bir adım atmış olacaktır.

Günaltay Hükümeti tarihi bir görev üstlenerek yasaların demokratikleşmesi ve özellikle seçim yasasının hazırlanması konusunda üzerine düşeni yapmıştır. Nihat Erim başkanlığında 1949 yılı Şubat ayında oluşturulan seçim yasası düzenleme komisyonu tarafından başlatılan çalışmalar neticesinde seçim yasasının üç büyük eksikliği olan, “*gizli oy, açık döküm ve adli teminat*” konuları adil ve demokratik bir şekilde çözüme kavuşturulmuştur.

⁴¹⁶ **Microfilm**, ROLL 8, September 2, 1949 (Confidential).

⁴¹⁷ Tanör, **a.g.e.**, s. 342

⁴¹⁸ **Microfilm**, ROLL 8, September 2, 1949 (Confidential).

1949 yılının son ayında Sivas'ta yaptığı bir konuşmada Türkiye'nin dış politikası değerlendiren Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'na ve Avrupa Konseyi'ne katılan Türkiye'nin, ABD ile yakın ilişkilerini sürdürürken, İngiltere ve Fransa'dan 1939 tarihli İttifak Antlaşmasının devam ettiği yönünde teyidinin alınmasındaki başarıyı, yarım asırlık CHP yönetimine ve büyük önder Cumhurbaşkanı İnönü'ye atfetmektedir.⁴¹⁹

Böylece DP kurulduğu günden beri ilk defa inisiyatifini ele geçiren CHP, Ekim 1949'da yapılan ara seçimlerin DP tarafından boykot edilmesini bile o kadar önemsememiştir. Yaklaşan seçimlerde elde edecekleri zaferden çok emin olan CHP, mecliste temsil hakkı elde edemeyeceği düşünülen DP'ye Mecliste milletvekilliği bile önermiştir.

E. 1950 Seçim Yasasının Kabulü ve Seçimler

Eşit, demokratik ve özgür koşullarda yapılan 14 Mayıs 1950 seçimleri DP'nin hiç beklenmedik büyük zaferi ile sonuçlanmıştır. CHP'nin, çok partili siyasal hayata geçişi iyi yönettiği, refah seviyesinde gelişmeler elde edilmeye başlandığı, tutucu ve özel sektörü memnun etmek için çabalar sarf ettiği, altı oku anayasadan çıkarmayı bile planladığı bir dönemde ve özellikle de seçim bildirgeleri incelendiğinde DP ile aralarında hiçbir farklılığın olmadığı da göz önünde tutulduğunda böyle bir malubiyetin alınması İsmet İnönü ile bağlarını koparamayan CHP'nin ne yaparsa yapsın, geçmişteki tek parti sistemine duyulan antipatiden kurtulamamasına bağlanmaktadır.⁴²⁰

Geçerli oyların %53,3'ünü alan DP, TBMM'de yaklaşık %84'lük bir temsil oranı elde etti. CHP ise %40'lık oy oranına rağmen %14'lük temsil gücüne erişebildi. Seçimlere katılım oranı ise rekor seviyede bir katılım ile % 89,3'e ulaşmıştır. Bu siyasal canlılığın ve değişimin açık bir göstergesidir. Türk Halkı tarihinde ilk kez serbest iradesiyle ve seçim yoluyla iktidarı değiştirerek kendi yöneticilerini seçmiştir.⁴²¹

⁴¹⁹ **Microfilm**, ROLL 8, December 29, 1949 (Restricted).

⁴²⁰ Ahmad, **a.g.e.**, s. 45.

⁴²¹ Tanör, **a.g.e.**, s. 343.

Yakınoğu, Güney Asya ve Afrika Masası Şefi G. McGhee, 1950 yılı Ekim ayı içinde yaptığı konuşmada, Türkiye'nin Cumhuriyetin kuruluşundan beri iktidarda olan partisi tarafından iktidarın sakin ve herhangi taşkınlık olmadan halkın serbest iradesine uyarak dört yıllık bir partiye devretmesinin ve çok partili düzene geçişin Osmanlı'dan beri 600 yıllık tarihin en önemli sayfalarından birisi olduğunu söylemektedir.⁴²²

1945 yılından itibaren çok partili demokrasiye geçiş, küçümsenmemesi gereken bir başarı olarak değerlendirilmektedir. Latin Amerika ve Güney Avrupa'daki süreçler göz önünde bulundurulduğunda siyasi bir kesinti ya da kırılma yaşanmadan CHP içerisinde yapılan bir "reform" hareketiyle gerçekleştirilmesi başarı olarak sayılmaktadır. Fakat demokrasinin yerleştirilmesinde ve derinleştirilmesinde aynı başarıdan bahsetmek mümkün olamamıştır.⁴²³

⁴²² **Documents on Amerikan Foreign Relations**, Vol. XII, Raymond Dennett and Robert K. Turner(Editors), Jan 1-Dec 31 1950, Princeton University Press.

⁴²³ Örneğin, Latin Amerika Ülkelerinde bu geçiş ya askeri darbe yoluyla ya da devletle egemen sınıf arasında kurulan bir iş birliği ve ittifak yoluyla gerçekleşirken, Türkiye'de devlet içinde oluşan siyasi reform hareketiyle gerçekleşmiştir. CHP içinden çıkan Demokrat Parti ile meydana gelmiştir. E. Fuat Keyman, "Sosyal Demokrasi ve Türkiye", **Doğu Batı**, Sayı:29, 2004, Doğu Batı Yay., Ankara, 2004, s.136.

SONUÇ

II. Dünya Savaşı sonrası uzun savaş yıllarının toplumlar üzerinde yarattığı yıkıntılar ve ortaya çıkan yeni dünya düzeni, ülkelerin iç ve dış politikalarında büyük değişimlere neden olmuştur. İzlenen ısrarcı politikalara rağmen savaş dışı kalmayı başarmış olan Türkiye de bu değişimlerden payına düşeni almıştır.

Savaş sonrası Türkiye’de yaşanan değişimin, iç ve dış politika olmak üzere iki ayrı ayağı bulunmaktadır. Birincisi, Osmanlıdan miras kalan ve Atatürk döneminde de sürdürülen denge politikasının terk edilerek dış siyasette tamamen Batı ile ittifaka yönelmesi, diğeri ise iç politikada çok partili düzene geçilmesidir.

Türkiye’nin genelde Batı ile ancak özelde ABD ile ittifakıyla sonuçlanmış olan bu dönemin baş aktörleri ise ABD ve Sovyetler Birliği olmuştur.

Bu yıllar, Türkiye’nin olduğu kadar ABD’nin de genel politikasında büyük değişikliklerin yaşandığı yıllar olmuştur. Kuruluşundan itibaren *eski kıta Avrupa’nın* politikalarından uzak durmayı tercih etmiş olan ABD, başlangıçta Yunanistan ve Türkiye’ye askeri yardımla başlattığı ve daha sonra Avrupa’nın ekonomik kalkınmasına yönelik Marshall Planı ile devam ettirdiği yeni siyasetini, nihayetinde Atlantik Paktı ile Batı ittifakına dönüştürmüştür.

Öncelikle, bu süreçte oluşturulan ABD-Türkiye ittifakının gerekçelerine yönelik olarak Büyükelçilik belgelerine baktığımızda, birçok araştırma ile ortaya konmuş olan sebeplerin dışında farklı bir sonuca ulaşılmamıştır.

Büyükelçilik raporlarına göre; Türkiye’ye Truman Doktrini ile başlayan ABD’nin ilgisinin sebebi, savaş sonrasında çevresinde bir güvenlik çemberi oluşturmak isteyen Sovyetlerin önündeki Türkiye engeli kalktığı takdirde Sovyetlerin etki alanı dışında bulunan Suriye, Lübnan, Irak, Filistin, Ürdün, Mısır ve Arap Yarımadasına doğru bir Sovyet yayılmacılığının baş gösterecek olmasından duyulan endişedir. Hatta o dönemde Sovyetlerin gizli faaliyetlerine karşı dayanmakta güçlük çeken İran ve Yunanistan’da dahi geri dönülmez sonuçlar ortaya çıkacaktır. Belirtilen bu ülkelerden hiçbirisi devlet ve millet olarak Türkiye kadar Sovyet müdahalelerine karşı koyacak dayanırlılıktaki, düzende değildir ve eğer Türkiye düşerse Sovyet baskısına karşı koyamayacaklardır. Bu nedenle Türkiye üzerindeki Sovyet taleplerine karşı güçlü bir karşı duruş ortaya konamazsa bu diğer çevre

lkelerde Őphe yaratarak ABD değerlerinden uzaklaŐamaya ve Sovyet sylevlerine yakınlıŐmaya sebep olacaktır. Bu da ABD'nin geniş perspektifli güvenliğinde zafiyet yaratacaktır.

Ancak Türkiye'nin de Sovyet saldırısına tek başına karşı koyabilmesi mümkün değildir. Savaşın Türkiye ekonomisi üzerinde yarattığı tahribat büyük boyutlardadır; endüstrileşmede herhangi bir gelişme elde edilememiştir; askerin silah ve teÇhizatı eskidir ve günün teknolojisinden çok uzak bir haldedir. Bu nedenle ABD Hükümeti Türkiye'yi desteklemeye karar vermiştir.

Çoğu kaynakta İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Türkiye'nin Batı'ya bağlanmasındaki en öncelikli gerekçe olarak gösterilen söz konusu Sovyet tehdidi, ABD Büyükelçiliği raporlarında direkt ve yakın bir tehdit olarak algılanmamaktadır. Bu baskının, direkt saldırıdan ziyade Türkiye'yi daha fazla askeri silhltında buldurmaya ve askeri harcamaları artırmaya zorlayarak ekonomik olarak zayıflamasını sağlamaktır. Sınır harbi niteliğinde sürdürülen bu baskı bir nevi *psikolojik harekttir*.

Buna rağmen dönemin yöneticilerinin Sovyet tehdidini hep sıcak ve yakın bir tehdit olarak gündemde tutma gayretleri açıkça görülmektedir. Bu algılamadaki farklılığının nedeni Batı desteğini daha kuvvetli olarak sağlamak ve bu yönde atılan adımları i kamuoyuna açıklamada gerekçe yaratmak olarak gözükmektedir.

Türkiye'nin Batı ittifakına yöneliŐinin en önemli gerekçe ise savaş yıllarının arkasında bıraktığı ekonomik yükler olduğu anlaşılmaktadır. Savaş yıllarında ve sonrasında silhltında tutulmak zorunda kalınan büyük bir ordu ve bunun sonucunda ekonomik üretim de yaşanan gerilememelerle, ülkede yaşanan hayat pahalılığı ve bir türlü engellenemeyen enflasyonun, Türkiye Cumhuriyeti yöneticilerinin sırtındaki en büyük yük olduğu görülmektedir.

Bu Şartlar altında, sefaletin baş sorumlusu olan güvenlik sorununun mttefik olarak seçilen ABD'ye ihale edilmesi en akılcı yol olarak gözükmektedir.

Amerikan yardımları ile etkin bir savunma yapısı oluşturularak, insan gücü ihtiyaının azaltılmasına karşın daha mobil ve yüksek bir ateş gücüne ulaŐılması hedeflenmektedir. Böylece Sovyet tehdidine karşı güç kazanılırken ekonomik kalkınma için ve üretim için elzem olan insan gücü ihtiyaı da ordudan terhis edilecek olan askerlerle karŐılanabilecektir.

ABD tarafından bakıldığında ise sağlanacak olan bu yardım, *ABD'nin ulusal hayat sigortası* kapsamında değerlendirilmektedir ve bu harcanan para Türkiye yerine kendi silahlı kuvvetleri için harcanmış olsa Sovyetlere karşı aynı etkiyi ve sonucu yaratamayacaktır.

ABD yardımının, Türk Silahlı Kuvvetleri'ni güçlendirmenin yanında diğer gerekçesi ise yine Komünizm ve Sovyet etkisinin bölgede yayılmasının engellenmesi maksadıyla, Türk yöneticilerinin büyük bir istekle sürdürdükleri demokratikleşme çabalarının desteklenmesidir. Türk Dış Politikasında Batı ittifakına giden bu süreç paralel olarak iç politikada yaşanan çok partili düzene geçiş süreci ise Amerikan Büyükelçiliği raporlarının başlıca ilgi kaynağı olmuştur.

Raporlarda, Türk iç politikasındaki güncel gelişmelerin dayanak veya temel noktaları ortaya konurken geçmişe dair analizler de yapılmaktadır. Genel olarak Cumhuriyet dönemi ile başlayan analizler, Türkiye'nin 1923-1938 yılları arasında Atatürk tarafından *halkın yararına ama otoriter* bir şekilde yönetildiğini söylemektedir.

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğunun yıkıntıları arasından Türkiye'yi çekip çıkararak tek güç olan M. K. Atatürk, *dirençli ve enerjik yapısı ile* birçok sosyal ve ekonomik reformu hayata geçirmiştir. Ancak tüm bu ilerlemelere rağmen Atatürk döneminde çok partili hayata geçiş sağlanamamıştır. Demokrasi tecrübesi az olan Türkiye'nin tam bir demokratik yapı oluşturabilmesi için bir dönem muhafazakâr bir tutum izlemesi normal kabul edilmektedir.

Atatürk'ten sonra iktidara geçen İnönü'nün demokrasiye geçişe yönelik planları ise *savaşın patlak* vermesiyle ertelenmiştir. Ancak savaşın sona ermesiyle açıkladığı demokratikleşme adımlarını dışarıda *Sovyet tehdidine ve içerideki yaşanan sıkıntılara rağmen* hayata geçirmeye başlamıştır.

Türkiye'deki tek etkin güç olan İnönü, batı demokrasisine giden yolda Türkiye'yi temkinli ama samimi ve belirlediği yol haritası doğrultusunda yönlendirmiştir.

Bu şartlar altında kurulan Demokrat Parti, kurucularının şahsi arzuları ile kurulmuş bir parti değil aksine *mevcut şartların zorlaması ile muhalif parti boşluğunu doldurmak amacıyla ortaya çıkmış bir partidir*.

Bu dönemde İ. İnönü'nün uzlaştırıcı tutumu, ABD ile kurulan yeni ilişkiler

sonucu liberal rejimi tüm sonuçlarına rağmen desteklemek olarak yorumlanmaktadır. Ancak bize göre, ABD ile kurulan ilişkilerin Türkiye'deki yönetim üzerinde önemli etkileri olmasına rağmen, demokratikleşmenin temel gerekçesini oluşturmamaktadır.

Cumhurbaşkanı İnönü ve DP liderlerinin yanında R. Orbay'ın da Türkiye'de meydana gelen gelişmelerin sahne arkasında önemli etkilerde bulunduğu görülmektedir. İnönü'nün yakın arkadaşları olan ve devamlı olarak fikir alışverişinde bulunduğu Rauf Orbay ve A. F. Cebesoy'un Büyükelçilik raporlarına yansımış olan analizlerinin ne kadar yerinde olduğu ilerleyen yıllarda ortaya çıkmıştır. Büyükelçilik raporlarında Orbay ve Cebesoy'un zekâ, bilgi ve öngörülerinden övgü ile bahsedilmektedir. Buradan, Milli Mücadele yıllarının lider kadrolarının ne kadar yetkin insanlar olduğunu bir kez daha görebiliyoruz.

Bu dönemde meydana gelen gelişmelerle ilgili olarak Büyükelçiliğin Türkiye'deki bütün ileri gelenlerle yakın temas içinde olduğu görülmektedir. Ahmet Emin Yalman, Zekeriya Sertel, Burhan Belge, Celal Bayar ve Rauf Orbay gibi kanı önderleri ile devamlı temas halindedirler. Söz konusu isimler, o günlerdeki çok partili hayata geçiş yıllarında adından en çok söz ettirecek kişilerdir. 1945-1950 arasında Türk kamuoyunun Büyükelçilik raporlarında yansıtılmasında ana kaynak olarak, yukarıda belirtilen üç gazetecinin yanında, bir nevi Hükümetin sözcüsü olan *Ulus* gazetesinden F. Rıfıkı Atay ve *Tanin* gazetesi başyazarı H. C. Yalçın'ın yazıları kullanılmaktadır.

Dönemin siyasal gelişmelerinin aktarımında, çok partili düzene geçiş sürecinde ülke içinde mücadele eden iki cepheden bahsedilmektedir. Birinci cepheyi oluşturan, ekonomi ve endüstrileşme yolunda elde edilen gelişmeler neticesinde serpilmiş orta sınıf, daha özgür ve serbest bir yapı içerisinde yönetime dahil olmak isterken, karşı cephe ise Atatürk'ün açtığı yolda elde edilen kazanımlara rağmen hala bu değişimi özümsememiş ve kabul etmeyen kesimlerin var olduğunu ve ellerine fırsat geçtiği anda karşı devrim için harekete geçecekleri savına dayanarak, mevcut sistemde yaratılacak olan bir gevşemenin onları cesaretlendireceğini iddia etmektedirler. Daha demokratik bir yapının gerekliliğine inanmalarına rağmen bunun kontrollü ve zamana yayılarak yapılmasının daha uygun olacağını düşünmektedirler. Günümüzde de zaman zaman iktidar değişiklikleri sonucunda yukarıda sözü edilen iki taraf arasında aynı kaygılarla yaşanan gerginlikler, bizce 60 yıl içerisinde kat

ettiğimiz ya da edemediğimiz yolu göstermektedir.

Yukarıda sunduğumuz tüm gelişmelerin raporlanma süreci, ülkelerin kendi politikalarını oluştururken diğerinin de görüşlerini dikkate alarak, çatışmaları en aza indirme çabasının bir parçasını oluşturmaktadır. Bir iletişim süreci olan *diplomasi*, doğası gereği duygulardan ziyade rasyonelliği ön plana çıkaran, ancak “öteki”nin varlığını kabul ederek dikkate alan ve karşılıklı çıkarları gözetten bir anlayış ortaya koymayı gerektirmektedir.

Bu gayretle oluşturulan iletişimin unsurlarından biri olan iletilerin “*kaynakları*” ise Büyükelçiliğin çalışma ve raporlama yöntemlerine dair çıkarımlar yapılmasına imkân sağlamaktadır.

Bu bağlamda esas kaynak olan resmi temsilcilerin yanında dini misyonlar, öğretim görevlileri vb. diğer unsurların da birer haber kaynağı olduğu ve diplomatik faaliyetlerin bir aktörü olarak raporlar hazırladığı görülmektedir. Ders vermek için Türkiye’ye gelen bir profesörden, silah tüccarı Satvet Lütfi Tozan’a ve Fener Patriği’ne kadar değişik misyonlardan birçok örneklerle karşılaşmıştır.

Bunların yanında Büyükelçiliğin haber kaynakları olarak raporlarda belirtilen meçhul kişi ve gözlemcilerin, zaman zaman gazeteciler, zaman zaman Ankara ve İstanbul’daki ileri gelen seçkin (Doktor, avukat, iş adamı vb.) entelektüel Türk vatandaşları olduğu anlaşılmaktadır.

Bu misyon görevlileri ve diğer haber kaynaklarından derlenen bilgilerle ABD ve Sovyetler tarafından, gerektiğinde kullanabilmek üzere, Türk toplumunu oluşturan unsurlarla ilgili araştırma ve değerlendirmelerin yapıldığı görülmektedir. Bunların, her devletin karşısındaki muhatabının zayıf ve güçlü yönlerini tahlil ederek, kendi planları için zemin araştırması olduğu düşünülmektedir. Sovyet gazetelerinde çıkan azınlıklarla ve Kürtlerle ilgili makaleler ve Amerikalıların Kürtlere yönelik araştırma raporları bunun örnekleridir.

Toplumsal yapı ve siyasete yönelik derlenen bilgilerinde yanında dönemin etkili isimlerinin yaşam öyküleri (biyografisi) hazırlanarak devamlı bir şekilde ilgili birimlere rapor edildiği görülmektedir. Bu raporlarda kişilerin aldıkları görevlerden çocuklarının okullarına, eğlence tarzlarından kişilik yapılarına kadar detaylı bilgiler verilmektedir. Karar verici olanlar veya karar alanlara yakınlıkları da ayrıca belirtilmektedir. Cumhurbaşkanı Genel Sekreteri Kemal Gedeleş ve Özel Sekreter

Süreyya Anderman hakkında hazırlanan bir rapordan, Büyükelçiliğin nerelere kadar ne amaçla ulaşabildiği görülmektedir.

Ancak incelenen dönemde bu kapsamda özel olarak hazırlanarak gönderildiği söylenen yaşam öyküleri ile ilgili raporlar bulunamamıştır. Bu ve benzeri başka raporlarda da atıfta bulunulan yazışmalardan bazılarının arşivler arasında olmadığı görülmüştür.

Bu bağlamda Büyükelçiliğin döneme ait tüm belgelerine ulaşamadığı sadece Amerikalı yetkiler tarafından sunulanların incelendiği düşünülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

1. Yayınlanmamış Arşiv Belgeleri

Amerikan Ankara Büyükelçiliği Kütüphanesi; “M 1292” sayılı “Records of The Dept. of State Relating to The Internal Affairs Of Turkey, 1945-1949” konulu microfilm arşivi:

- Microfilm**, ROLL 1, November 7, 1945 (Restricted).
- Microfilm**, ROLL 1, November 19, 1945 (Restricted).
- Microfilm**, ROLL 1, March 10, 1945 (Confidential).
- Microfilm**, ROLL 1, June 2, 1945 (Restricted).
- Microfilm**, ROLL 1, June 4, 1945 (Restricted).
- Microfilm**, ROLL 1, April 30, 1945, s. 4.
- Microfilm**, ROLL 4, July 28, 1947 (Confidential).
- Microfilm**, ROLL 1, December 4, 1945(Restricted).
- Microfilm**, ROLL 1, December 8, 1945 (Secret).
- Microfilm**, ROLL 1, December 11, 1945 (Plain).
- Microfilm**, ROLL 1, December 4, 1945 (Restricted).
- Microfilm**, ROLL 1, January 7, 1946 (Confidential).
- Microfilm**, ROLL 1, December 17, 1945 (Confidential).
- Microfilm**, ROLL 1, December 10, 1945 (Confidential).
- Microfilm**, ROLL 1, December 26, 1945.
- Microfilm**, ROLL 1, January 7, 1945 (Secret).
- Microfilm**, ROLL 1, December 18, 1945 (Secret).
- Microfilm**, ROLL 1, December 19, 1945 (Secret).
- Microfilm**, ROLL 1, January 7, 1946 (Confidential).
- Microfilm**, ROLL 1, December 29, 1945 (Secret).
- Microfilm**, ROLL 1, April 12, 1946 (Confidential).
- Microfilm**, ROLL 1, March 1, 1946 (Secret).
- Microfilm**, ROLL 1, August 6, 1946(Unrestricted).
- Microfilm**, ROLL 1, December 17, 1946 (Confidential).
- Microfilm**, ROLL 1, October 3, 1946 (Secret).

Microfilm, ROLL 1, October 21, 1946 (Top-Secret).
Microfilm, ROLL 1, December 20, 1946 (Top-Secret).
Microfilm, ROLL 2, February 24, 1947 (Top-Secret).
Microfilm, ROLL 2, February 21, 1947 (Top-Secret).
Microfilm, ROLL 2, March 4, 1947 (Top-Secret).
Microfilm, ROLL 2, March 5, 1947 (Secret).
Microfilm, ROLL 2, March 13, 1947 (Top-Secret).
Microfilm, ROLL 2, March 14, 1947 (Plain).
Microfilm, ROLL 2, March 29, 1947 (Secret).
Microfilm, ROLL 2, March 20, 1947 (Restricted).
Microfilm, ROLL 2, May 2, 1947 (Unclassified)
Microfilm, ROLL 2, April 3, 1947 (Secret).
Microfilm, ROLL 2, April 4, 1947 (Confidential).
Microfilm, ROLL 2, April 10, 1947 (Secret).
Microfilm, ROLL 2, April 25, 1947 (Secret).
Microfilm, ROLL 2, May 20, 1947 (Secret).
Microfilm, ROLL 2, May 15, 1947 (Secret).
Microfilm, ROLL 2, April 29, 1947 (Confidential).
Microfilm, ROLL 2, May 28, 1947 (Restricted).
Microfilm, ROLL 2, June 3, 1947 (Secret).
Microfilm, ROLL 2, June 17, 1947 (Confidential).
Microfilm, ROLL 2, July 15, 1947 (Plain).
Microfilm, ROLL 3, July 15, 1947 (Secret).
Microfilm, ROLL 3, July 15, 1947 (Secret) (1750-A).
Microfilm, ROLL 4, July 16, 1947 (Unclassified).
Microfilm, ROLL 4, July 18, 1947 (Secret).
Microfilm, ROLL 4, August 2, 1947 (Unclassified).
Microfilm, ROLL 4, August 26, 1947 (Unclassified).
Microfilm, ROLL 4, September 13, 1947 (Confidential).
Microfilm, ROLL 4, September 3, 1947 (Unclassified).
Microfilm, ROLL 4, September 29, 1947 (Top Secret).
Microfilm, ROLL 4, December 17, 1947 (Unclassified).

Microfilm, ROLL 4, December 30, 1947.

Microfilm, ROLL 4, February 26, 1948.

Microfilm, ROLL 4, January 31, 1948 (Top Secret).

Microfilm, ROLL 4, February 10, 1948 (Top Secret).

Microfilm, ROLL 4, February 26, 1948 (Top Secret).

Microfilm, ROLL 4, February 25, 1948 (Confidential).

Microfilm, ROLL 5, June 1, 1948 (Confidential).

Microfilm, ROLL 5, June 1, 1948 (Confidential).

Microfilm, ROLL 5, June 1, 1948 (Confidential).

Microfilm, ROLL 5, June 1, 1948 (Confidential).

Microfilm, ROLL 5, June 23, 1948 (Secret).

Microfilm, ROLL 5, May 11, 1948 (Top Secret).

Microfilm, ROLL 5, May 18, 1948 (Top Secret).

Microfilm, ROLL 5, May 20, 1948 (Secret).

Microfilm, ROLL 5, July 6, 1948 (Secret).

Microfilm, ROLL 5, July 9, 1948.

Microfilm, ROLL 5, August 31, 1948 (Restricted).

Microfilm, ROLL 6, September 1, 1948 (Restricted).

Microfilm, ROLL 6, September 8, 1948 (Secret).

Microfilm, ROLL 6, September 15, 1948 (Secret).

Microfilm, ROLL 6, September 28, 1948 (Confidential).

Microfilm, ROLL 6, October 1, 1948 (Confidential).

Microfilm, ROLL 6, October 19, 1948 (Unclassified).

Microfilm, ROLL 6, October 21, 1948 (Confidential).

Microfilm, ROLL 6, November 21, 1948 (Restricted).

Microfilm, ROLL 6, November 27, 1948 (Confidential).

Microfilm, ROLL 6, December 12, 1948 (Top Secret).

Microfilm, ROLL 6, December 27, 1948 (Top Secret).

Microfilm, ROLL 6, December 15, 1948 (Secret).

Microfilm, ROLL 6, January 13, 1949 (Restricted).

Microfilm, ROLL 6, January 13, 1949 (Confidential), No:19.

Microfilm, ROLL 6, February 3, 1949 (Top Secret).

Microfilm, ROLL 6, February 3, 1949 (Top Secret).
Microfilm, ROLL 6, February 9, 1949 (Restricted).
Microfilm, ROLL 8, September 15, 1949 (Confidential).
Microfilm, ROLL 8, November 4, 1949 (Confidential).
Microfilm, ROLL 9, March 9, 1949.
Microfilm, ROLL 7, May 5, 1949 (Secret).
Microfilm, ROLL 7, April 19, 1949 (Secret).
Microfilm, ROLL 8, August 3, 1949 (Unclassified).
Microfilm, ROLL 8, August 12, 1949 (Confidential).
Microfilm, ROLL 8, July 21, 1949 (Restricted).
Microfilm, ROLL 1, November 26, 1945 (Confidential).
Microfilm, ROLL 1, February 19, 1945.
Microfilm, ROLL 1, March 10, 1945 (Confidential), s. 19.
Microfilm, ROLL 1, March 10, 1945 (Confidential), s. 20.
Microfilm, ROLL 1, March 05, 1945.
Microfilm, ROLL 1, April 18, 1945 (Secret).
Microfilm, ROLL 1, April 19, 1945 (Confidential).
Microfilm, ROLL 1, May 11, 1945 (Secret).
Microfilm, ROLL 1, April 19, 1945 (Confidential).
Microfilm, ROLL 1, April 25, 1945 (Restricted).
Microfilm, ROLL 1, November 7, 1945 (Restricted).
Microfilm, ROLL 1, November 7, 1945 (Restricted).
Microfilm, ROLL 1, March 10, 1945 (Confidential).
Microfilm, ROLL 1, November 7, 1945 (Restricted).
Microfilm, ROLL 1, May 22, 1945 (Confidential).
Microfilm, ROLL 1, May 22, 1945 (Confidential).
Microfilm, ROLL 1, May 25, 1945.
Microfilm, ROLL 1, May 25, 1945.
Microfilm, ROLL 1, May 25, 1945.
Microfilm, ROLL 1, June 18, 1945.
Microfilm, ROLL 1, June 7, 1945 (Restricted).
Microfilm, ROLL 1, June 4, 1945.

Microfilm, ROLL 1, June 7, 1945 (Restricted).
Microfilm, ROLL 1, June 19, 1945 (Restricted).
Microfilm, ROLL 1, June 14, 1945(Restricted).
Microfilm, ROLL 1, June 25, 1945 (Restricted).
Microfilm, ROLL 1, May 20, 1946 (Strictly Confidential).
Microfilm, ROLL 1, August 8, 1945 (Restricted).
Microfilm, ROLL 1, August 9, 1945 (Restricted).
Microfilm, ROLL 1, September 5, 1945 (Secret).
Microfilm, ROLL 1, September 5, 1945 (Secret).
Microfilm, ROLL 1, September 5, 1945 (Secret).
Microfilm, ROLL 1, September 5, 1945 (Secret).
Microfilm, ROLL 1, September 28, 1945 (Restricted).
Microfilm, ROLL 1, October 19, 1945 (Secret).
Microfilm, ROLL 1, November 26, 1945 (Restricted).
Microfilm, ROLL 1, November 29, 1945 (Confidential).
Microfilm, ROLL 1, November 29, 1945 (Confidential).
Microfilm, ROLL 1, November 30, 1945 (Secret).
Microfilm, ROLL 1, December 1, 1945 (Restricted).
Microfilm, ROLL 1, December 6, 1945 (Secret).
Microfilm, ROLL 1, January 7, 1946 (Confidential).
Microfilm, ROLL 1, January 9, 1946 (Unrestricted).
Microfilm, ROLL 1, January 22, 1946 (Restricted).
Microfilm, ROLL 1, January 28, 1946 (Restricted).
Microfilm, ROLL 1, September 13, 1945 (Confidential).
Microfilm, ROLL 1, November 1, 1945 (Confidential).
Microfilm, ROLL 1, April 12, 1946 (Confidential).
Microfilm, ROLL 1, Mart 18, 1946 (Restricted).
Microfilm, ROLL 1, April 16, 1946 (Confidential).
Microfilm, ROLL 1, May 1, 1946 (Restricted).
Microfilm, ROLL 1, May 9, 1946 (Secret).
Microfilm, ROLL 1, May 10, 1946 (Restricted).
Microfilm, ROLL 1, May 17, 1946 (Restricted).

Microfilm, ROLL 1, May 24, 1946 (Secret).
Microfilm, ROLL 1, May 11, 1946 (Secret).
Microfilm, ROLL 1, June 8, 1946 (Restricted).
Microfilm, ROLL 1, July 3, 1946 (Strictly Confidential).
Microfilm, ROLL 1, July 9, 1946 (Restricted).
Microfilm, ROLL 1, August 6, 1946 (Confidential).
Microfilm, ROLL 1, July 26, 1946 (Secret).
Microfilm, ROLL 1, July 29, 1946 (Restricted).
Microfilm, ROLL 1, August 17, 1946 (Plain).
Microfilm, ROLL 1, July 26, 1946 (Secret).
Microfilm, ROLL 1, August 19, 1946.
Microfilm, ROLL 1, July 25, 1946 (Unrestricted).
Microfilm, ROLL 1, September, 1946.
Microfilm, ROLL 1, September, 1946.
Microfilm, ROLL 1, 15 October, 1946 (Restricted).
Microfilm, ROLL 2, January 3, 1947 (Restricted).
Microfilm, ROLL 2, January 17, 1947 (Restricted).
Microfilm, ROLL 2, January 13, 1947.
Microfilm, ROLL 2, January 31, 1947 (Restricted).
Microfilm, ROLL 2, April 5, 1947 (Restricted).
Microfilm, ROLL 2, April 25, 1947 (Unclassified).
Microfilm, ROLL 2, May 28, 1947 (Restricted).
Microfilm, ROLL 2, July 1, 1947 (Confidential).
Microfilm, ROLL 2, July 15, 1947 (Confidential).
Microfilm, ROLL 4, July 17, 1947 (Restricted).
Microfilm, ROLL 4, July 28, 1947 (Confidential).
Microfilm, ROLL 4, August 30, 1947 (Unclassified).
Microfilm, ROLL 4, September 6, 1947 (Confidential).
Microfilm, ROLL 4, August 30, 1947 (Unclassified).A.g.e.
Microfilm, ROLL 4, October 1, 1947(Unclassified).
Microfilm, ROLL 4, October 2, 1947 (Restricted).
Microfilm, ROLL 4, October 13, 1947 (Restricted).

Microfilm, ROLL 4, December 2, 1947 (Restricted).
Microfilm, ROLL 4, December 2, 1947(Confidential).
Microfilm, ROLL 4, December 3, 1947 (Unclassified).
Microfilm, ROLL 4, December 15, 1947(Restricted).
Microfilm, ROLL 4, January 23, 1948 (Restricted).
Microfilm, ROLL 4, January 31, 1948 (Restricted).
Microfilm, ROLL 4, January 31, 1948 (Restricted).
Microfilm, ROLL 4, February 11, 1948 (Confidential).
Microfilm, ROLL 4, February 13, 1948 (Restricted).
Microfilm, ROLL 4, January 17, 1948 (Unclassified).
Microfilm, ROLL 5, May 7, 1948 (Restricted).
Microfilm, ROLL 5, May 22, 1948 (Restricted).
Microfilm, ROLL 5, May 29, 1948 (Secret).
Microfilm, ROLL 5, July 13, 1948(Restricted), No.: 261.
Microfilm, ROLL 5, July 13, 1948 (Restricted), No.: 263.
Microfilm, ROLL 5, July 20, 1948 (Restricted), No.: 282.
Microfilm, ROLL 5, July 26, 1948 (Restricted), No.: 287.
Microfilm, ROLL 5, July 31, 1948 (Restricted), No.: 292.
Microfilm, ROLL 6, September 1, 1948 (Restricted), No.: 338.
Microfilm, ROLL 6, September 17, 1948 (Restricted), No.: 356.
Microfilm, ROLL 5, August 24, 1948 (Restricted), No.: 322.
Microfilm, ROLL 6, September 15, 1948 (Restricted), No.: 353.
Microfilm, ROLL 6, September 30, 1948(Restricted), No.:382.
Microfilm, ROLL 6, October 21, 1948 (Restricted), No.: 413.
Microfilm, ROLL 6, November 1, 1948 (Confidential), No.: 432.
Microfilm, ROLL 6, December 1, 1948 (Unclassified), No.: 457.
Microfilm, ROLL 6, December 9, 1948 (Restricted).
Microfilm, ROLL 6, January 19, 1949 (Restricted).
Microfilm, ROLL 6, January 28, 1949 (Confidential), No:32.
Microfilm, ROLL 6, February 18, 1949 (Restricted).
Microfilm, ROLL 7, March 7, 1949 (Restricted).
Microfilm, ROLL 7, June 30, 1949 (Restricted).

- Microfilm**, ROLL 7, March 11, 1949 (Restricted).
- Microfilm**, ROLL 8, September 2, 1949 (Confidential).
- Microfilm**, ROLL 8, September 2, 1949 (Confidential).
- Microfilm**, ROLL 8, December 29, 1949 (Restricted).
- Microfilm**, ROLL 1, November 7, 1945(Restricted).
- Microfilm**, ROLL 2, April 29, 1947(Unclassified).
- Microfilm**, ROLL 2, May 17, 1947(Secret).
- Microfilm**, ROLL 3, July 15, 1947(Secret).
- Microfilm**, ROLL 1, May 11, 1945(Confidential).
- Microfilm**, ROLL 6, February 3, 1949 (Top Secret).
- Microfilm**, ROLL 4, July 19, 1947.
- Microfilm**, ROLL 1, November 7, 1945(Restricted).
- Microfilm**, ROLL 8, September 15, 1949 (Confidential).
- Microfilm**, ROLL 4, February 25, 1948 (-----).
- Microfilm**, ROLL 1, April 4, 1946(Confidential).
- Microfilm**, ROLL 1, June 17, 1946(Plain).
- Microfilm**, ROLL 1, June 19, 1946.
- Microfilm**, ROLL 1, July 23, 1946(Plain).

2. Kronikler, Hususi Tarihler, Ansiklopedi ve Sözlükler

- AVCIOĞLU, Doğan; **Milli Kurtuluş Tarihi (1838'den 1995'e)**, C-4, Tekin Yay., İstanbul, 1976.
- Büyük Savaş (2.Dünya Savaşı Tarihi: 1939-1945)**, Çev.:Fikret Arıt, Milliyet Yay, İstanbul, 1974.
- Documents on İnternational Affairs, 1947-1948**, Vol IX., Raymond Dennett and Robert K.Turner(Editors), Princeton University Pres, 1949.
- Documents on Amerikan Foreing Relations**, Vol. XII, Jan 1-Dec 31 1950, Raymond Dennett and Robert K.Turner(Editors), Princeton University Press.
- Encyclopedia of U.S. Foreing Relations**, Vol.-4, Bruce W. Jentleson(Editor), Oxford University Press, New York, 1997.

Foreing Relations of the United States 1949, Vol. VI, The Near East, South Asia and Africa, Government Printing Office, Washington, 1977.

SOYSAL, İsmail; **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, C-1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1983.

The Nort Atlantic Treaty Organization (Facts and Figures), by the Secretary General of NATO, NATO Information Service, Brüksel, 1989.

Türkiye'nin Dış Politikasında 50 Yıl, II. Dünya Savaşı Yılları, Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara, 1973.

3. Kitaplar

a. Hatıralar

AĞAOĞLU, Ahmet; **Serbest Fırka Hatıraları**, 2. Baskı, Nebioğlu Yay., İstanbul, 1969.

ERKİN, Feridun Cemal; **Dışişlerinde 34 Yıl Vaşington Büyükelçiliği**, C-II, TTK, Ankara, 1992.

b. Araştırma İnceleme Eserleri

ACAR, İrfan Cemal; **Soğuk Savaş Dönemi-Süper Güçlerin Hakimiyet Kavgası**, As-Tek Yay., Ankara, 1991.

-----; **Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu**, TTK, Ankara, 1989.

AHMAD, Faroz ve Bedia Turgay; **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi: 1945-1971**, Bilgi Yay., İstanbul, 1976.

AHMAD, Faroz; **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Hil Yayın, 2. Baskı, İstanbul, 1996.

AĞAOĞLU, Samet; **Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri, Bir Soru**, Baha Matbaası, İstanbul, 1972.

AKAD, Mehmet Tanju; **20. Yüzyıl Savaşları (Stratejik, Taktik, Teknolojik ve Jeopolitik Yönleriyle)**, C-2, Kastaş Yay., İstanbul, 1992.

ARMAOĞLU, Fahir; **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, TTK, Ankara, 1991.

-----; **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi(1914-1980)**, C-1, T. İş Bankası Yay., Ankara, 1991.

- Atatürk'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi**, H.Ü. A.İ.İ.T.E., (Editör: Bahaeddin Yediyıldız), Ankara, 2002.
- ATAY, Mehmet; **İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dünya Siyasal Ortamında Türkiye'nin İttifak Arayışları ve NATO'ya Giriş Süreci**, İstanbul Üniversitesi Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul, 1997.
- BORATAV, Korkut; **Türkiye'de Devletçilik**, Gerçek Yay., İstanbul, 1974.
- BURÇAK, Rıfkı Salim; **Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri (26 Eylül 1939-16 Ekim 1939)**, Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu Yay., Ankara, 1983.
- BURÇAK, Rıfkı Salih; **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950**, Olgaç Yay., Ankara, 1979.
- BYRNES, James; **Speaking Frankly**, Harper, New York, 1947.
- CARR, E. H.; **Internatinal Relations Between The Two World Wars (1919-1938)**, Macmillan Co.Ltd., New York, 1965.
- ÇALIŞ, Şaban H. vd.; **Uluslararası Örgütler ve Türkiye**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006.
- ÇAVDAR, Tevfik; **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.
- DAĞI, Zeynep; **Uluslar arası Politikayı Anlamak**, Alfa Yay., İstanbul, 2007.
- DERİNGİL, Selim; **Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1994.
- EKİNCİ, Necdet; **II. Dünya Savaşından Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler, Toplumsal Dönüşüm Yayınları**, İstanbul, 1997.
- ERKİN, Feridun Cemal; **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara Matbaası, Ankara, 1968.
- ERENDİL, Muzaffer; **Tarihte Türk-Rus İlişkileri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1975.
- EROĞUL, Cem; **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, 2. Baskı, İmge Yay., Ankara, 1990.
- FIRAT, Turhan; **Dış Politikamızın Perde Arkası (23 Büyükelçinin Olaylara Bakışı)**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2005.

- DUVERGER, Maurice; **Siyasi Partiler**, çev. Ergun Özbudun, Bilgi Yay., 2. Baskı, Ankara, 1974.
- GÖLOGLU, Mahmut; **Demokrasiye Geçiş 1946-1950**, Kaynak Yay., İstanbul, 1982.
- GÖNLÜBOL, Mehmet; Esmer, A. Şükrü vd.; **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 3. Baskı, A.Ü.S.B.F. Yayınları, Ankara, 1974.
- GÖNLÜBOL, Mehmet; Ülman, Halûk; **Olaylarla Türk Dış Politikası**, C-1, Alkım Kitabevi Yay., Ankara, 1990.
- GÜRKAN, Nilgün; **Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basının Rolü 1945-1950**, A.Ü.S.B.E. Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1994.
- GÜRÜN, Kamuran; **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939’dan Günümüze Kadar)**, A.Ü.S.B.F. Yay., Ankara, 1983.
- GÜRÜN, Kâmuran; **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, TTK, Ankara, 1991.
- HADİ, Nadir; **Perde Aralığından**, Çağdaş Yay, İstanbul, 1979.
- İLHAN, Suat; **Jeopolitik Duyarlılık**, TTK, Ankara, 1989.
- ISMAY, Lord; **NATO-İlk Beş Sene (1949-1954)**, TTK, Ankara, 1956.
- KARAKUŞ, Erdoğan; **İngiliz Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk-İngiliz İlişkileri 1938-1939**, 3. Baskı, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 2004.
- KARPAT, Kemal; **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967.
- KENNEDY, Paul; **Büyük Güçlerin Yükselişleri ve Çöküşleri**, 3.Baskı, T İş Bankası, Ankara 1991.
- KIRANER, Muzaffer; **NATO ile İlgili Kanun ve Antlaşmalarımız**, Yıldız Matbaacılık, Ankara, 1957.
- KISSINGER, Henry; **Diplomasi**, (Çev: İbrahim H. Kurt), T. İş Bankası Yay., 3.Baskı, İstanbul, 2002.
- KOÇAK, Cemil; **Türkiye’de Milli Şef Dönemi 1938-1945**, Yurt Yay., Ankara, 1986.
- LEWIS, Bernard; **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, çev. Metin Kıratlı, 4. Baskı, TTK, Ankara, 1991.

- McGHEE, George; **The US-Turkish-NATO-Middle East Connection**, St. Martin's Press, New York, 1989.
- NEVIN, Allan; Commager, Henry Steele; **ABD Tarihi**, Çev. Halil İncalcık, Doğubatı Yay., Ankara, 2005.
- OKYAR, Ali Fethi; **Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi?**, İstanbul, 1987.
- ORAN, Baskın; **Türk Dış Politikası**, C-1, İletişim Yay., İstanbul, 2001.
- ORKUNT, Sezai; **Türkiye-ABD Askeri İlişkileri**, Milliyet Yay., 1978.
- ÖKTE, Faik; **Varlık Vergisi Faciası**, Nebioğlu Yay., İstanbul, 1951.
- RIBARD, Andre; **İnsanlığın Tarihi**, Say Yay., İstanbul, 1983.
- POLATKAN, Salih; **Doküman ve Fotoğraflarla 1. ve 2. Dünya Savaşları Özeti**, Eko Yayınları, İstanbul, 1972.
- SANDER, Oral; **Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)**, A.Ü.S.B.F. Yay., Ankara, 1969.
- ; **Siyasi Tarih-Birinci Dünya Savaşının Sonundan 1980'e Kadar**, İmge Kitapevi, Ankara, 1989.
- SARINAY, Yusuf; **Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya girişi (1939-1952)**, H.Ü.A.İ.İ.T.E Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1985.
- SHAW, Stanford J.; **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C-II, E Yay., İstanbul, 1976.
- ŞİMŞİR, Bilal; **Bizim Diplomatlar**, Bilgi Yay., Ankara, 1996.
- TANÖR, Bülent; **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yay., 11. Baskı, İstanbul, 2004.
- TİMUR, Taner; **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İletişim Yay., İstanbul, 1991.
- TOKER, Metin; **Tek Partiden Çok Partiye**, Milliyet Yay., İstanbul, I. Baskı, 1970.
- ; **Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu**, Akis Yay., Ankara, 1971.
- TUNAYA, Tarık Zafer; **Türkiye'de Siyasi Partiler**, Doğan Kardeş Yay., İstanbul, 1952.
- ; **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, İstanbul Üni. Hukuk Fakültesi Yay., İstanbul, 1980.

- TUNÇAY, Mete; **T.C.'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Cem Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1989.
- TURAN, İlter; **NATO İttifakının Stratejik ve Siyasi Sorunları**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1971.
- UÇAROL, Rıfat; **Siyasi Tarih**, (Seri No:4), Harp Akademileri Komutanlığı Yay., İstanbul, 1982.
- USLU, Nasuh; **Türk Amerikan İlişkileri**, 21.Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2000.
- ÜÇÖK, Coşkun; **Siyasî Tarih (1789-1960)**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975.
- YEŞİLYURT, Süleyman; **Türk Hıristiyanların Patrikhanesi**, Kültür Sanat Yayınları, III. Baskı, Ankara, 2004.
- YETKİN, Çetin; **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, Karacan Yay., İstanbul, 1982.
- YILDIRIM, Uğur; **Dünden Bugüne Patrikhane**, Kaynak Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2004.
- YILMAZ, Mustafa; **İngiliz Basını ve Atatürk'ün Türkiyesi**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2002.
- ZÛRCHER, Erik Jan; **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, çev: Gül Çağlalı Güven, Karacan Yay., İstanbul, 1992.
- WALT, Stephen; **The Origin of Alliance**, Ithaca and London, Cornell University Press, 1987.

5. Makaleler

- ARMAOĞLU, Fahir; “*Yarım Yüzyılın Türk Amerikan İlişkileri 1947-1997*”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç Sempozyumu'nda Sunulan Tebliğler**, TTK, Ankara, 1999.
- ATAÖV, Türkkaya; “*‘Soğuk Harb’in doğuşu: San Francisco’dan Mihver Barış Toplantılarına*”, **A.Ü.S.B.F. Dergisi**, C-XXIII/1, (Mart-1968).
- BORATAV, Korkut; “*İktisat Tarihi (1908-1980)*”, **Türkiye Tarihi-4**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992.

- BURÇAK, Rıfık Salim; “*Türk-Sovyet İlişkilerine Genel Bakış*”, **Türkiye’nin Sorunları Sempozyumu (Tarihi Gelişmeler İçinde: Dün-Bugün-Yarın)**, TTK, Ankara, 1992.
- ÇAKIRCA, E. Betül; **1946-1950 Arasında Türkiye ve ABD Yardımları**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilimdalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2001.
- ÇAVDAR, Tevfik; “*Serbest Fırka*”, **Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ansiklopedisi**, C-8, İstanbul, 1983.
- ELİGÜR, Banu; **Turkey’s Quest For A Western Alliance (1945-1952): A Reinterpretation**, Bilkent Üniversitesi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1999.
- EKİNCİ, Nejdet; **Sanayileşme ve Uluslaşma Sürecinde Toprak Reformundan Köy Enstitülerine Türkiye**, H.Ü. A.İ.İ.T.E. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1993.
- ERDAŞ, Sadık; **Osmanlı’dan Cumhuriyete Türk Boğazları**, H.Ü.A.İ.İ.T.E Doktora Tezi, Ankara, 2000.
- ERİM, Nihat; “*Türkiye’nin Dış Politika Sorunları*”, **Yön Dergisi**, Sayı: 156, 25 Mart 1966.
- GÖNLÜBOL, Mehmet; “*Kamuoyu ve Dış Politika*”, **A.Ü.S.B.F. Dergisi**, C-23/4 (1968).
- ; “*Atatürk’ün Dış Politikası: Amaçlar ve İlkeler*”, **Türkiye’nin Sorunları Sempozyumu (Tarihi Gelişmeler İçinde: Dün-Bugün-Yarın)**, TTK, Ankara, 1992.
- GÖNLÜBOL, Mehmet; ÜLMAN, Halûk; “*Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı (1945-1965)*”, **A.Ü.S.B.F. Dergisi**, C-21, Mart-1966, No: 1.
- GÜL, Mustafa; “*İkinci Dünya Savaşı Sırasında Müttefikler Arasında Yapılan Önemli Toplantılarda Türkiye*”, **Altıncı Askeri Tarih Semineri II**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999.
- HUNTINGTON, Samuel; “*Democracy’s Third Wave*”, **Journal of Democracy**, C. 2, Nu: 2 (ilkbahar 1991).
- İNALCIK, Halil; “*Atatürk ve Atatürkçülük*”, **Doğu Batı Dergisi**, Sayı: 29, 2004, Doğu Batı Yay., Ankara, 2004.

- KEYMAN, E. Fuat; “*Sosyal Demokrasi ve Türkiye*”, **Doğu Batı**, Sayı:29, 2004, Doğu Batı Yay., Ankara, 2004.
- KOÇAK, Cemil; “*Siyasal Tarih (1923-1950)*”, **Türkiye Tarihi-4**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992.
- ORAN, Baskın; “*Türkiye’nin Kuzeyindeki Büyük Komşu Sorunu Nedir? (Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1970)*”, **A.Ü.S.B.F.Dergisi**, C-XXV, Mart-1970, No:1.
- SATAN, Ali; “*Türk James Bond: Satvet Lütfi Tozan*”, **Chronicle - Hayatın Seyir Defteri**, Sayı: 2, Yıl: 2005.
- SEZGİN, Ömür; Şaylan, Gencay; “*Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*”, **Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ansiklopedisi**, C-8, İstanbul, 1983.
- SUNAR, İlkyay; “*Demokrat Parti ve Popülizm*”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C-8, İstanbul, 1983.
- TÜRKEŞ, Mustafa; “*Atatürk Döneminde Türkiye’nin Bölgesel Dış Politikaları (1923-1938)*”, **Atatürkçülük ve Modern Türkiye**, SBF Yayınları, Ankara, 1999.
- ULUKSAR, Gündüz; “*İkinci Dünya Savaşı Öncesi ve Savaşın Devamında Türk-Rus İlişkileri*”, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II (20-22 Ekim 1997)**, Genelkurmay Yay., Ankara, 1999.
- ÜLMAN, A. Haluk; “*Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)*”, **A.Ü.S.B.F. Dergisi**, C-XXIII., 1968.
- YARGIÇ, Mahmut; “*II. Dünya Harbi Öncesi, Harp Esnası ve Sonrasında Türkiye’nin Milli Politikası ve Milli Askeri Strateji*”, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II (20-22 Ekim 1997)**, Genelkurmay Yay., Ankara, 1999.
- YEŞİL, Ahmet; **Türkiye Cumhuriyetinde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, H.Ü. A.İ.İ.T.E. (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1992.
- YILMAZ, Mustafa; “*İnönü Dönemi Türk Dış Politikası*”, **Selçuk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı: 8, Konya, 1999.
- ; “*Cumhuriyet Döneminde Bakanlar Kurulu Kararı ile Yasaklanan Yayınlar 1923-1945*”, **Kebikeç**, Yıl: 3, Sayı: 6, 1998.

6. Süreli Yayınlar

a. Dergiler

- Aydın Tarihi Dergisi**, Sayı: 135, Şubat, 1945.
Aydın Tarihi Dergisi, Sayı: 144, Kasım, 1945.
Aydın Tarihi Dergisi, Sayı: 153, Ağustos, 1946.
Aydın Tarihi Dergisi, Sayı: 155, Ekim, 1946.

b. Gazeteler

- Cumhuriyet**; 17 Ağustos 1945
Cumhuriyet; 2 Ekim 1947.
Cumhuriyet; 5 Aralık 1947.
Cumhuriyet; 6 Ekim 1948.
Hergün; 7 Ekim 1948
Milliyet; 6 Nisan 1968.
Radikal; 3 Eylül 2006.
Tanin; 3 Aralık 1945.
Tasvir; 08 Ağustos 1945.
Tasvir; 17 Ağustos 1945.
Ulus; 25 Temmuz 1946.
Ulus; 12 Nisan 1947.
Ulus ; 15 Mayıs 1948.
Ulus; 9 Ekim 1948;
Ulus; 2 Mart 1949.
Vatan; 27 Nisan 1947.
Vatan; 19 Temmuz 1945.

c. Web

- Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, T.C.Dışişleri Bakanlığı Web Sitesi.
http://www.kitapalemi.com/url/kitap/57847#yazar_.Microfilm, ROLL 1, June 18, 1945.
http://www.ata.boun.edu.tr/chronology/kim_kimdir/sabiha_sertel.htm

<http://www.biyografi.net/kisiayrinti.asp?kisiid=1441>.

<http://www.gulum.net/biyografi/bolumler.php?op=goster&id=1957>.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Burhan_Belge

EKLER